

Въ 1890 г. ний още можяхме да отидемъ въ Норвегия до Нордкапъ, но въ 1891 година здравето го накара да се откаже отъ едно начепато научно задружно пътешествие и отъ тогава той вече не е идвалъ въ Лондонъ. Отъ февруарий тая година, той почти не е излизалъ отъ къщи, и отъ Майи прикованъ къмъ леглото си, той биде окончателно съборенъ отъ възпаление на болиа дробъ на 27 Юний

И тоя човѣкъ на науката, е трѣбвало да опита лично дѣйствието на закона противъ социалиститѣ. Преди шестъ или седемъ години той си отиваше презъ Швейцария за Дармщатъ. Въ туй време, кой знае гдѣ, полицията улави единъ съндѣкъ съ „социалъ-демократъ“ издаванъ въ Цюрихъ. Кой по другъ можеше да извърши тая контрабанда, ако не социалъ-демократа професоръ. Споредъ полицейскитѣ понятия единъ химикъ е въ сѣкий случай и научно дрсиранъ контробандистъ. На кратко правятъ обискъ у майка му и брата му, но професора билъ Хьохстъ. Незабавно телеграфиратъ пакъ обискъ, при което намиратъ нѣщо, което съвършенно не съ очаквали а именно единъ английски паспортъ. Предъ видъ на закона противъ социалиститѣ Шерлемеръ билъ приелъ английско подданство. Предъ тоя английски паспортъ полицията се спрѣ и да влиза въ дипломатически осложнения съ Англия не се рѣши. Така се свърши Дармщатскии скандалъ, който въ близкитѣ избори ни спечели сколо 500 гласа.

Отъ името на комитета на партията, азъ слсжихъ върху гроба на незабравимия другаръ и съпартизанинъ вѣнецъ съ червени наделки съ надписъ „отъ комитета на социалъ-демократическата партия въ Германия“.

Лондо: ъ, 1 Юлий 1892 г.

Фридрихъ Енгелсъ.

ДЕНЬ

БЖДЖЩАТА УРЕДБА

отъ

Авг. Вебель.

Кога всички сръдства на производството станатъ обществени, кога социализмътъ изтѣзе побѣдителъ, тогава лесно ще бжде да се уредятъ отношенията между хората. Обществото ще може лесно да пресмѣтне, колко часове общественъ трудъ сж потрѣбни за изработванието на необходимитѣ продукти и по колко часове се пада на всѣки челоуѣкъ. Щомъ всѣки си има, при пълно еднакви условия на труда, каква да е обязанность въ обществото, и щомъ всѣки дѣйствува въ сръдата, гдѣто сж го повикали неговитѣ наклонности и способности, ясно е, че не ще има голѣма разлика въ извършенитѣ работи. Всичката нравствена атмосфера на обществото, която потиква всѣки едного да надпреварва другитѣ, започва да клони къмъ уравниванието на тѣзи разлики. Единъ челоуѣкъ усѣти ли, че нему е невъзможно, въ едно дадено занятие, да извърши сжщото, както неговитѣ другари, той ще си избере друго, повече съотвѣтствующе на силитѣ му и способноститѣ му; какви причини ще накаратъ при такива условия нѣкого да удря кракъ на другитѣ? Ако природата се е показала до тамъ маниха къмъ нѣкой челоуѣкъ, щото той при пай-добра воля не може да стане сжщо така полезенъ, както другитѣ, тогава обществото не може да го наказва за недостатъци, които се дължатъ само на природата. Ако, наопаки, нѣкой челоуѣкъ получи отъ природата способности, които го поставятъ по-горѣ отъ подобнитѣ му,

обществото пѣма какво да възнаграждава това, което не е негова лична заслуга.

Когато великии германски поетъ и мислителъ, Гйоте, въ едно отъ пътуваніята си по Рейнъ, изучавалъ голѣмата Кйолн-ска Църква, той намѣрилъ въ старитѣ документи по съграждането, че едновременнонитѣ архитекти плащали на всички работници на день, понеже тѣ сж искали отъ тѣхъ добросѣвѣстна работа. На дневното буржуазно общество, което купува работната сила като стока, е било дадено да накарва работниците да намаляватъ единъ презъ други платата си, като имъ дава работа изцѣлю. То е вмъкнало системата да се плаща на парче, което принуждава работниците да се надпреварватъ и по такъвъ начинъ да спематъ по-долу и по-долу дневната плата.

Така парѣчения умственъ трудъ не се отличава отъ трудътъ физический. Всѣки чловѣкъ е продуктъ на времето и срѣдата, въ които живѣе. Единъ Гйоте, напримѣръ, роденъ въ сжнитѣ благоприятни за развитието му условия въ IV-й вѣкъ, а не въ XVIII-й, би станалъ, намѣсто знаменитъ поетъ и дълбокъ наблюдател на природата, великъ отецъ на църквата, който би помрачилъ, навѣрно, славата на Свѣти Августина. Гйоте, ако бѣ се родилъ въ XVIII-й в. като синъ на бѣденъ обуцаръ въ Франкфуртъ, намѣсто да бѣде синъ на богатъ патриций, не би станалъ министръ на Ваймарския Гросъ-Херцогъ, но по-вѣроятно би запазилъ бащиния си запаятъ и би умрѣлъ като единъ почтенъ масторъ-кундураджия. Ако Наполеонъ I-й би се родилъ десетъ години по-късно, той никога не би станалъ французски императоръ. Турете богато подареното дѣте на едни умни родители между дивацитѣ и то ще се обърне на дивакъ, макаръ и уменъ дивакъ. И така, какъвто и да е единъ чловѣкъ, обществото го е направило такъвъ. Идеитѣ не се раждатъ току тѣй отъ нищо, или пъкъ да сж слѣдствие отъ едно вдъхновение отъ горѣ, което прониква мозъка на нѣкого, но тѣ сж продуктъ, изработенъ въ мозъка отъ социалния животъ и дѣятелность, отъ духътъ на времето. Аристотелъ не би могълъ да има идеитѣ на Дарвина, и Дарвинъ по необходимость е трѣбвало по-другояче да мисли отъ Аристотеля. Всѣки мисли споредъ както духътъ на времето и неговата околность го каратъ да мисли. Отъ тука излиза и

факта, че често разни личности иматъ, въ едно и сѣщо време, една и сѣща мисль, и че едно и сѣщо изнамирване или откритие става въ сѣщото време на мѣста доста далечни едно отъ друго. Отъ тукъ излиза и този фактъ още, че една идея, изказана преди петдесетъ години, остава свѣта равнодушнѣ, и подета подъ сѣщата форма петдесетъ години по-късно размърдва цѣлия свѣтъ. Императоръ Сигизмундъ е посмѣилъ въ 1415 г. да наруши дадената си дума на Иванъ Хуса и го изгори живъ въ Констанцъ; Карлъ VI, макаръ и много по-заслѣпенъ фанатикъ, не можеше въ 1521 год. да не остави Лютера спокойно да напустне събранието въ Вормсъ. Идеитъ сж, слѣдователно, съединенитъ усилия на обществото, на самия общественъ животъ. Безъ модерно общество не би имало и модерни идеи. Това е ясно и очевидно за всички. Това говори въ полза за новото общество, че сръдствата, съ които всѣки располага за да се усъвършенствува, сж притежание на обществото и че това не може, слѣдователно, да отдава особенни почести на онова, което то е направило възможно, което е негово собствено произведение.

Сѣщо така стои въпросътъ и за разнитъ оцѣнки на физическия и умствения трудъ. Никаква разлика не може да има между този „горенъ“ ржченъ трудъ и она „доленъ“, както, напримѣръ, единъ механикъ въ днешно време се сѣмта безкрайно по-високо поставенъ, отколкото единъ черно-работникъ или землекопачъ или др. Щомъ еднѣжъ обществото извършва само общественно необходимъ трудъ, всѣки трудъ, който има това качество, придобива въ неговитъ очи еднаква цѣнностъ. Ако би да се намѣрятъ работи неприятни, отвратителни, които не могатъ да бждатъ извършени нито съ помощта на физиката, нито съ помощта на химията, ако пѣма никакво сръдство да се преобразуватъ въ приятни трудове — което е съмнително — и ако необходимата работна сила липсува, тогава за всѣкиго се явява обязанността да помага всѣки пжтъ, щомъ му дойде реда. Тукъ не би имало никакъвъ лъжливъ срамъ, никакво глунаво презиране на полезния трудъ. Такива осѣщания сж възможни само въ нашата Държава отъ търтеи, гдѣто да не работишъ нищо се сѣмта като завидна участъ, гдѣто работникътъ е толкова повече презиранъ, колкото работата, която той, върши е по-

груба, по-мъчна, по-неприятна и по-нуждна за обществото. Ний можемъ даже да утвърждаваме, че днесъ трудътъ толкова по-малко се оплаща, колкото е той по-неприятенъ. Това зависи отъ обстоятелството, че поради постоянното измѣненіе, което се проявява въ вървежътъ на производството, цяло множество излишни работници се виждатъ исхвърлени на улицата като резервна армия и за да се прехранятъ припудени сж да се залавятъ съ най-нечиститѣ работи; ето защо въвежданіето на машинитѣ даже става непроизводително за буржуазния свѣтъ. Напримѣръ, трошеніето на камъне е вече извѣстно на всички като най-неприятно занятие и което най-долго се оплаща. Обаче лесно би било да се извърши това трошеніе съ помощта на машина, както става това въ Сѣв. Америка, но ний имаме такова множество свтнни работни сили, щото работеніето съ машина би ни струвало по-скъпо. Ако разгледаме въпросътъ по-отблизко, единъ работникъ, който чисти пуждницитѣ, за да запази хората отъ убийственнитѣ миазми, е единъ твърдѣ полезенъ членъ на обществото, до като пъкъ единъ професоръ, който преподава една история фалшифицирана въ интереса на управляющитѣ классове, или единъ богословъ, който се опитва да разлиси мозъцитѣ на хората съ своитѣ свърхестествени теории, сж личности крайно вредни и опасни.

Нашитѣ днешни чиповници и сановници на науката представляватъ повечето една корпорация, плащаща да защитава, подъ авторитета на знанието, върховенството на управляющитѣ класси, да показва това върховенство за справедливо, добро, необходимо, и да поддържа днешнитѣ предразсѣдци. Това е ретроградна, назадничава наука, това значи да тровимъ мозъцитѣ, да изпълняватъ една анти-цивилизаторска роля, да работятъ като интелектуаленъ подкупенъ войникъ за интереса на буржуазията и нейнитѣ клиенти. Това общественно състояние, което ще направи невъзможно по-нататъшното съществуване на такава привилегирована кооперация, ще извърши единъ актъ за освобождението на човѣчеството.

Отъ друга страна, истинската наука е често свързана съ единъ неприятенъ и отвратителенъ трудъ, напримѣръ, кога единъ лѣкарь рѣже гниющи трупове или прави операции на гнойни членове, или когато единъ химикъ прави опити надъ

испражнения. Ний виждаме, че пай-отвратителнитѣ работи често могатъ да бждатъ пай-полезни, и че идеята за приятността или отвратителността, която ний си съставяме за трудътъ е, както и много други понятия на днешния свѣтъ, една лъжлива, повърхна идея, която се основава само на външни съображения.

*
* *

Еднѣжъ цѣлия трудъ на обществото положенъ върху о-чартапитѣ отъ насъ по-горѣ основи, тогава не ще се произвеждатъ вече „стоки“, а просто предмети, необходими за непосредственнитѣ пужди на всички хора. По сжщата причина ще се тури край и на търговията въобще, която има значение само въ такова общество, което произвежда потребни предназначени за търгуване съ тѣхъ. Това ще освободи за производителенъ трудъ една грамадна армия индивидууми отъ двата пола и отъ всички възрасти. Ще се появятъ милиони хора, които отъ своя страна ще произвеждатъ, слѣдъ като сж живѣли до тогава като паразити, отъ труда на другитѣ, макаръ че сж се много измъчвали и грижили. Никой не е отговоренъ за опова, което общественитѣ условия сж направили отъ него. Намѣсто дюгепитѣ и магазинитѣ, които, споредъ важността на общината, се намиратъ съ дузини, стотици, хиляди, ще се създадѣтъ общински депозити красиви пазари, цѣли изложения, които не ще изискватъ сравнително, освѣнъ единъ слабъ административенъ персоналъ. Това измѣнение ще състави истинска революция въ начинътъ, по който работитѣ сж били организирани до сега. И тъй като цѣлия механизъмъ на днешната търговия ще отстъпи предъ дѣйствиата на една централизирана и разпредѣлителна администрация, цѣлото търговско движение ще претърпи сжщо така една пълна метаморфоза.

Телеграфитѣ, желѣзницитѣ, поцитѣ, рѣчното и морско плавание, трамваитѣ, съ една дума, всички срѣдства за съобщение, каквото име и да посятъ, които сж служили на търговията въ буржуазното общество, ще се обърнатъ въ обществена собственостъ. Едно голѣмо число отъ тѣзи учреждения, както поцитѣ, телеграфитѣ и по-голѣмата частъ на желѣзницитѣ, които сж вече притежание на държавата,

тѣхното преобръщане въ обществена собственост бжде значително улеснено. Тукъ вече не ще има да се гърпява нѣкой частенъ интересъ. Колкото повече държавата дѣйствува въ този смисълъ, толкова по-добрѣ. Само че грѣхъ ще бжде отъ насъ да вѣрваме, че водението на тѣзи работи отъ днешната държава имало социалистически характеръ. Тя се експлоатиратъ сѣщо така капиталистически, като че бѣха въ рѣцѣтъ на частни предприемачи. Нито чиновниците нито работниците не извличатъ отъ това особенна полза. Държавата се отнася къмъ тѣхъ, както би направилъ всѣхъ други господарь, както, напримѣръ, въ случай кога държавата запрѣтвя приеманieto въ императорското морско ведомство работници по-стари отъ четиредесетъ години. Таки и подобни мѣрки като излизатъ отъ държавата-предприемачъ сѣ даже по-зловредни, откогато ако излизаха отъ частния предприемачъ, защото този не е по-друго, освѣн единъ сравнително малкъ предприемачъ, и, може би, другъ нѣкой ще даде работата, която той отказва, до като нѣка държавата, която е монополизирала нѣкой клонъ отъ промишлеността, може съ подобна система да исхвърли заеднѣжъ съ хиляди хора въ мизерията. Това, слѣдователно, съвсѣмъ не може се разгледва като социалистически начинъ на дѣйствие, а като чисто капиталистически и социалистичитѣ трѣбва добрѣ да се пазятъ да смѣтатъ като че сегашното експлоатирване промишлеността отъ държавата има социалистическа форма. Въ истинското, социалистическо експлоатирване не сѣществуватъ нито чиновници, нито господари, нито угнетени, всички сѣ поставени на единъ и сѣщъ чинъ и се ползватъ отъ сѣщитѣ права.

Щомъ голѣмитѣ централни заведения взематъ мѣстото на разнитѣ търговци, посрѣдници и частни производители, главната преноска на продуктитѣ ще приеме сѣщо така една съвсѣмъ различна физиономия. Милионитѣ распрѣнати експедиции, които принадлежатъ на толкова собственици, ще се обврватъ въ голѣми и могъщи товарителни мѣста за общественитѣ складове и мѣстата на централното производство. И тука трудътъ ще се опрости въ голѣма стѣпенъ: ще се спести време, материалъ, работна сила, въ значителни количества; физиономията на нашитѣ пѣтни съобщения и особено на нашитѣ жилища напълно ще се измѣни. Раз-

дражающий шумъ на множеството, което тича по своитѣ работи въ нашитѣ голѣми търговски центрове, съ хиляди разнообразни кола, всичко това ще бѣде дълбоко измѣнено и ще вземе съвсѣмъ други характеръ. Поправянieto и чистенieto на улицитѣ, расположението на къщитѣ, ще претърпятъ също така едно голѣмо измѣнение. Тогава лесно и удобно ще бѣде да се приложатъ хигиеническитѣ мѣрки невъзможни да бѣдатъ изпълнени днесъ, освѣтъ съ голѣми разпоски, по единъ недостатъченъ начинъ, и често въ богатитѣ мѣста на градътъ само. „Народътъ“ нѣма нужда отъ тѣхъ; той има време да чака, до когато иматъ срѣдства да се занимаватъ съ него, а тѣзи срѣдства все не се намиратъ никога.

Отъ само себе се разбира, че съобщенията ще достигнатъ до своето пай-високо развитие и разширение. Единъжъ нѣжнитѣ съобщения се смѣтатъ като артерии, които пренасятъ презъ цѣлото общество хранителната кръвъ, сирѣчь, раздѣлната на произведенията, и които улесняватъ личнитѣ и умствени сполучения между хората, и, слѣдователно, могатъ да бѣдатъ въ висока стѣпенъ способни да създадатъ за всички хора еднакво равнище на благосъстояние и образование, — тѣхното развитие и разширение до пай-загледанитѣ мѣста на пай-отдалеченитѣ провинции съставлява една нужда отъ общъ социаленъ интересъ. При такова развитие на новото общество ще предстоятъ длъжности, които много ще надминатъ онова, което днешното общество може да направи. Въ същото време, тази система на съобщения, докарана до пай-високото си развитие, ще благоприятствува за децентрализиранието по цѣлата страна на множествата челоуѣци и на производителнитѣ заведения патрупани въ голѣмитѣ градини и въ промишленитѣ центрове, и ще бѣде отъ висока полезностъ както за общественото здравие, така и за лични нужди на една материална и духовна цивилизация.

ИЗЪ ПЪСТРИТЪ ПИСМА

на

Н. И. Щедрина.

Преводъ отъ руски.

Щеше да бжде неестествено, ако въ пѣстритѣ си писма не споменахъ нѣщо и за пѣстритѣ хора, които въ сегашно време сж исполнѣли вселенната. Въ това си писмо азъ допѣляамъ испустнатото.

Пѣстро време, пѣстри хора. Отъ това трудно е станало и да се живѣе; нѣма на кого да се ослонишъ, нѣма въ що да вѣрвашъ; на всѣкъждѣ шипионство, пустодушние, пѣстрота. Кое-то не очаквашъ, то именно и ще те сполѣти; комуто се не надѣвашъ, той именно ще те чукне по темето. Калпаво, разбъркано време. Разшияретували се хората, изгубили и послѣдната си капка съвѣсть.

Общиятъ признакъ, по който може да се отличатъ пѣстритѣ хора, се състои въ това, че съвѣстьта си тѣ сж износили до испокѣсване. А вмѣсто съвѣсть у тѣхъ въ устата имъ сж израстнали по два сзика, отъ които, по нѣкога и двата лѣжатъ по редъ, а по нѣкога — което е още по безсрамно — и двата изедняжъ. Тѣхниятъ животъ представлява разбъркана, безъ връзка и безъ всѣкаква вътрѣшна смисълъ театрална пиеса, съдържанието на която исклучително се исчерпва съ предрѣшване. Всѣкакви сж биле тѣ презъ живота си: и поборници на ежевата ржкавица (силната ржка), и либерали, и западници, и народници, че ако щѣте и „социалисти,“ както сега ги викатъ. Но тѣ пийдѣ не сж оставили нито диря отъ своята душа, защото въ сжщностъ нѣмали сж що и да оставятъ. Всичката имъ майстория всѣкога е била само да дочакатъ потребниятъ моментъ и колкото се може по скоричко да се предрѣшатъ и да се преобразуватъ. На късо казано, тѣ сж хора досущъ фалирали въ нравственно отношение, хора, у които мълчанието се счита за измѣна, нехайството за вѣроломство, бездѣйствието за предателство и измѣна.

При все това, трѣбва да се различаватъ три вида пѣстри

хора. Най напредъ идатъ тия, които сами сж си изработили пѣстро сърдце и пѣстъръ умъ, и преднамѣренно сж се освободили отъ всички стѣснения на съвѣстѣта. Тѣ сж менторитѣ и тарторитѣ. Тѣ пипатъ уютни статии, споватъ по улицѣтѣ, навъртатъ се въ публичнитѣ мѣста, съчиняватъ доноси, проникватъ въ гостинитѣ стаи на голѣмцитѣ, — и на всекъдѣ все затворѣтъ имъ е въ устата: тѣ крѣкатъ и въ либерална форма и въ ежеворжкавична, макаръ въ послѣдното малко и по-енергично, и то просто по тая причина, защото и самото представление за ежевата ржкавица безъ друго се сплита съ представлението за енергията. По вънкашниятъ имъ видъ, тѣхъ може, по нѣкога да ги вземешъ за фанатици на правителствения или на обществениятъ кокалъ. Тѣ сж зли до нѣмай-къдѣ, защото макаръ и въ видъ на шеннене, ала все пакъ достига до тѣхъ напомнюването, че сж шпиони. И на, благодарение само на тия напомнювания, паедно съ очакваннето да доде кокала, въ тѣхъ се явява и потрѣбата да отгѣстятъ за всичкитѣ си по-напрежни предрѣшвания. А кому по-сладо би могли да изгѣятъ ядѣтъ на утробената си душа, ако не на бившитѣ си случайни едномимленници, свидѣлитѣ на тѣхнитѣ предрѣшвания?

Втори слѣдъ тѣхъ идатъ хората, които ставатъ пѣстри за да запазятъ кожата си. Право, ако се гледа, тѣ не трѣбва да се считатъ въ пасмината на пѣстритѣ хора. Тѣхното не е пѣстрота, а измѣчване, изпасиленъ отговоръ на запитване пълно съ пристрастие. За окайване сж тия хорица. Помните, азъ единъжъ ви разказахъ, какъ свинята грухтила на Правдината, а Правдината се изправила предъ свинята, подвила вратъ, и я галила. Такова-на пѣщо става и въ тои случай. Отъ всичкитѣ мжчения най ужасното е да ти грухтятъ живото тѣло, и затова хората, които се подлагатъ на него, добиватъ разсѣянъ и исплашенъ видъ. По своя инициатива тѣ никога не ставатъ пѣстри, а само подвиватъ вратъ. Ала да не дава Господъ никому да бжде свидѣтель на такива кършения на душата.

Третиятъ видъ „пѣстри хора“ сж тия, на които орисницата имъ, още щомъ като се родили, турила имъ въ люлката, като даръ, пѣстрото занятие. Такива сж, напимѣръ, всичкитѣ Молчалиовци. Презъ цѣлиятъ си животъ тѣ вършатъ се пѣстри работи, по какво означава тая пѣстрота, полезна

ли е тя или е вредна, и вѣчи ли тя слѣдъ себе си пѣкакви важни послѣдствия и за кого именно — тѣ нищичко не знаятъ. Болшинството тѣй и умиратъ, безъ да разумѣятъ това. Да окаешъ тия хорица, като ги гледашъ отъ страна, ала тѣ сами не съзнаватъ неудобствата на това си съществуване. Тѣ щѣтъ — не щѣтъ почватъ да вършатъ пѣстрота, и като извършатъ, каквото слѣдва по программата, пакъ щѣтъ — не щѣтъ предаватъ работата си на други пакъ безъсѣзнателно пѣстри хора, а сами исчезватъ въ гроба.

За тигъ на пѣстритѣ хора, безъ съмишление, служи индивидуумътъ отъ първата категория. Останалитѣ двѣ категории сж само естествени и неминуемѣ придатъ.

Типътъ се представлява най много мъчителенъ и опасенъ затова, защото той пѣкога си е билъ нашъ съчувственникъ, и слѣдъ това, като извършилъ обряда на предрѣшванието, извърлѣ се ненадѣйно и мълчинската помежду ни, и си зжбилъ погитѣ. Наистина, ние и по-напредъ съзирахме наклонността му къмъ предрѣшванието, но се подсмивахме добродушно на това, като не отдавахме на тоя фактъ никакво значение. Обаче тая наклонность си е растла и растла, додѣто, най подирѣ, достигна до своето пълнолѣтие. Но азъ сълъ увѣренъ, че той и сега, като се замисли попѣкога за бъдѣщето, казва си на ума: ако ли пѣлъ „вѣтрѣтъ“ се промѣни, азъ пакъ ще сполуча изново да се предрѣшна и да се преобрази.

И тѣй ще се преобрази и пакъ всичко ще се забрави, и пакъ ние ще му дадемъ мѣсто срѣди „нашитѣ.“ Ние сме хора на убѣждението, хора на естественното и логическото преуспѣвание, хора, които беззавѣтно сме отдали на родината си всичкитѣ наши душевни помисли и сили. Азъ не еднажъ съмъ се опѣлчавалъ противъ тая хлѣтавость, но монтѣ предупреждения пѣмаха успѣхъ. Това, впрочемъ, е и по-пѣтно. На честнитѣ и убѣжденнитѣ сърдца злобността и отмѣстителността сж толкова несвойствени, колкото тѣ сж естествени у хората, които се предрѣшватъ. Както казахъ и по горѣ, послѣднитѣ отмѣстятъ не за пѣкакви обиди, каквито тѣмъ никой не е панасилъ, а за собствената си душевна голота, затова, защото има живи свидѣтели на тая имъ голота.

Като день днешенъ помня азъ времето, когато най напредъ се породи идеята да се отива срѣди народа. Въ основата на тая идея имаше ни на глосъмъ намѣрение да се пропагандира „наука за престѣпленията“, както се лигавяха досто-почитаемитѣ и още пълнитѣ съ жизненность крѣпостници (че не живѣятъ ли тѣ и сега?), а да се внесе лжчъ свѣтлина въ омъртвѣлитѣ маси, да се повдигне народниятъ духъ. Да се распространява грамотността и здравитѣ понятия за природнитѣ сили и за отношенията на човѣка къмъ тѣхъ—ето, кое стоеше на пръвъ планъ. Расправете нѣкои епизоди отъ тая печална история и нѣкои подробности за страха, който е тя възбудила, на когото искате културенъ нѣмецъ,—и вие ще забѣлѣжите на лицето му само недоумѣние. Той ще си припомни своитѣ млади младици, ще си припомни, какъ съ цѣла тайфа другари, съ тояга въ ржцѣ, е обиколилъ пѣшъ всичкитѣ къшета на Германия, ходилъ е изъ пейнитѣ гори и долини, като е изучвалъ страната, въ която се родилъ и като се е запознавалъ направо съ пейното население. И не-премѣнно ще ви каже той, че всичко това е принесло полза на народа, че е повдигнало общиятъ уровень на народното самосъзнание и че послужило за пастърдчавание на самата културна срѣда.

Вѣроятно е, че идеята да се отива срѣди народа е преминала у насъ отъ Германия. И всички тогава се сгрупирали около нея, всички горѣли отъ нетѣрпѣние и ентузиазмъ, и ако не сж обявявали на всеуслишание своитѣ намѣрения, това тѣ сж правели не отъ друго, а отъ страхъ, защото сж знаели, че у насъ съ подозрѣние се гледа отъ началото на всѣка чесна работа. Наедно съ ентузиазиститѣ имало е и „предрѣшеници“, които наедно съ другитѣ се въехищавали и плѣскали ржцѣ.

Азъ не съмъ вземалъ въ това движение непосредственно участие, — азъ си имахъ и си имамъ моя си собствена работа, — по всѣкой пътъ съмъ се отнасялъ къмъ него съчувствено. Освѣнъ явна полза за народа и за управляющитѣ, азъ не виждамъ никакви заплашвания за бъдѣщето. Като намирамъ по чиста съвѣсть, че да управлявашъ единъ народъ, който е стѣпилъ вече въ периода на самосъзнанието, е много по-славно и по-лесно, отколкото да управлявашъ една полудива стагъ, гонима отъ страха, азъ така, въ тая смисълъ,

сѣмъ и водилъ разговора си съ читателя. Азъ никога не сѣмъ се перилъ да играя ролята на водителъ; азъ всекогажъ сѣмъ се въздържалъ да говоря за распредѣлението на богатствата, като сѣмъ изоставилъ на бѣдѣщето да рѣши той въпросъ, не сѣмъ казвалъ нищо ни за нивелированieto, ни за прекатурванieto на настоящето, ни за анархията, нито пъкъ сѣмъ поменувалъ, че ний играемъ хоро надъ вулкана. Никакви вулкани азъ не сѣмъ виждалъ, та и сега не виждамъ, макаръ отъ тогава да се измипа доста време. Азъ кавахъ свѣта къмъ справедливостъ — туй е всичко.

Макаръ и да е тѣй, но извѣстно е какъ бѣха посрѣщнали моитѣ бесѣди и съ какви безсрамни хули бѣхъ обсипанъ отъ тѣй парѣченитѣ охрапители...

Но свѣстнитѣ хора все се умножаваха и умножаваха. Въ числото имъ неочаквано, но както се види, съвсѣмъ нескрепно се вмѣкна и Симеонъ Скорняковъ.

Съ Скорнякова ний бѣхме ученици и сѣдѣхме на единъ чипъ. Въ училището, може се каза, него повечето го мразиха, отколкото обичаха, а мразиха го за това, защото той вече пледане извънъ мѣрката ласкаво на началството. Последното го обичаше и го посочваше за примѣръ на другитѣ, само не и учителя по латинскій езикъ, който, не знамъ защо, наричеше го крокодилъ.

— Ей ти, крокодилъ, какво все халцукашъ (наистина, когато нѣкой го докачеше, той не плачеше, а халцукаше)? — казваше му той: — и твоитѣ събратия изъ Нилъ, като хващатъ дѣцата, които се къпятъ, хрупатъ ги и при това все халцукатъ. Тѣй и ти по нѣкога. Правдината ти ще хрупанъ и ще халцуканъ.

И чудна работа! когато учителя му казваше това, то на всички ни се чипеше, че Скорняковъ ей сега ще се расхалцука. Но той въ отговоръ само замислѣнно погледнѣше на долу, като че искаше прошка отъ учителя, за дѣто го бѣ огорчилъ.

Слѣдъ напуцанието на училището, Скорняковъ, благодарение на осѣжднитѣ си срѣдства, не трѣгна по диритѣ на другитѣ, които станаха жертва на пивачитѣ и пайтопджипитѣ. Отъ тая болѣсть, може би, и той да е билъ сполѣтентъ, но тя му преминала много скоро. Напротивъ, той навик-

нува да чете, постъпва волпослушатель въ университета и слѣдъ двѣ години дава испитъ за кандидатъ.

Вкусътъ къмъ прочитанието ни сближи насъ, тъй щото ний живѣхме нѣколко време дори и наедно. Азъ тогава туку що бѣхъ захванатъ да пишвамъ, и то само дребни рецензийски. И на Скорникова намирахъ работа. То бѣше тъкмо въ разгара на распрята между западницитѣ и славянофилитѣ. Разбира се, че въ това движение ний бѣхме не първостепенни, ами дори не бѣхме и третостепенни дѣятели, ами все пакъ покуцвахме подиръ общото литературно политическо течение. Азъ бѣхъ горѣщъ и искренъ поклонникъ на Бѣлински и на Градовски; и Скорниковъ искаше да минава за западникъ, но съ удумки и като, че си оставяше протчица за въ бѣдѣще.

— А общината?! — казваше той, като повдигаше многозначително показалеца си.

Всичко тъй до толкова се е истъркало сега, щото цѣли рубрики станаха праздни думи. Сега болшинството славянофили разбраха какво ще се рѣче общини и община; Че общината, върху която тѣ гридаха благополучието и силата на Русия не предпазва ни отъ пролетарията, ни отъ докаченията, които идватъ отъ вънъ; че най послѣ, бѣдѣщата, най удобна за народа форма на общежитието, е още загадка. Наонаки, по чудна случайность, бившиятъ западници, като се доближиха до кормилото, примириха се съ общината, затова защото съ нея се обвързани цѣлъ купъ други работници. Не трѣбва много-много мисляние, ако искашъ да управлявашъ.

Но тогава всичко китѣше и се впускаше въ бой...

За Скорникова, обаче, западническото китѣние доби твърдѣ бръзъ, макаръ и случаенъ, край. Умря баща му и той се видя принуденъ да се пресели въ Москва. Отъ тогава той стана за мене за дълго време неизвѣстенъ. Вижда се, че тука нему най напрежъ му е хрумнало да стане чиновникъ. Въ Москва той успѣлъ да се промѣкне подъ крилцето на една отъ дамитѣ-покровителки, женица, доста още интересна, и чрезъ нея се вмѣкналъ въ славянофилския кръгъ. И тука той не можатъ да си намѣри сполучлива роля, а иматъ само „достѣпъ“ — по и на това „благодаримъ.“ Славянофилитѣ въ това време бѣха хора богати, титулирани, имаха връзки и родство въ Петербургъ, и живѣяха подъ закрилата на

митрополитскитѣ раса. На Скорнякова, макаръ и да не му се харесала тѣхната надутость, превзетость и семинарска надменность, но той се рѣшилъ да търпи въ името на бѣдѣщето, и скоро станалъ ревностенъ прозелитѣ. Писалъ той филипики противъ западницитѣ и гърмѣлъ противъ тѣхъ на четире страни. Хомяковъ му се усмихвалъ, Юрий Самаринъ му подавалъ два прѣста, Погодинъ му показвалъ своята библиотека (вмѣсто ъзпаграждане за статиитѣ), Копстантипъ Аксаковъ го цалувалъ. Въ заключение, покровителката му го настанила чиновникъ „особыхъ порученій“ при едно важно лице.

Тука той малко било останало да стане западникъ, защото важното лице не обичало славянофилитѣ и ги наричало прахосници; но то не обичало и западницитѣ, като ги подозирало въ намѣреніе да премахнатъ сѣществующата наредба. Затова Скорняковъ се рѣшилъ да стане чистъ русинъ, досущъ такъвъ, какъвто билъ неговиятъ началникъ. Съ тая цѣль той си изработилъ особна русска гледна точка, въ основаніе на която лѣжало изпълняване предписаніята на началството.

Въ това время орисницата ме завлече въ едно отъ затѣтитѣ кюпета на руссия*), дѣто азъ престоихъ около осемъ години, забравенъ и оставенъ. За Скорнякова, разбира се, азъ нищичко не чувахъ.

1856-та година пакъ ни събра. Взеа да ходятъ слухове за еманципацията, и ний и двама ликувахме, че найподирѣ, сме се изравнили съ Европа.

— На, сега ще видимъ каква роля ще играе нашата община! — възклицаваше той.

Впрочемъ, и на мене самия взе да ми се чини, че общината ще каже нѣщо ново. „Премахнете крѣпостното право, и тозъ частъ на сцената ще излѣзе общината“ — така казваха тогава всички, дори и западницитѣ, които тогава стояха на чело на движението и бѣха вече вкусили сладостта на заповѣдничеството.

Когато всичко бѣ свършено и новото „Положение“ издадено, Скорняковъ взе да се замислюва. Той вече изглеждаше искриво хората, които бѣха готови да замѣстятъ дѣлтитѣ на „Положението“. и за сичко държеше бѣлѣжки.

*) Въ г. Вологда. Прев.

— Знаешъ ли ти какво? — говорѣше ми той: — не сме ли ний доста прибръзали? То-естъ, ти разбирашъ, азъ никакъ не въ тая смисълъ... Тая работа е свята, необходима... ала затова пъкъ, имаше си и друга леснина...

— Ей, Скорняковъ! На въже играешъ! възразявахъ му азъ, безъ да се сърдимъ, ама, ни най малко.

— Не, съвсѣмъ не е така. Азъ само казвамъ, че клѣтитѣ помѣщници... Та на-ли тѣ сж представителитѣ на нашата култура?...

Изведнажъ той пакъ лина изъ Петербургъ. Едновременно съ това му липсуване въ колонитѣ на една „уважаема“ московска газета взеха да се появяватъ остри статии, въ които се проливаха съзи за клѣтитѣ помѣщници, а за мужика се расправяха смѣшни, а по нѣкога дори възмутителни анекдоти. Обвиняваха се пай вече общинскитѣ посредници, а слѣдъ тѣхъ въобще и всички, които съчувствоваха на повата наредба на нѣщата. Явно се проповѣдваше, че тѣ сж революционери, пивелатори, и подкопатели на основитѣ. Слухъ се посѣше, че въ съставяннето на тѣзи статии, разбира се, не безъ косвенно поощрение, земахъ участие и Скорняковъ. И наистина, той бѣ тамъ. Нищеша той и на дѣсно и на лѣво, на дѣсно — клеветеше сериозно и убѣдително, на лѣво — въ насмѣшливъ русски тонъ. Тия статии бѣха заблѣлжителни.

— Вие имате перо, — пошепалъ му бѣ нему нѣкой си чиновникъ: — дръжте го бодро въ страхъ на разрушителитѣ и въ полза на добритѣ наредби. Огъ това сега се има пай-голѣма нужда, отколкото другъ пжтъ.

Изгърни се питейната реформа, но Скорняковъ не се съблазни отъ нея. Той си смѣташе, че дивидента (дѣлбата въ нечала) е нѣщо преходно и доста даже безправствено, и че истинското негово назначение е вътрѣшната политика, която, наистина, ще го възнагради много повече, отколкото каквито и да било дивиденди.

И той се не изгѣга въ смѣтката си. До тогава той бѣ само една многообщающа пѣчица, но за едно късо време тая пѣчица се расцвѣти въ богатъ цвѣтецъ, който падалецъ разливаше ароматъ. Неговата кариера се повдигна бързо и съ блѣсъкъ. Пай-напредъ той попада въ поруссвачитѣ. Предпачъртанията той изпълняваше свито, но въ сжщото време пъкъ не забравяше и себе си. И това вършеше той тала

хитро, щото на предначъртателятъ оставаше само да каже: тъкмо и азъ туй мисляхъ! ти угади това. Зарадъ тая си хитростъ и скромностъ той, освѣнъ другото получи и добъръ кокалъ и увѣренността, че за въ бждѣще той е „необходимъ“.

Слѣдъ това, той пакъ се лви въ Петербургъ, и тука вече се прочу не малко. Името му стана страшно, и даже въпкаността му се бѣ измѣнила. Лицето му бѣ подпухнало и добило дарчиновъ цвѣтъ; очитѣ му горѣха плътобдно; гласътъ му бѣ станалъ громъкъ и излизаше като изъ праздна бѣчва. Отъ благообразиятъ крокодилъ бѣ станало сжициско чудовище. Той не грѣстосваше отъ една страна на улицата на друга, както правятъ по-страшиливитѣ шииопи, но вървеше право напредъ, като си испъчваше гърдитѣ, размахваше ржцѣтѣ и изригваше хули. Единъ нхтъ той ме срѣщна на Невския Проспектъ, но не ме поздрави, макаръ да не бѣхме се виждали много години, а само ми се заками съ прѣстъ. Той бѣ до тамъ достигналъ, щото се несчиташе за длъженъ да се стѣснява дори и предъ стария си другаръ. Любимата му поговорка въ туй време бѣ: „насъ не лѣжи, ние сами бѣхме тамъ“, — и той я повтаряше съ неисказано пехайство на човѣкъ, който е напълно убѣденъ, че той е такъвъ мискиинъ, щото може да си каже: е, че какво пѣтъ! мискиинъ съмъ, е, че мискиинъ съмъ!

Какъвъ купъ лопи, ерампи и, въ сжицностъ, безполезни работи бѣ сполучилъ да извърши въ едно късо време, — трудно е да се пресмѣтне. Плачатъ бащи, плачетъ майки, а той силенъ съ мѣдно чело и съ камѣкъ въ гърди, отиваше все по-далечъ и по-далечъ. Той бѣ достигналъ до онова пѣклепно равновесие, че вече не отмѣщаваше за своитѣ понапрежни предрѣшвания, ами наопаки, той посочваше на тѣхъ като на подготовителенъ материалъ; нѣ, казваше той, презъ какво училище преминахъ азъ! Самитѣ му другари по запаятъ му се чудяха; едни отъ тѣхъ го срѣзваха, по повечето отъ тѣхъ благоговѣяха предъ него.

Всѣкой отъ насъ, — думали си тѣ, — има си по една лична исходна точка. Единъ дири смѣтка за минали докучения, други — за семейството си се грижи, трети — съсловния си интересъ пази. Скорняковъ пѣма нищо такова. Той е саминъ като прѣстъ; въ миналото никой не го е докучилъ, никой нищо не му е взелъ; отъ съсловенъ интересъ

той и хаберъ нѣма . . . Това е единъ своего рода образецъ на безпримѣренъ скиталецъ, който се е нагърбилъ за цѣли, които иматъ само абстрактно значение.

Сждебната реформа и тя не се мина безъ него; но, разбира се, той предпочете стоящата магистратура отъ сядящата. Като си отбѣлѣзвалъ кръга на вътрѣшната политика, той обвиняваше безъ да се замисля, макаръ повечето и да си е служилъ съ нападки, а не съ доказателства. Въмѣсто доказателства и разборъ на подбудителнитѣ причини, той имаше въ запасъ такива думици, които запушваха устата на защитата. И колкото по често ги пушаше той въ ходъ, толкова повече преуспѣваше.

— И наистина, по друго нѣщо не трѣбва!—повтаряли изъ едно гърло всичкитѣ му едномишленници: ако го обичашъ, влѣзъ за него, ако не—откажи се. И туй то.

Само единъ избезумелъ вече членъ отъ английскитѣ клубъ, князь Селищевъ, като неразумѣлъ нищо отъ разказитѣ за успѣхитѣ на Скорнякова, се изразилъ:

— Сегичка, на кждѣто и да се обърнешъ—на всѣкъждѣ все хамовци и копривено семе. По напредъ имаше Кочубеювци, Паниновци, Долгоруковци, Голициновци, а сегичка—Скорняковци и Боголѣповци. Хамъ е той, вашия Скорняковъ, затова му и върви! А скоро ще доде време—и санкулоти ще се явхтъ. Са га . . . Азъ затова стана вече десетъ години какъ не съмъ ходилъ въ село и дѣцата си държа въ чужбина. . . .

Наистина, Скорняковъ прѣвъ се изсмѣлъ, когато му разправили за тая княжеска парамония, ама пакъ, за всѣкой случай, записалъ въ записната си книжка забѣлѣжницата: „князь Селищевъ е старецъ съ исфирясалъ умъ, но дѣцата му“ . .

Въ послѣдне време, Скорняковъ, така поне се вижда, се дигналъ много на голѣмо. Добилъ най прекрасно (макаръ и не първенствующе) служебно положение и зель да дава мѣдри съвѣти. Но отъ всичкитѣ му съвѣти най ясниятъ и разбраниятъ се исказва въ двѣ думи: „да се искорени и да се истреби“. И него го слушатъ, и може-би, близко е времето, когато той . . .

Той помни, че князь Селищевъ го е нарекълъ Хамъ и силно върва, че тоя прѣкоръ ще му послужи за препорѣчи-

телно писмо. Сегизъ-тогизъ очитѣ му испущатъ блудящи огъневе и той безсѣзнателно си брѣтви: „щж—нешж, щж—нешж“ . . .
Ще ?!

Вториятъ видъ пѣстри хора, сж хора смазани отъ живота. Животътъ тѣмъ имъ дошелъ въ видъ на клѣтка, изъ която тѣ нито иматъ сили, нито пѣкъ умѣятъ да се измъкнатъ. Попаднали тѣ и се бѣхтѣтъ тамъ, безъ да крѣкнатъ.

Въ последне време такива хора се развѣдиха доста много. Всѣкий пѣстъръ човѣкъ отъ пѣрвата боя води подиръ себе си цѣлъ роякъ подчинени. Живѣятъ тѣ самниники и, ако се срѣщнатъ съ стари познайници, мѣгновено се изгубватъ. Но какъ тѣ прекарватъ, като се не събиратъ съ другитѣ . . . какъ прекарватъ!! Всѣкий день тѣмъ имъ носи нова измѣна, и всѣкий день тѣ сж длѣжни да понасятъ тая измѣна на свой гърбъ, като знаятъ, че това е измѣна, като я прокълнатъ и, все пакъ си оставатъ приковани у нея съ синджиръ, който се не скъсва. Като изпълнятъ дневната си жизненна тегоба и като представятъ за нея билиецъ, тѣ трѣбва да съзнаватъ, че всичко, което сж направили, е противъ тѣхното убѣждение, че то, последното, е затѣпкано въ калъта . . . какъ? защо?

А, тѣ сж имали убѣждение и то нѣкога си е било съставляло гордостъ и радостъ на живота имъ. И като че нарочно, въ ония тѣжни минути, когато миналото вече се е помрачило отъ сегашното, когато то е поругано и заличено, паметливата съвѣсть се повръща тогава съ най годѣма охота въ туй минало. Припомняватъ се минали разговори, стари образи . . . всичко се припомнюва, всичко.

Тѣтри се пѣстрия човѣкъ назадъ и напредъ изъ стаята си до уморяване, до припадване. Звъни се. Дошелъ да „посѣди“ познайникъ отъ „новитѣ“. Дошелъ, може би, за това, за да испита сърдцето човѣшко и послѣ да . . .

— Ей-на, и вие сте съ насъ,—казва той:—не е ли истина, че тѣй е по хубаво?

— Да, да, и азъ . . . наистина, наистина . . . И тѣй трѣбва.

— Ами чехохте ли вие записката, която подалъ Л. ?

— Да, да, чехохъ . . . много хубаво, много хубаво.

— И колко тънко дава да се разбере! И въ същото време горѣщо, пламенно!

— Да, тънко и въ същото време, наистина . . . но, впрочемъ, намъ пъкъ какво ни трѣбва!

— Какъ какво ни трѣбва? Ами че нали и ние се возимъ на тая кола! Нали, дѣлото е общо.

И така нататѣкъ.

Посѣдѣва познайникътъ, испива чаша чай и си отива. А новообращениятъ сѣда при масата и почва да готви работа за утрѣшния день. Отъ всѣкий редъ на тая работа бие въ очи една дума: да се искорени. По напредъ той е билъ партизанинъ и ревнителъ на женското образование, сега — крои измислици въ ущърбъ на него; по-напредъ той е виждалъ въ свободата най голѣмото добро за чловѣческитѣ общества, сега — той не я нарича другояче, освѣнъ распасаностъ; по-напредъ той е признавалъ сждѣтъ на общественната съвѣсть, като най добро мѣрило за оцѣняване чловѣческитѣ работи, сега — той твърди, че въ основата на тоя сждѣ лѣжи една анархия само. И той излага това на късо, ясно, като бърза да довтаса до срока, защото знае, че всички тия нови измислици утрѣ трѣбва да бждатъ пустнати въ ходъ. Едно нѣщо само понамалява срама му — то е калпавината на написаното и надѣждата, че самиятъ животъ ще се погнуси отъ тая калпавина.

По кой начинъ хората дохаждатъ до такава раздвоеностъ въ мислитѣ и чувствата — всичко въ това питание е тъмно и разбъркано. Едва-ли, тука не играе значителна роля нѣманието материални срѣдства и происходящата отъ това зависимостъ. Мнозина не придаватъ на тоя фактъ никакво значение, че дори се отзоваватъ за него и съ презрѣние. И, въ повечето случаи, това презрѣние иде отъ страна на тия, които скрипомъ хвърлятъ жадни погледи на кокала, който отъ далечъ имъ се усмива. Но не трѣбва да се забравя, че сиромашията и недоволството отъ хвърленото отъ сждбата късче е такъвъ неоспоримъ фактъ, щого поради него се пораждатъ не само честнитѣ прѣстъпления, ами и общественнитѣ вражди, междоусобия и всички други бъркотии. А още повече не трѣбва да се забравя, че болшинството отъ хората се състои не отъ херои, ами отъ прости смъртни. Тамъ, дѣто хероятъ се въздига до самоотвержение, простиятъ смъртенъ се ограничава само съ ед-

но съчувствие, по нататъкът от което експансивната негова сила не отива. Простият смъртенъ повечето е зритель, и трѣбва да се каже сполай и на толкова, дѣто, ако само като вижда самопожертвуванието, той се умисля и сърдцето му взема да гори отъ обичъ къмъ ближниятъ.

Послѣ, за да ставатъ хората душевни раби иматъ голѣмо значение и жизненнитѣ погрѣшки. Служението на убѣждението не търпи играчки. То е строго до неумолимостъ, и въ своята логичностъ не се плаши отъ частнитѣ крайни заключения. Потоклонишъ ли се единъ пътъ, ти все повече и повече се отдалечавашъ отъ предначертаната линия, и възвръщанieto ти къмъ изходната точка става не само трудно, ами и немислимо.

Всички, които сж тръгнали наедно, вече сж далечъ, та и възвратниятъ пътъ до толкова е разваленъ и покритъ съ нанесенъ боклукъ, щото сж потребни нечовѣшки усилия, за да се премине презъ батаклъка. Трѣбва или да си останешъ на онова мѣсто, дѣто те е заварило самосъзнанието и горко да се каешъ за легкомислието си, или да вървишъ нататъкъ, все повече и повече като се отклонявашъ, и съвсѣмъ да се отдадешъ въ жертва на мамона.

Най послѣ има и третя причина: то е паниката, която ненадѣйно обхваща обществото отъ всички страни. Законитѣ, по които се ражда паниката и по които се разпространява тя, до сега сж неизвѣстни. Тя ни се прѣдставлява намъ въ видъ на побѣсняло псе, което случайно се е откъснало отъ синджиря си. Тя тича напредъ, като приха бѣсени слюнки и като исподавя всички, които стоятъ напредъ ѝ. Настава общо зашемяване; отъ дѣното на обществото избликватъ чудовища. Хвърканието на мисълта, идеалитѣ на бѣдѣщето, чистотата на душата — всичко това погива въ тоя пѣкленъ водоврътъ, като отстъпва мѣсто на бѣсениятъ вой и на безсрамниятъ смѣхъ на настървилитѣ се чудовища. И трѣбва човѣкъ да има грамадна сила на волята, за да може да противостои на тържествующата тая душевна голота и да не стане неволень нейнъ служителъ. Цѣла сума хора, които сж сложили оръжието си, вървятъ, осждени на робство, слѣдъ колесницата на побѣдителитѣ. И ако историята не посочваше на утрото, което трѣбва да настѣпи подиръ тая пѣкленна тъмнина, то свѣтътъ отдавна би билъ отдаденъ на безнадѣжността и отчаянието.

Нѣма съмнение, че азъ тука посочихъ само на най характер-

ристичнитѣ черти на процеса, по който става превръщанieto. Има още много други, второстепенни и третостепенни, които сж присжци на всѣкой отдѣленъ индивидуумъ. Но и въ тѣхъ главенъ двигателъ се явява все липсуванието на хероизмъ.

Пита се: какво нѣщо е хероизмъ?

Позволявамъ си да мисля, че хероизмътъ е явление досущъ безспорно, само когато се отнася за открития и изнамирания, които изваждатъ наявѣ тайнитѣ на природата и ги правятъ достъпни за човѣчеството. Хората, които извършватъ поллярни експедиции, които проникватъ въ неизученитѣ земи, хората, които проливатъ свѣтлина и благосъстояние въ тъмнитѣ народни маси—ето хероигѣ, които, тъй да се рѣче, пишатъ историята на човѣчеството и правятъ въ неговитѣ сждбини дѣйствителни преврати. Колкото пѣкъ се отнася до политическия хероизмъ, то, той е явление преходяще, предизвикано отъ извѣстна минута. И, може-би, не е далечъ времето, когато отъ него не ще има вече потрѣба. Ще исчезнатъ мжченията, ще престанатъ плачетѣ, — и тогава ще настане истинското „време всѣхъ освѣщающее“.

Третиятъ видъ—това сж plebs, или, както се казватъ въ селското ступанство, живъ работнически инвентаръ. Това е материалъ, когото намира готовъ всѣкое ново вѣяние. Тия хора отъ всичко се ѣсхищаватъ, особено отъ стила на бумагитѣ и отъ остротата на перата. „Така на го сгъналъ!“ казватъ тѣ съ вѣсторгъ: „иди само и мачкай!“ Отъ тѣхъ се пълнятъ всички канцеларии, и тѣ до толкова се сродняватъ съ атмосферата на „своето мѣсто“, щото почватъ вече да не могатъ да различаватъ, на какво тамъ мирише.

Грибоѣдовъ е въспроизвелъ тоя типъ въ своятъ си безсмъртенъ Молчалинъ. Той е човѣкъ, който още отъ пеленаче е позналъ натиска на сждбината, и затова е готовъ да стане робъ комуто и да е, и дѣто и да е, който е готовъ да се покланя и на истиннаго Бога и на бездушниятъ идолъ, който, най послѣ нѣма ни способностъ, ни навикъ да се вгледва въ сжщността на нѣщата. Едничкото качество, което до нѣкъдѣ смѣгчава суетната му готовностъ, е, че той не е злобенъ. Главното нѣщо, по което тия хора се отличаватъ въ дѣятелността си е, че тѣ не разбиратъ това, което вършатъ, и че единствен-

ното имъ стремление е да запазятъ тоя огризанъ кокалъ, който сждбината имъ харизала. Това имъ неразбиране, това имъ природено, несъзнато унижение ги отървава отъ проклятия.

Макаръ всичко това и да е така, ала тѣ умѣягъ много хубаво да отличаватъ вънкашнитѣ признаци, въ които се изразява това или онова вѣяние. Тѣ знаятъ, че Петръ Ивановъ не е това, което е Тодоръ Симеоновъ, че всѣкий отъ тѣхъ „пипа“ по своему, и че слѣдъ всѣкого отъ тѣхъ върви своя свита. Разбиратъ, че когато на служба е Петръ Ивановъ, то Тодоръ Симеоновъ съ неговата свита трѣбва да се избѣгватъ, и на опаки. Умѣятъ да снематъ очи, когато те срѣщатъ, да се правятъ, че те не познаватъ или, че те не забѣлжватъ, охотно даватъ ухо на слуховетѣ и особено се размърдватъ предъ празниците, когато Петръ Ивановцитѣ смѣняватъ Тодоръ Симеоновцитѣ, а Тодоръ Симеоновцитѣ — Петръ Ивановцитѣ. Работата не е, че тѣ видятъ отпредъ си нѣкаква опасностъ, не — безъ „насъ“ се не може! казватъ тѣ съ гордостъ, — ами все пакъ трѣбва, макаръ въ предвѣчериего, да се попричистятъ и да си промѣнятъ облѣклото, щото поне вънкашно да се покажатъ въ нова форма.

Дѣйствителна роля тѣ не играятъ. Ставатъ отъ мѣстата си, когато влиза началството, и сѣдатъ, когато то си отива. Ако ли началникътъ е белъ-омъ, тѣ се радватъ; ако пъкъ началника е нпсѣкъ и сухъ, то и въ тоя случай тѣ не тжжатъ, а казватъ: „и птиченцето е мѣничко, ала погтеѣ му сж остри“. Всичкитѣ началници сж все добри и всичко си върви отъ добръ на по-добръ. Често имъ се случва да вършатъ работи явно вредни; но тѣй като сжщността на нѣщата за тѣхъ е закрыта, то тѣ прикриватъ всичката си дѣятелностъ съ думитѣ: „мѣр-китѣ такива“, и слѣдъ това тѣ не усѣщатъ никакви душевни мъчения.

Тѣхъ нѣма да ги срѣщнешъ ни въ обществото, ни въ публичнитѣ мѣста, а само въ извѣстни улици, които въ опредѣлени часове биватъ задрѣстени отъ тѣхъ. Отдалечъ може да се забѣлжи, какъ, срѣдъ паплача отъ различни хора, бърза мѣничкиятъ пѣстъръ човѣчецъ да иде да заеме „своего мѣсто“, за да може на сутринята да пустне нѣколко стрѣли въ неизвѣстното пространство. Кждѣ отиватъ тия стрѣли, въ кого се тѣ забиватъ — това е тайна, въ която той никогажъ не може да вникне.

Въ дома си той е честитъ. Расправя истъркани канцеларски масали и се въсхищава отъ началството.

— Да видишъ каква записка постъпи днесъ до насъ отъ М. № противъ либералитѣ—просто романъ!— съобщава той на жена си.

— Распердушихъ ги, най подирь!—Радва се и жена му.

— Да, време е вече, а не да. . . та всичко зло нали все отъ тѣхъ иде?

И така нататъкъ.

По празниците той държи кокала съ сжщата тая ржка, съ която неизвѣстно кому бѣ разбилъ сжществуванieto. Ако ли той има дѣчица, то той имъ се радва и пита да ли добръ сж си учили уроцитѣ, и доволни ли сж отъ тѣхъ началниците. На тия хора никога и на умъ имъ не идва, че дѣцата имъ, може би, нѣкога си ще се стрѣснатъ отъ тая обстановка и отъ тия разговори, срѣдъ които сж тѣ израстнали. Въобще тѣ пѣматъ никакво представление за оная грядуща семейна болка, която имъ предстои да ги сполѣти. Вървятъ тѣ безъ ясно опредѣлена цѣль до тогава, до като болката сама се нагнѣзди и накара да истече кръвта изъ сърдцата имъ. Наедно съ тая болка ще се явятъ и старчески немощи, и тѣ ще истлѣватъ подъ тоя двоенъ товаръ. . . но все пакъ безъ да разумѣватъ.

И блазѣ имъ; защото разумѣванието не премахва и не облекчава болкитѣ, а само все по-мжчително и по-мжчително расчоплева сърдечнитѣ рани.

Въ сжщность, това сж природни жертви на общественниятъ темпераментъ. Обществото отначало е въспитало въ себе си особенна срѣда и отрано я е обрекло. Да се излѣзе изъ нея, случва се много на рѣдко, обаче, областта ѝ до нѣйде се пораспири въ послѣдне време, и то благодарение само на голѣмиятъ достъпъ до общественното образование. Но не трѣбва да се забравя, че въ сжщото това реме се распири и областта на болнитѣ мѣста.

Повтарямъ: всичкитѣ три вида пѣстри хора сж еднакво вредни, кой повече, кой по малко, но хората отъ двата послѣдни вида, не можтъ да не бждатъ съжалени, особенно отъ тая гледна точка, че въ качеството си на роби, тѣ носятъ само игото на апостазията, безъ да се ползватъ, обаче отъ нейнитѣ осязаеми облаги. Като награда за тая имъ отрицателна заслуга сждѣтъ на историята ще ги премине съ мълчание.

С Ъ Н Ъ Т Ъ Н А Д Ж Б А

П Р И К А З К А.

О Т Ъ

Л. Б—рову.

С. Ъ. П.

Ca ira

Qui vivra, verra.

Той растѣше всрѣдъ една гѣста гора отъ елхи, букове, осени и габари. Почвата, която бѣше исхранила и хранѣше тѣхъ, бѣше оставила и за него едно малко мѣсто, обраснало съ гѣста, буйна трѣва, съ храсталаци и съ мѣхъ. Кой знае по какъвъ капризъ на сѣдбата той бѣше попадналъ тука, самъ, уединенъ, всрѣдъ тия чужди за него дървета и храсти. Тѣ го гледаха нѣкакъ подозрително и като че страняха отъ него, защото той стоеше уединенъ на своето мѣсто, малко по високо съ другитѣ, тѣй като прѣстѣта бѣше издигната тамъ. Близко до него растѣха нѣколко елхи, които застрашително простираха къмъ джба иглолистнитѣ си клонища и често-пжти, особено вечерно време, тѣ, наведени една къмъ друга, шумнѣха си нѣщо, което джбътъ не можеше добръ да чуе, но по презрителното и злобно клатение на клонищата имъ, които тѣ навеждаха къмъ него, той разбираше, че това шумнение се отнася до него.

Джбътъ бѣше твърдѣ младъ, нисъкъ, почти равенъ съ дребнитѣ елхи, и кога се навеждаше, той достигаше съ клонитѣ си храститѣ, които растѣха въ подножието му. Той броеше едва нѣколко години, отъ когато прѣвъ пжтъ изпълзя изъ между гѣстата, влажна горска трѣва, като мѣничка прѣчица, окичена съ нѣколко малки, зеленожълти, свити листенца, които

полегка се отвиваха и изглеждаха съ таенъ страхъ мрачниятъ горски свѣтъ. Огъ тогава той расте въ тая гора-мащеха, като захвърленъ сиракъ и сега едва достигаше нѣколко метра височина. Но надъ него се издигаха грамадни гиганти-букове и осени, които гордо стояха прави, непоклатими отъ буритѣ, съ далечъ-распрострѣни клони, които гъсто се преплитаха и образуваха една тъмнозелена покривка, която стоеше надъ джба, като непроницаема стѣна на оная тъмница, въ която, мислѣше си джбътъ, той е осъденъ навѣки да живѣе, да гние въ обществото на тия умразни елхи и храсталаци. Той завиждаше на тия букаци, съ дебели и високи, обраснали съ мѣхъ стѣбла, съ попукана отъ възмъжалостъ кора, той сграшно желаше да искочи изъ тъмницата си, да се промъкне между тѣхъ, да издигне върхътъ си до тѣхнитѣ върхове. „Тъ сж избавени,— мислѣше си той,—отъ гнусното, подлото общество на тия елхи и храсти; тѣ не се боятъ отъ завистѣта имъ, отъ смрадната, влажната имъ атмосфера; тѣхъ никой не притиска, никой не душѣ, никой не покрива, освѣнъ синьото, ясно небе. Тѣ виждатъ слънцето, луната, гледатъ широки, прекрасни минове, разговарятъ се съ орлитѣ, съ облацитѣ, знаятъ всичко, що става по свѣта“. Гъстата, тъмно-зелена мрѣжа, която се издигаше надъ джба, като саванъ на вѣчната му гробница, не му позволяваше да вижда нито слънцето, нито луната и звѣздитѣ, които му се мѣркаха само по нѣкогажъ, и то когато вѣтрътъ разлюлеваше клонищата на високитѣ дървета, та образуваше малки прорѣзи, като прозорчета, презъ които крадишкомъ поглеждаше въ вѣтрѣшността на гората небесното свѣтило. Тогава по нѣколко лъчи падаха и върхъ нещастника, и той се погърсваше, като че Божий прѣстъ се допираше до него. Но наскоро всичко отново пакъ изчезваше и джбътъ напразно се огъваше и навеждаше, за да зърне пакъ благодатното свѣтило. Кога вечеръ лѣхнеше хладенъ вѣтрецъ или слѣдъ дъждовно врѣме, по листитѣ на всички растения въ гората испъкваха малки, сълзиви капчици, които луната съ сребро-бѣлитѣ си лъчи правяше да лъщятъ, като бисери. Но то бѣше само за високитѣ дървета. И по джба излизаха такива капчици, но тѣхъ луната не можеше да съзрѣ, за да ги цалуне любовно съ лъчитѣ си, и тѣ бѣха тъмни, некрасиви и когато високитѣ осени и букове блещяха, като че бѣхж облѣчени съ бисерни мантии, джбътъ се виждаше още по тъменъ и мраченъ. Утринъ,

при първитѣ лъчи на слънцето, отъ букветѣ и осенитѣ почваха да капятъ изобилни, хладни, благовонни капчици, — тѣ плачяха, плачяха отъ радостъ, отъ щастие: тѣ срѣщаха пакъ благодатното слънце, което вчера бѣха съ благодарностъ и надѣжда испратили. И тия сълзи капяха врѣхъ джба и го жегаха, като капки отъ горѣща лава. Той самъ тогава почваше да рони сълзи, но не отъ радостъ и щастие, а сълзи тъжни, сълзи отъ нѣкаква тайна завистъ, която го измъчваше.

Но не толкова луната и слънцето, небето и звѣздитѣ, колкото тоя незнаенъ, но прѣкрасенъ, чуденъ свѣтъ, бѣше за джба прѣдметъ на страстни желания и мъчения. Той бѣше слушалъ за него отъ вѣтъра, който нощемъ се извиваше между клоноветѣ му и който бѣше проникналъ въ всѣки кътъ на тоя свѣтъ, отъ игичкитѣ, които му пѣяха чудни пѣсни за него, отъ шумливия ручей, който блъбучаше близо до него, като разказваше историята на своитѣ страствования на трѣвитѣ, които, наведени надъ него, слушаха внимателно любопитнитѣ му разкази. Подъ тихия, омайния звукъ на тия пѣсни и разкази джбътъ задрѣмваше и самъ тогава се прѣнасяше въ тоя чуденъ миръ, гдѣто царуваше свободата, гдѣто слънцето и луната всѣкога грѣяха, гдѣто нѣмаше елхи и храсти, гдѣто бѣше всѣкога топло и зелено и гдѣто имаше много, много джбове, които дружно си живѣяха и дружно растѣха и разпущаха клонитѣ си, като се радваха на Божия миръ. Но джбътъ скоро се сепваше и пакъ се виждаше всрѣдъ тая мизерна гора, затворенъ, притиснатъ, като треперяше отъ студъ и слушаше злобнитѣ гаврения на околнитѣ дървета.

Джбътъ, наистина, растѣше, но не бѣше доволенъ отъ растението си. Макаръ — че малко по-малко взе да прѣвнишава околнитѣ храсти и по ниски дървега, но тѣ пакъ можаха да го стигатъ съ клонитѣ си и често пакъ злобно го шибаха, като се гнѣяха на него за стремлението му да се избави отъ мрака, да се издигне надъ него — нѣщо, което тѣ не мисляха и не искаха да правятъ, та не жалаяха и други да го прави. На джба се струваше, че много полека расте, че никогата нѣма да се освободи отъ несносната тъмница, че никогата нѣма да види небето, свѣтътъ, че не ще дѣхне нито веднѣждъ на свобода. Съ настѣжванието на пролѣтъта, когато цѣлата природа се обновяваше, кога всѣко сърдце се изпълваше съ надѣжда, кога сиѣговетѣ се топяха, подухваше топълъ, игривъ

вѣтрецъ, кога слънцето грѣйваше весело и топло и нощемъ Дѣдо Мразъ не трещѣше застрашително изъ гората, кога дърветата се обличаха съ нови, роскошни свѣтло-зелени облека, кога хвърляха мразовитигѣ бѣли мантии на зимата, кога запѣваха чуднитѣ сладкопойни птички, които замѣняваха съ пѣснитѣ си мрачното и злобно грачение на гарванитѣ и свракитѣ, кога ручейтѣ хвърляха лѣднитѣ зимни окови и се вгурваха съ шумъ на радостъ изъ цвѣтисигѣ, засмѣни поляни, — тогава и нашия дѣбъ се възраждаше, и той вземаше участие въ общия празникъ, въ общата радостъ и дѣятелностъ, и той се изсълваше съ надѣжда и забравяше старитѣ си грижи и съмѣнния. Но кога приближаваше да се свърши лѣтото, кога виждаше, че твърдѣ малко е напредвалъ, то той съ равнодушие, даже съ една отчаяна, злобна радостъ, срѣщаше есента: „Каква облага, мислѣше си сега той, — отъ ясното небе, отъ свѣтлото слънце, кога азъ ги не виждамъ?“ Той даже се радваше сега, защото отсъствието на листитѣ по клонищата на високитѣ букове правяше много по рѣдкѣ покривътъ надъ него и той можеше по добръ и по-начесто да вижда зимното, макаръ и слабо, слънце, ясната луна и трептящигѣ звѣзди, — нѣщо, коего бѣше невъзможно за него прѣзъ лѣтото. Зимата му се виждаше даже като Божия благодать: той чакаше да намѣри утѣха въ това душевно спокойствие, застоялостъ, апатия, които навѣшваше тя, и съ едно грубо наслаждение се хвърляше въ обаятията на зимния сънъ, като се опитваше да забрави верѣдъ него всичко, което го е привличало и мѣчило.

Много-пѣти той се отчайваше въ стремлението си, мислѣше си, че никога нѣма да порастне, че е осъденъ да си остане за всекога въ тъмнината, като нищоженъ храстѣ. Такива минути на разочарование бѣха най горчиви, най тежки за него. Но по нѣкога той се мѣчаше да се примири съ положението си, мѣчаше се да погледне иронически на своето стремление, което наричаше „младежка глупостъ“. „Какво има, си мислѣше той, — нима не е по хубаво така да си остана? Нима тия многочислени елхи и храсти около мене сж толкова нещасни, колкото си ги азъ мисля? Ето, тѣ не се оплакватъ отъ участъта си, тѣ си живѣятъ и умиратъ, както Господъ далъ, а само азъ се намѣрихъ да противурѣча на общия законъ, който царува въ тая гора. Нима не е по хубаво да се живѣе така,

както тѣ живѣятъ, — въ застоялость, мракъ и незнание? Дали наистина тия високи осени, габари и букове сж щастливи, дали не оплакватъ и тѣ своитѣ дни въ ужаснитѣ борби съ ураганитѣ и дали не завиждатъ на тия дребни и мирни създания, които се намиратъ при краката имъ? Нима е по добръ да падна, като ей тамъ оня букъ, който не е можалъ да издържи тая жестока борба и който пшшка сега прострѣнъ надъ влажната земя, като гние полека надъ нея, забравенъ отъ братята си, подиграванъ отъ храститѣ?“

Много се измъчваше джбътъ отъ съзнанието на своето нищожество, на неспособността си да се развие: „А нима азъ имамъ сила и енергия да достигна и се изравня съ тия гиганти, азъ — едно нищожно създание, единъ червей, който си мисли че и той е нѣщо?“

Такива рефлексии често-пхти измъчваха бѣдниятъ джбъ, но тѣ не траяха дълго врѣме. Той бѣше още младъ, много младъ, пѣленъ съ сили, съ надѣжди въ неизвѣстното бѣдѣще. А пъкъ съ какво нетърпѣние, съ какво силно желание той искаше да види оня многожеланъ свѣтъ! „Само веднаждъ да го погледна, веднаждъ да дѣхна свободниятъ му въздухъ, и тогава да загина! казваше си често въ своитѣ мѣчтания. И ето, особено при настѣпването на пролѣтѣта, ония мрачни, мжчителни и безплодни рефлексии се замѣняваха съ първитѣ свѣтли надѣжди и упования, съ трѣскавата дѣятелност на клѣткитѣ, съ бързото развиване на листитѣ. И той бѣше щастливъ тогава, пѣленъ съ мжжество, растѣше бързо, на пукъ на своитѣ неприятели — злобнитѣ елхи, които въ часоветѣ на унинието му се подиграваха саркастически съ него.

Тѣжко бѣше за него уединението, въ което живѣяше, верѣдъ тия враждебно къмъ него настроени дървета. Той растѣше, пробиваше си пътъ, задѣхваше се и трѣбване му поне единъ другаръ, който да му служи за утѣха, за подкреплѣние въ борбата съ грознитѣ прѣпятствия, които срѣщаше въ растението си и които по нѣкога му се виждаха непрѣодолими за неговитѣ единични сили. Често мечтаяще той за онова щастие, за оная сила и бодростъ, която би му принесла любовната приятелска поддръжка. Той имаше нужда отъ любовъ, отъ горѣща, постоянна любовъ. И толкова по силно чувствуваше отсъствуванието ѝ той, като виждаше, че тя не липсва около него: Даже и тия клети, ниски храсти и елхи, които бѣха осждени

вѣчно да гниятъ въ тъмнината, и тѣ се наслаждаваха отъ щастieto на любовта. Нощемъ, кога засвиреше вѣтърътъ, той чуваше какъ тѣ любовно се прѣгрѣщатъ, чуваше страстното шумоление на клонитѣ имъ, слушаше влюбената имъ рѣчь. И той, нещастниятъ джбъ, навеждаше печално клонитѣ си срѣщу вѣтъра и по листитѣ му бликваха малки, бистри капчиц-слъзи, които полека капяха на земята — джбътъ плачеше. Въ такива моменти той завиждаше на тия дребни сжщества, които въобще прѣзираше за ниското имъ поклоничество прѣдъ по високитѣ дървета въ гората.

Мѣчаше го и ненавистта на неговитѣ съжители. Той бѣше размишлявалъ много пѣти върху причинитѣ на тая умраза и най сѣтнѣ дойде до това заключение, че единствената причина се състои въ това, че той е джбъ, че не е елха, осенъ или габаръ и че съжителитѣ му не можаха да търпѣтъ въ своята срѣда онова, което не е букъ, елха или габаръ. Веднаждъ дошѣлъ до това заключение, джбътъ разбира, че всѣко опитвание за сближение, за приятелски сношения съ тия дървета, отъ негова страна, ще бѣде смѣшно и глупаво до тогава, до като той е джбъ, а тѣ елхи, габари и букове. А може ли това иначе да бѣде, могатъ ли стана тѣ нѣкога джбове или пѣкъ той букъ или елха, — на тоя въпросъ джбътъ не можаше да отговори.

Често-пѣти различни опасности застрашаваха животътъ на джба: силни порои пролѣтно или лѣтно врѣме, които влачяха цѣли дървета, наедно съ корени отскубнати; голѣми бури, които немолостиво сваляха и най ягкитѣ дървета; различни насѣкоми, които испояждаха коренитѣ и исушаваха стѣблото; нѣкое дебело и високо дърво, което падаше до него и заплашваше да го притисни и смаже. Но най много той се боеше отъ острата бравда на дърваря, която бѣше главниятъ и най опасниятъ неприятель на всичкитѣ дървета въ гората. По нѣкога, кога дърварѣтъ отъ дълго врѣме не ся явяваше въ гората, и въ часове на униние и сѣмнѣния, джбътъ желаше да падне подъ ударитѣ на бравдата му, да загине, да се избави отъ всичко но и да забрави всичко: „Поне ще стопля колибата на бѣдняка, а тука за какво стѣрча?“ Но кога се зачуваше зловѣщото скърцание на дърварскитѣ кола, кога виждаше да се лѣска острата бравда, подъ ударитѣ на която падаха дърветата, той потреперваше чакъ отъ коренитѣ си и никакъ не му се щѣше да

умръ. Тогава съзнаваше или се мъчаше да съзнае, че прѣдъ него се намира една жизнена цѣль, която трѣбоваше да прѣслѣдва и че малодушно е да желае да умръ прѣждеврѣмено. Нѣколько пѣти вече го бѣше хващала и опитвала ржката на дървари, отъ което като че трѣпки го побиваха, но дали за твърдѣ ранната му младостъ, по причина на което той не ставаше нито за огъня, нито за легка подпора, или пъкъ подъ други нѣкои съображения, — джбътъ не знаеше, — но дърварѣтъ всѣкога го отминаваше и го оставяше безъ ни най малка повреда. Джбътъ се радваше и благодарѣше небето за това.

Веднаждъ, прѣзъ зимата, джбътъ стоеше въ едно мрачно униние, което бѣше като слѣдствие отъ горѣщитѣ надѣжди и усилената му дѣятелностъ прѣзъ лѣтото, надѣжди, които му се виждаха осуетени, защото, мислѣше си, той нито на една крачка не се е приближилъ къмъ цѣльта си. Мрачното расположение на духа му се усиляваше и отъ скръбната картина, която прѣдставляваше отъ себе си гората. Едно страшно опустошение царуваше въ нея: цѣли купища дървета лежаха нахвърлени по земята, сринати отъ жестокитѣ бури прѣзъ лѣтото и сѣнѣта. На много мѣста почвата бѣше съвсѣмъ оголѣла, изрината дълбоко отъ поронитѣ и тукъ-тамъ се подаваха голи скали. Дърветата бѣха испочупени, безъ клони и безъ върхове; много бѣха готови да паднатъ съ полусчупени стѣбла; два осенна се бѣха подпрѣли единъ о другъ и сплели клонитѣ си, като че се прѣгърнали

Бѣше пощемъ, нощъ ясна и ведра, каквито биватъ безоблачныѣ зимни нощи. Свѣгътъ бѣше навалѣлъ твърдѣ много и всичкитѣ дървета бѣха покрити съ бѣли одѣжди. Звѣздитѣ бѣха грѣйнали ясно и блѣщукаха, като искри върхъ тъмния фонъ на иощното небе. Слѣдъ малко се показа и луната, която прѣсна върхъ лѣса блѣднитѣ си лъчи, които достигаха и до дѣла прѣзъ оголенитѣ клонове на дърветата и го милваха, както майка милва чедото си, като омиротворяваха тъгитѣ му. Бѣше тихо и въ лѣса царуваше дълбокъ зименъ сънъ. Само отъ врѣме на врѣме падаше отъ клонищата на дърветата по нѣкоя снѣжна прѣспа, която до като достигнеше земята, докачаше и други по ниско стоящи клонища и ги разлюляваше, та при извеждаше чрѣзъ това нови падания на прѣспи, които съ шумъ падаха на земята. По нѣкога се чуваше изъ вжтрѣшпосѣта на гората нѣкакъвъ неопрѣдѣленъ, неясенъ шумъ или

пъкъ нѣкое горско животно зашумѣше долу изъ сиѣга, или за-
виеше неприятно. Но всичко това бѣше твърдѣ непродължи-
телно и на скоро тишината се въдворяваше пакъ. Ненадѣйно по-
вѣя тихъ вѣтрецъ, който се провираше изъ между клонищата
съ легко шумение. Паданieto на прѣспитѣ стана по често;
една падна връхъ джба и разлюлъ клоноветѣ му; той се стрѣс-
на. Вѣтрътъ пакъ пѣяше своята стара, хубава, чудна пѣсенъ,
пълна съ омайни звукове, — пѣсенъ за она незнаенъ, по много-
желанъ миръ, за който мечтаеше денонощно джбътъ. Ручеятъ,
който се черпѣше долу изъ сиѣга, въспѣваше своята Одиссея.
Джбътъ се вслуша въ тия пѣсни. Наскоро връхъ единъ отъ
клоноветѣ му кацна една черна, като гарванъ, но съ славей-
ски гласъ птица. Тя се повърте на клона, връхъ който бѣше
стжпила, огледа се наоколо, плѣсна нѣколко пати съ крилѣтъ
си, като че искаше да привлече слушатели, и почна да пѣе,
отъ най напрѣдъ тихо и полека, а послѣ високо и бърже, съ
игриви и неочаквани скокове. Пѣсенъта ѣ постепенно се слѣ
съ пѣснитѣ на вѣтъра и ручея, и тѣ съставиха една чудна
пооща хармония. Джбътъ се унасяше отъ тия звукове, тѣ
пълнѣха духътъ му съ едно особено, радостно, възвишено чув-
ство, отъ което той потрѣпваше, като отъ студъ. Малко по
малко той забрави всичко всрѣдъ тѣхъ, забрави студътъ, а-
патията, съмнѣнията, елхитѣ, храститѣ; тия звукове се прѣ-
върнаха на нѣкакви свѣтли привидѣния, които го понесоха
нейдѣ далечъ, далечъ и изведнаждъ джбътъ
порастана, стана високъ.

Да, той бѣше високъ, много високъ. Гордитѣ букове бѣ-
ха сега ниски джуджета прѣдъ него. Когато се огледа наоко-
ло, той видѣ, че тамъ вече нѣмаше елхи, габари, осени, а
всѣдѣ се издигаха джбове, толкова високи, колкото и той, и
толкова радостни, бодри и щастливи, колкото и той. Тѣ го
гледаха дружелюбно и приятелски го поздравляваха съ клони-
тѣ си. Ахъ, колко е хубаво тука. Джбътъ цѣлъ се изпълни
съ щастие, съ неизмѣримо щастие. Той погледна нагорѣ. Надъ
него се простираше синьото безкрайно небе, което той сега
виждаше не въ една малка частица, прѣзъ гжститѣ, неумоли-
ми клонове, а чакъ до хоризонта. Слънцето грѣяше тѣй радост-
но, тѣй топло, както никога отъ сътворението на свѣта не
бѣ грѣло и то приятелски поздравя джбътъ съ лжчитѣ си.
Джбътъ и другаритѣ му плачяха, но това не бѣше плачъ без-

надѣженъ, плачъ на тайната, немощна завистъ, плачъ на неутоленитѣ желания, — а плачъ радостенъ, плачъ отъ безкрайно щастие, сълзи на признателностъ. Джбътъ се огледа наоколо. Прѣдъ него се исправи една безкрайна, очарователна, чудна картина, за която той толкова бѣше нѣкога мечталъ, която смутно му се прѣдставляваше по напрѣдъ. Тихо, величествено, безкрайно море се простираше прѣдъ него, което лъчитѣ на слънцето посребряваха, и това море се скачаше тамъ нѣйдѣ, далечъ, много далечъ, между синкавитѣ мъгли съ ясно-синиото небе. Верѣдъ това море се намираше голѣмъ, обширенъ островъ, гжесто обрасналъ съ роскошна, едра, зелена гора, която се състоеше сѣ отъ джбове — едни малки, други голѣми, споредъ възрастта си, и между тѣхъ се намираше и самъ той, нашиятъ щастливецъ; и тѣ живѣяха въ братска любовъ по-между си, тѣ не гледаха да се смазватъ и душжтъ, както бѣше въ оная нещастна гора, въ която растѣше той по-прѣди. Тукъ имаше за всѣкиго свободенъ просторъ за рѣстеніето му, за разпушчаніе на кловетѣ му. И всички бѣха щастливи и никой не завиждаше на другитѣ. По земята растѣше буйна, гжеста, зелена трѣва, хранена отъ богатата почва на острова и въ тая трѣва пълзяха не мръсни гадове и диви звѣрове, а мирни, прѣкрасни животни, съ сребро-бѣли кожи, които пасяха тлѣсгата трѣва и пияха студената горска водица, бистра като кристалъ, която на голѣми и малки ручей кръстосваше изъ цѣлата гора, безъ да подрива коренитѣ на дърветата. Различни цвѣта отъ най прѣкрасни и разнообразни форми и бои пълняха въздухътъ съ благоухания, и цѣли тѣлпи пойни птици огласяваха гората съ пѣнието си. И тука бѣше всѣкога топло, всѣкога зелено и весело; тукъ нѣмаше насѣкоми, които да испояждатъ безмощадно коренитѣ, не се чуваше скърцанието на дърварскитѣ кола, не лъщѣше немилостивата брадва. „Ахъ, колко е хубаво!“ възклицаваше упоениятъ джбъ, като изглеждаше съ радостенъ трепетъ тия нови за него нѣща. „И азъ ще бѣдъ всѣкога тукъ, до животъ, верѣдъ тоя рай. Прощавайте едхи и храсти, осени и габари, азъ всичко ви прощавамъ, защото ми е сѣга жално за васъ и бихъ желалъ и вие да сте тука, и вие да вкусите наедно съ менъ отъ това райско щастие! . . .“

Слънцето полека почна да се спуща къмъ хоризонта и сѣдна най сѣтнѣ на върха на една планина; то поздрави съ една прѣдѣстна усмивка нашиятъ джбъ и другаритѣ му и имъ

хвърли нѣколко прощални лъчи, като че искаше да имъ каже: „До виждане!“ и то тихо се спусна надолу и се закри най сѣтнѣ, като остави слѣдъ себе си единъ свѣтълъ ореолъ отъ лежки позлатени облачета. И джбоветѣ весело отговориха съ високитѣ си позлатени върхове и весело го испратиха. Тихъ, хладенъ вѣтрецъ се изви надъ лѣса и разлѣ една приятна хладовина надъ него; листитѣ на дърветата потрепераха. Врѣхъ гората малко по малко взе да се спуща бистъръ, размѣсенъ съ свѣтли лъчи мракъ, навѣвающъ тиха, сладка, безгрижна дрѣмка. Миризмата на цвѣтата се усили, усилиха се и гласовѣ на птичкитѣ, които до сега дремаха въ гнѣздата си, упоени въ сладка жѣга, причинена отъ топлото слънце. Тѣ съставиха отдѣлни хорове, отъ най различни видове и се надваряха въ пѣнието си. Блѣснаха звѣздитѣ, изгрѣ и луната, която облѣ съ сребърната си свѣтлина тоя щастливъ миръ. Джбѣтъ се осѣти напълно блаженъ. „Ахъ, колко е. . .“

Ненадѣйно една голѣма прѣсна се исплъзна отъ клонищата на единъ високъ букъ, който се намираще надъ джба, и падна съ голѣма сила врѣхъ него. Джбѣтъ се стрѣсна, събуди се и се огледа събливо наоколо. Изведнаждъ той разбра всичко; бѣдниятъ. Той видѣ, че онова бѣше сънь, и че дѣйствителността си оставаше сящата: около него стърчаха пакъ старитѣ му другари — елхитѣ, буковѣтѣ и осенитѣ. На джба се стори, че тѣ съ насмѣшка го гледатъ. Въ лѣса царуваше дълбокъ мракъ, небето бѣше покрито съ тъмни, черни облаци: тамъ пѣмаше сега нито луна, нито звѣзди. Силенъ вѣтрър върлуваше изъ лѣса и прѣдъ него дърветата падаха като снопи. Черната птица бѣше отлѣтяла нѣйдѣ си и ручейтъ бѣше изчезналъ подъ дебелиятъ пластъ отъ снѣгъ, който валеше постоянно, на голѣми парцали. Колкото мрачна бѣше гората, толкова по мрачна се видѣ тя сега на джба, слѣдъ тоя очарователенъ сънь, слѣдъ оная прѣкрасна картина, която той видѣ. И той се наведе печално къмъ земята, натоваренъ съ снѣгъ, като бѣловласъ старецъ и падна въ едно дълбоко униние. Струваше се, като че той никога нѣма да се дигне. Отъ врѣме на врѣме се чуваше въ дълбочината на лѣса нѣкакво глухо трѣщение, подобно на стонъ: това бѣше джбѣтъ, който оплакваше горката си сжбина. . .

Ще ли се освободи нѣкога джбѣтъ отъ своята тъмница,

ще ли стане сънътъ му дѣйствителность? — О, знаете ли видя
оная хубава пѣсень:

Ca ira

Qui vivra, verra ?

— То иде, то ще дойде, който бѣде живъ, ще го види.

Хасково, 20 VIII.

МАШИНАТА, КАТО ФАКТОРЪ НА ПРОГРЕССА.

отъ П. Лафарга.

I.

Организация на производството.

Нѣкои мислители отъ първата половина на нашия вѣкъ предполагаха да намерятъ такава организация на труда, която би трѣбвало да се осъществи начаса, щомъ само великитѣ принципи на братството, равенството и свободата испъкнатъ на първо мѣсто. Ала дѣйствителността грубо ни натрапи досущъ друга организация на труда. Въ наше време труда е организиранъ, но не отъ филантропитѣ, философитѣ или държавнитѣ дѣятели, а чисто и просто отъ слѣпата економическа необходимостъ. Економическитѣ сили — които сж много по-мощни отъ човѣшкитѣ и които въ сжщото време сж слѣпи, както въобщесилитѣ на природата — сж организирали условията на работата, безъ да обръщатъ внимание нито на мечтитѣ на утопиститѣ, нито на ученията на философитѣ, нито даже да взематъ въ смѣтка необходимитѣ физиологически потребности на човѣшката природа. Тѣзи сили сж тжикали, мачкали и задушавали мъже, жени и дѣца, когато това се е докарвало. Дивака е безпомощна играчка на природнитѣ сили, съществото на които той не познава. Цивилизованныя човѣкъ е съумѣлъ да обуздае нѣкои отъ тѣхъ, а нѣкои си пъкъ е направилъ направо и полезни за себе си (парата, електричеството и т. н.). Ала сѣ пакъ тоя сжщия ци-

визиованъ човѣкъ остава си играчка въ ржцѣтъ на економическитѣ сили, — създадени отъ него самия — също тѣй, както суетвѣрний човѣкъ е робъ на призрацитѣ на своята собствена фантазия. Економическата история показва, че пролетарията, който създава много повече богатство, отколкото той би смогналъ да исхарче, търпи тѣжка нужда; че той е лишенъ даже отъ ония удоволствия, които сж достѣпни на дивака и че нему също тѣй му сж недостѣпни духовнитѣ наслаждения, надъ които има право всѣкой цивилизованъ човѣкъ. Но тая създадена отъ економическото развитие организация на производството е най-сложната отъ всичкитѣ системи, за които сж мечтали философитѣ отъ първитѣ години на нашия вѣкъ. Капиталистическото производство се движи отъ двѣ противоположни сили: едната е разложението, разединението, а другата — съединението, групиранието. И двѣтъ дѣйствуватъ едновременно, безъ да нарушаватъ взаимното си дѣйствие, и даже всѣка една отъ тѣхъ прѣдизвиква усиление на другата. Занаятчийското производство, което прѣдшествоваше капиталистическото, заключаваше въ себе си слѣдущето противорѣчие: всѣкой единъ работникъ съединяваше въ себе си физически и умственни качества и въ същото време се подчиняваше подъ общитѣ закони, които дѣйствуваха на неговия трудъ; по такъвъ начинъ развитието на производството и на орджията на труда въ дадена мѣстность посеще извѣстенъ мѣстенъ отпечатѣкъ; това разнообразие на едни и сѣщитѣ фактори на живота опредѣлеше цѣлата политическа организация на срѣднитѣ вѣкове. Всѣка една областъ, всѣкой единъ градъ, окръгъ, даже чокойски чифликъ и селски бурдей, произвеждаха всичката потрѣба за своето население храна, облѣкло и всички други продукти; тука се изнасяше или продаваше само досущъ излишното, ако такова оставаше. Храната я събираха, мѣляха, мѣсеха, печеха и изѣждаха тукъ на мѣстото, въ окръга, гдѣто и расгеше; вълната, ленътъ се тѣчеше и прѣдеше тамъ, гдѣто се произвеждаше; и на сѣщото пакъ мѣсто се шиеше и износваше облѣклото. Въ Нормандия има тѣлести пасища и твърдѣ плодородни полета, но тая страна, по положението си, твърдѣ малко прилѣга за винодѣлието. Днесъ Нормандия не дава нито едно буре вино. Обаче въ срѣднитѣ вѣкове чакъ до 16-ти вѣкъ работата стоеше друго-яче; на жителитѣ ѝ имъ се щѣше да пиятъ вино и въ силата на туй си желание тѣ самички трѣбваше да се заловятъ за ви-

нодѣлието, безъ да гледатъ, че гроздето се раждаше у тѣхъ кисело, безъ миризмица, съ една дума калпаво. Но когато се установи правилното съобщение съ Турренъ (Touraine) и морски пътъ за Борделе (Bordelais), жителитѣ на Нормандия напуснаха своето винодѣлие и, намѣсто своитѣ нищо и никакви кисели вина, започнаха да пиятъ хубавитѣ южни вина.

Провинциитѣ и градоветѣ на сръднѣвѣковна Фравция сжщотѣй, както и цѣла Европа, съ исключение на нѣколко крайморски градове, не изнасяха навънъ никакви продукти отъ първа необходимостъ; тѣ бѣха економически независими и туи обстоителство имъ позволяваше да бждатъ уединени; тая независимостъ допускаше сжществуванieto на множество дребни градчета, които враждуваха по между си. Економическата и политическата теория, която съответствуваше на такова расхвърлено състояние на производството, стрѣмеше се да укрѣпи тая економическа независимостъ. Агрономитѣ, които тогава господаруваха въ ученията на политическата економия, съвѣтвяха землевладѣлцитѣ да произвеждатъ на собственната си земя всичко необходимо за живота, и по такъвъ начинъ да не става нужда нищо да купуватъ отъ другадѣ. Феодалнитѣ владѣлци имаха въ своитѣ земи занаятчийници, които се надзираваха отъ особни управители и въ които се изработваше всичко нужно за живота, безъ да се изключаватъ и оржжието. Когато въ 16-ий вѣкъ копринарството се распространи отъ Италия въ Франция, политиката на краля не се стрѣмеше да съсрѣдоточи това производство въ една коя-да-е областъ, а напротивъ, вземаха се мѣрки, щото то да се распространи изъ всичкитѣ области.

Капиталистическото производство разруши единството на работата. То разедини клоноветѣ на труда, които бѣха съединени въ времето на цеховитѣ, еснафитѣ, то разложи производството на отдѣлни части, съсрѣдоточени въ извѣстни опредѣлени точки. Селото, града, областта не сж принудени сега да произвеждатъ у тѣхъ си всичкитѣ предмѣти за живота, и работата на отдѣлнитѣ области се е свела на нѣколко специалности, а пъкъ другата стока се получава отъ други градове и мѣста. Копринарството, което напразно се мжчаха да распространятъ по цѣла Франция, отъ края на последния вѣкъ се е съсрѣдоточило токо-рѣчи исклучително само въ Лионъ и околността му. Въ други мѣста пъкъ се е организирано вълненото производство, памучното, лененото; въ трети—желѣзното, захарното и т. п.

Нѣкогашнитѣ мѣстни, провинциални економически единици се уни-
щожиха; други отъ съвършено чужда направа засгжиха тѣхното
мѣсто. Старитѣ бѣха съставени отъ разнородни елементи; тѣ се бѣ-
ха образували отъ съединението на всичкитѣ клонове на труда,
отправени къмъ разнообразното удовлетворение на жизненнитѣ
потрѣбности на единъ окръгъ. Съвременнитѣ економически еди-
ници, напротивъ се състоятъ отъ единъ какъвто и да е клонъ:
тукъ отъ памукъ, тамъ отъ желязо, отъ таткъ отъ захаръ, и
т. н. Капиталистическата държава се раздѣля не както Фран-
ция на области и окръзи, ограничени съ административни ли-
нии, съ почвата, или съ исторически традиции, а на економически
окръзи на вино, вълна, памукъ, захаръ, желязо, храна, вѣглища
и т. н. Всичкитѣ тия единици сж свързани една съ друга
чрезъ взаимни потрѣбности и нито една отъ тѣхъ не може
да съществува нито мѣсецъ, недѣля безъ съобщение съ всич-
китѣ други, както това ставаше въ срѣднитѣ вѣкове. Ако
днесъ напр. Руанъ снабдява съ памучни платове цѣла Франция,
то затова пѣкъ той въ замѣна на туй получава храна отъ Боси
(Beauce), добитъкъ отъ Севѣрния Департаментъ, чѣглища отъ
департаментъ на Луара, масло отъ Марсилия и т. н. Капиталис-
тическата нация има една грамадна работилница, въ която
разнообразнитѣ работи сж централизирани въ различни точки,
разединени взаимно чрѣзъ расстояние, но тѣсно свързани чрезъ
общата размѣна. Политическата самостоятелностъ на отдѣлнитѣ
градове или области, както това е било по-напрѣдъ, днесъ е
невъзможна; взаимността на удовлетворението на економически-
тѣ нужди е съвременното основание на единството на нацията.
Въ сжщото време капитализма, който е разрушилъ мѣстнитѣ
особенности на занаятчийскитѣ работи, готви се да настѣпи
и противъ това национално единство, което е създадено отъ
неговото влияние, и да замѣсти тая национализация съ между-
народното сближение. Англия първа снабди своитѣ производ-
ства съ машини и съ това накара другитѣ страни да отпра-
вятъ своя трудъ върху земледѣлието. Ланкаширъ, както се
смѣта, преработва всичкия памукъ на Индия и Съединенитѣ
Щати. Но тоя опитъ на монополизацията не можемъ да го
считаме за сполучливъ. Днесъ въ Америка се изработватъ по-
вече памучни платове, отколкото се употрѣбаватъ; въ Индия, гдѣ-
то мѣстното памучно производство загинваше въ борбата съ анлий-
ското, днесъ започва вече да въвежда станове, прѣдачки за обра-

ботванието на своя памукъ. Преди 16 години индийскитъ фабрики употребяваха ежегодно 87,000 бали памукъ *) и числото на въртената достигаше до 338,000. Въ 1885г. числото на въртената порасна до 1,700,000, които испридаха 585,000 бали памукъ. Индия е люлката на памучната промишленостъ. Калкутина за първъ пътъ бѣше изнесенъ отъ Калкута и мусселина достигна въ Европа чрѣзъ Мосулъ. Рано или късно, ала индийския памукъ ще се изработва на мѣстото си, и отъ тамъ ще наводнява пазаритъ на Европа и ще нанесе окончателенъ ударъ на Манчестеръ и другитъ памучни центрове. Не Манчестеръ, не Руанъ ще снабдяватъ за напрѣдъ свѣта съ памучни платове, а Индия и Съединенитъ Щати. Единъ остроуменъ Янкъ-фабрикантъ, подозрѣвайки тази сѣдба на Ланкашира, великодушно съвѣтва да се пренесатъ английскитъ фабрики въ Луизиана, и тамъ да обработватъ памука, за пренасванието на когото не трѣбва да се плащатъ дипъ много пари. Прѣдъ нашитъ очи се върши преселяванието на фабриkitъ и тѣ се приближаватъ къмъ мѣстата, гдѣто се получаватъ суровитъ произведения. Съединенитъ Щати и Индия туряха Европа въ зависимостъ отъ себе си, преди още тия двѣ държави да сѣ станали фабрични центрове. Гражданската война въ Сѣверна Америка презъ 1861-1865г. прекрати робската работа по памучнитъ плантации, което и накара мнозина тъкачи да прекратятъ работата си; отъ друга страна това спомогна за развитието културата на памука, тази „златоносна гора“ въ Египетъ. Последното пъкъ обстоятелство оказа слѣдующитъ резултати: феллахитъ (египетски селепи) се разориха, а Ротшилдъ съ другаритъ си заграби въ свои ръцѣ всичкитъ финансии на Египетъ. Даже земледѣлието започва да се сътерѣдоточава въ извѣстни мѣста. Англия въ 18 вѣкъ не само че се хранеше съ собственитъ си храни, но даже и изнасяше излишека. Днесъ тя получава половината отъ необходимата ѝ храна изъ Америка, Австралия и Индия. Европейскитъ народности въ днешно време зависятъ економически взаимно отъ полукцивилизованнытъ страни. Отъ тая постоянно увеличивающа се економическа зависимостъ ще израгне и политическото единство на цѣлото човѣчество, което ще се възвиси надъ днешъ царуещето национално единство.

Капиталистическото производство не е могло да премине отъ

*) Thomas Ellison—The Cotton Trade of Great Britain 1886.

мѣстнитѣ и националнитѣ особенноти къмъ националното политическо единство, безъ да избѣгне създаването на особни продуктирующы организации, които можеха да възникнатъ отъ разлаганieto на старитѣ форми и отъ централизацията на производството въ нѣкои точки. Манифактурата привличаше въ своитѣ работилници работницитѣ и сръдствата на производството. Тя въведе раздѣлението на труда, съедини работника съ машината въ едно цѣло и накара работящитѣ да се специализиратъ въ единъ какъвто и да билъ клонъ на труда. Занаятитѣ изискваха прости и немного орждия на работата, манифактурата пъкъ наопаки иска много и сложни инструменти. Колкото повече се специализиратъ работницитѣ и масторитѣ, толкова и тѣхнитѣ инструменти ставатъ сѣ повече едностранни, приспособявани само къмъ една каква-да-е работа. Много манифактури напр. изпекватъ различни чукове, разни по форма, по тѣжина и пр., отъ които всѣкой единъ изпълнява само една каква да е служба. Отъ друга страна, едрото производство, като е отнело отъ работника неговитѣ инструменти, свързало го е съ цѣлъ арсеналъ чиликъ и желѣзо, който съставлява скелета на машината и *сготвѣтствува като че ли* на отдѣлнитѣ органи на тѣлото.

Машината е механическии синтезъ, съединение на много отдѣлни инструменти. Но заедно съ това, фабричното производство е създадо и друго едно съединение. По-рано всичкитѣ сурови предмѣти се обработваха отъ тая сщщата челядь, която ги и произвеждаше; напр. вълната, конопитѣ, лена, дървото и др. т. Туй економическо единство на челядното производство се разруши. Ние вече и въ старо време сръщаме, щото нѣкои работи да се изпълняватъ само отъ извѣстни лица, които се и специализиратъ въ тѣхъ, като напр. ковачитѣ, шивачитѣ тъкачитѣ, кундураджитѣ и т. н. Челядѣта тукъ не съставлява економическа единица; за да се намѣри такава, необходимо е да се обърнемъ къмъ цѣлата община. Колкото по вече се уголѣмяваха сношенията и се усъвършенствуваха производствата, толкова се и индивидуализираха различнитѣ клонове на труда и се дѣляха на извѣстни части, специалности, които и опредѣляха цеховата организация на работницитѣ и масторитѣ. Изъ тая индивидуализация на работата въ градоветѣ възникна капиталистическото производство. То се е започнало съ урежданieto на работилници за тъкание, дърводѣлие, боядисване на платове, правение кола и т. н.; въ тия работилници раздѣлението на труда и машинитѣ произведоха

своето разрушително за старата наредба дѣйствие. Но отъ най-напрѣдъ тия манифактури, които отсеитѣ израстаха въ голѣми фабрики, ограничаваха се съ производството на извѣстни стоки: въ тъкачницитѣ изключително се тъчаха платове, въ прѣдилницитѣ се само прѣдеше. Обаче отъ нѣкое време на-самъ тия заведения се издигатъ надъ своята специалностъ, съединяватъ се заедно и образуватъ фабрика. Тѣй тъкачницата се съединява съ прѣдачницата, бояджийницата, и др. т. Въ тоя случай вече суровото произведение преминава различнитѣ стадии на обработката въ едно и сжщо капиталистическо предприятие. Съединяватъ се не само сходящѣ работи, но и тия, които иматъ досущъ малко общо помежду си. Тая фабрична, централизация не е обусловена отъ единството на мѣстото и често различнитѣ части на едно грамадно прѣдприятие се намиратъ на раздалечъ едно отъ друго. Тѣхъ ги съединява въ едно цѣло единството на управлението. Националнитѣ банки на Англия и Франция представляватъ типове на такивато сложни организации, които сж разпрѣснали свои органи по всичкитѣ части на земята. Националната банка си има собствени фабрики за хартия, работилници за гравери, печатници, фотографии за откриване фалшификациитѣ и т. п., основава многочисленни отдѣления въ търговескитѣ и фабрични центрове, завързва сношение съ банкеритѣ отъ цѣлия свѣтъ, съ държавнитѣ банки на другитѣ страни. Централната банка става сърдцето на финансовата система на цѣлата държава; тупанието на нейния пулсъ, повдиганieto и спаданieto на нейния дисконтъ се отзовава въ всичкитѣ градове, мѣстица и далечъ задъ граицитѣ на страната. Английския вѣстникъ „Times“ е другъ типъ на крупенъ промишленъ организмъ. Той има цѣли полкове кореспонденти по всичкитѣ части на свѣта, самъ си произвежда потрѣбната хартия, лѣе си букви, държи цѣла скория машинисти за надгледванието и работение съ машинитѣ, набира, излива стереотипъ и печати ежедневно по 16 грамадни страници, има свои телеграфни жици, които съединяватъ редакцията съ столицитѣ на Европа, има талиги, конѣ за разнасяние броеветѣ за проданъ изъ улицитѣ, и нему само му недостигатъ собствени галфови полета *) за хартий-

*) Галфа, еспарно е едно растение, което се обработва въ Испания и Алжиръ и служи за приготвянето отъ него влакната на хартията.

нитѣ фабрики, но навѣрно, скоро и тоя недостатъкъ ще се по-
пълни. Въ единъ прекрасенъ день фабрикантитѣ на памучнитѣ
млатове ще си усвоятъ отъ една страна пиви, а отъ друга —
ще си устроятъ шивачници за шиение дрѣхы. Шотландскитѣ
фабриканти иматъ въ Лондонъ свои мазы, въ които продаватъ
готови дрѣхы, правени отъ сукната на тѣхнитѣ собствени фаб-
рики. Тѣй, малко-по-малко капиталистическото производство въз-
стаповлява економическото единство на челядното производство;
както едно време сжщата селска челядь, която произвеждаше су-
ровитѣ произведения и ги обработваше, така и днесъ сжщото
капиталистическо предприятие произвежда суровитѣ произведе-
ния, обработва ги и ги продава. Капитализма започна съ това,
че съ раздѣлението на труда наруши единството на работата,
което се проявяваше въ занаята; ала въ по-нататъшното си раз-
витие капитализма въстаповява това единство; само че сега
то се явява не въ самия работникъ, не въ мастора, не въ
тѣхнитѣ мусколи и кости, а въ желѣзнитѣ работници, въ ма-
шинитѣ, които се стрѣматъ да основатъ грамадни производства
и да обединятъ разнообразнитѣ клопища въ едно общо дѣло.
Отдѣлнитѣ работилници, органитъ на това продуктирующе чу-
довище, могатъ да лѣжатъ въ голѣмо расстояние една отъ дру-
га, могатъ да бждатъ раздѣлени съ полигически граници или
географически пренятствия (рѣки, планини, океани). Тия ги-
ганти на трудътъ поглѣщатъ свѣтлина, топлина, електричество
и различни други природни сили наредъ съ мускулната и мо-
зъчната сила на работниците. Тая е тя економическата форма, въ
която се е излялъ човѣшкия материалъ въ XIX вѣкъ.

II.

Т Р У Д Ъ

Работническитѣ организации, които сж развили капитали-
стическото производство, ако сж тѣ многочисленни и се състо-
ятъ отъ различни отдѣли, могатъ да работятъ успѣшно само
тогава, ако приематъ въ себе си съответствующитѣ категории
работници. Желѣзнитѣ пѣтища, които сж едни отъ такивато ти-
пични организми, могатъ да превозватъ стоки и пѣтници само
тогава, ако при тѣхъ се намиратъ различни работници. Тѣ се

чуждаятъ отъ хамали за пренасянieto на товара, отъ счетоводители, телеграфисти, пътни стражари, машинисти, чиновници инженери, ковачи, чертежници и т. п. Всичките тия категории работници сж до толкова необходими една на друга, щото ако само една отъ тѣхъ забави работата си, то се нарушава правилността на службата по цѣлата линия. Всѣка една съвременна работническа организация е техническо цѣло единство на най-различни клонове на дѣятелността; условията на труда въ таквато организъмъ се силно различаватъ отъ всичките понапрешни условия и дѣкарватъ къмъ досущъ нова организация на работническите сили. Едновременнонитѣ цехи заключаваха въ себе си работници само отъ една пѣкаква специалностъ, напр. шивачи или пайтонджии, гранчари или налбанти и др. т.; въ пѣкои страни буржуазията насила е разрушила цеховото устройство, понеже то е прѣчело на цейното свободно развитие; въ други пѣкъ страни цеховетѣ отъ само себе си полека-лека сж се разлагали, тѣй като тѣ не сж биле вече потрѣбни, щомъ е имало капиталистическо производство. Съвременната работническа плата не зависи отъ знанието, което едно време бѣше толкова необходимо на занаятчиията; отъ друга страна съвременнитѣ продуктивни организации не сж толкова прости, както старитѣ еснафски работилници, които се занимаваха съ изработването специално на единъ какъвъ-да-е продуктъ. Бжчкхджийницата (дѣскарницата), която се намира въ центра на пѣкоя голѣма гора, се нуждае отъ дървари, които да сѣкхатъ дърветата, отъ рѣзачи, които да раздѣлятъ стѣблата на дъски. Съвременната пѣкъ бжчкхджийница има нужда не само отъ едни работници по дървото, но неи ѝ сж потрѣбни машинисти, огняри, писари и др. т.; още по-чудновато се струва това, гдѣто тия работници, които на прѣвъ погледъ тѣй малко съприкосновение иматъ само съ дърварство и дѣскарство, по брой често надминуватъ самитѣ дървари и рѣзачи. Старитѣ цехове сж се явили като плодъ на занаята и работилницата. Щомъ формата на производството се е измѣнила, то безъ-друго трѣбвало да се измѣни и организацията на работническите сили. Германскитѣ селски социалисти показватъ, че досущъ неразбиратъ съвременнитѣ основания на производството, когато мечтаятъ за въскръсяванието на цеховетѣ, разбира се, подъ ръководството на свѣщенникитѣ и фабрикантитѣ. За да се достигне това, необходимо е да се унищожи едрото машинно производство и да се възвѣрнемъ къмъ дребния

занаятчийски трудъ. Капитализма организира работниците въ групи, които съ своето разнообразие се попълнятъ едни други; тѣ сж необходими една на друга и ако едната прекъсне работата, то безъ-друго трѣбва и другитѣ тъй сжщо да я прекъснатъ, сжщо както въ човѣшкото тѣло единъ кой-да-е органъ напр. бѣлия дробъ, черния дробъ, червото не могатъ да прекъснатъ своята дѣятелность, безъ да нарушатъ общото състояние на организма. Разнитѣ категории работници образуватъ гигантскитѣ органи на великото тѣло на общочовѣшката работа; живущитѣ части сж съединени съ безжизненнитѣ, и отъ каменнитѣ и жельзни части се образува скелета на работящото чудовище.

При дребния занаятъ и въ началото на капиталистическото предприятие, ступанина на оржидията и срѣдствата на производството изпълнява извѣстна роль. Той е глава на работилницата и директоръ на работата; развитието на работата и печалбата зависи отъ личнитѣ таланти, енергия, трудолюбие на ступанина; той получава своето възнаграждение за извѣстна работа. Изражението „ступанскитѣ очи“ е имало тогава сжщински смисълъ. Едрата промишленность е заслѣвила тия очи. Въ техническата организация на работата тя не предвижда нѣкак-ва-си длѣжность за ступанина, всичкитѣ производители получаватъ отъ по-рано установенната плата. Съвременния капиталистъ ще бжде безполезенъ или даже вреденъ въ своята собствена работа, както това го забѣлѣзва де-Молинали *).

Ако машинната работа е отнеда отъ работника неговото знание и похватливость, необходими при занаятитѣ, то тя е пѣкъ и докарала рольта на предприемателя до нула, направила го е него колело въ производството. Устройството на акционернитѣ и паевитѣ компании напълно изясняватъ туй значение на ступанина, синекуръ безъ ни най-малко значение въ ежедневиия ходъ на работата; тая синекура ** преминава отъ рж-

*) Въ предприятията, които иматъ форма на акционерно дружество, директора може да обладава само една незначителна частъ отъ капитала. Ако се сжди строго, той не би трѣбвало да има никаква частъ и, въ противорѣчие съ господствующето мнение, той случай е по-износенъ за водението дѣлата на дружеството, тъй като директоръ, който нѣма акции, нѣма и права да контролира себе си. Стига само той да обладава съответствующитѣ за своя постъ знания и качества; въобща, тия черти е много по-лесно да се иматъ отдѣлно, отколкото да се търсятъ съединени съ капитала. (G. de-Molinari. L'èvolution économique du XIX siècle 1880, p 38).

** Синекура—длѣжность съ плата, но безъ работа. Б. пр.

цѣ въ ржцѣ много пжти въ день въ пияцата, а работа мѣнява ступанина. Едритѣ фипансисти като че ли сж си поставили за задача да докажатъ незначителната роль на капиталиста въ голѣмитѣ работи; чрезъ борсовитѣ, акционернитѣ и паевитѣ дружества тѣ сж намалили до минимумъ рольта на владѣльца. Едно време, когато феодалъ-барона, сѣдейки въ своята кула между поданицитѣ си и васалитѣ си, ги е сжилъ въ мирно време, и при първо извѣстие е обличалъ бронята, щото на чело на своитѣ войници да защищава границитѣ отъ врага, тогава феодалния классъ е билъ полѣзенъ классъ. Но отъ онова време, отъ когато въ странитѣ се въдвори относително спокойствие, когато градоветѣ започнаха самички да се защищаватъ, отъ тогава феодалитѣ изгубиха своето значение. Баронитѣ напускаха кулитѣ си и се сгрупиряха около свѣтскитѣ и духовни владѣтели, кждѣто, бидейки ^иоткъснати отъ народа (и отъ полезната работа), изродиха се до нищожество. Отъ това време на сетнѣ паданието на феодализма стапа само въпросъ на времето. Ако и не всѣкждѣ тѣ отстживаха предъ насилието, както това се случи въ Франция въ 1789 година, то въ другитѣ държави тѣ посегепенно губяха привелегиитѣ си въ полза на буржоазията, отъ която се отличаваха само по една външностъ. Като самостоятеленъ владѣтеленъ классъ, феодалитѣ исчезнаха въ капиталистическата държава. Сжщо тѣй върви процеса и относително корпорацията на капиталиститѣ. Машината готви на капиталиста историческата сждба на запалчията.

III

РАСПРОСТРАНЕНИЕТО НА МАШИНИТѣ.

Машината е лостѣтъ на економическитѣ преобразувания; тя прониква въ всичкитѣ отрасли, кждѣто се изискватъ даже най-сложни работи, педостжни за навикналата ржка на най-опитния занаятчия. Клоновеѣ, които се смѣтаха, че по художественния си характеръ сж педостжни на влиянието на машинитѣ, щомъ само попаднаха подъ властѣта на капитала, на часа измѣниха твѣдрѣ много своитѣ форми. Напрямѣръ рѣзаніе на дърво. Въ Парижъ, Лондонъ, Лейпцигъ, Щутгардъ и др. има голѣми ксилографически работилници, въ които работитѣ сж методически распреѣдени. Рисункитѣ въ журналитѣ

Graphic“, „Illustrated London News“ често биватъ плодъ отъ съвкупна работа на многома художници, отъ които едни рисуватъ хората, други — зданията, трети — живогнитъ, четвърти — ландшафтитъ и т. н. Дъската, на която ще се изреже рисунката, дѣли се на множество парчета, годѣми по нѣколко квадратни сантиметра и изведнажъ се изрисува отъ мнозина майстори, като едни рѣжатъ само главата, други — облѣклото, трети — дърветата и т. н. *) Всѣкой единъ кеилографъ се специализиралъ въ каква-да-е една работа. Всичкитъ части се събиратъ и се даватъ на особенъ художникъ, който ги съединява и изглажда неравноститъ, произдѣлаи отъ такова дѣление на работата; машината изрѣзва шрихитъ на въздуха и едрятъ площади и фона, Тѣй щото, ако тия иллюстрации и да сж подписани отъ едно лице, по тѣ съставляватъ труда на мнозина участници. Въ цинкографията, която напоследкъ измѣсти дѣлбаието на дърво, дѣлбача се замѣсти отъ мазнитъ мастил: или азотната киселина (кезана). Гелиогравиранието **) по хубостъта на рисункитъ си и точността на предаванието измѣсти ржчната работа; слъпцето и химическитъ сили заематъ мѣстото на гравера. Машината е станала даже математикъ и сжществуватъ апарати, които много по-скоро и по-вѣрно отъ бройцитъ събратъ пай-сложнитъ астрономически величини. Бъдъщето принадлежи на машината; тя ще замѣсти човѣка всичкитъ работи, даже въ самото машиностроение; тя ще произвежда подобни на себе си машини, а човѣкъ само ще направлява нейната работа; тая наблюдателна роль още по-ще се намали, когато електричеството ще заеме това мѣсто въ машината, което първитъ заематъ въ човѣка. Като е унищожила въ работника похватливостъта и званieto на работата, машината съ това е измѣнила и положението на ученицитъ, калфитъ и масторитъ. Едно време се е губело сумма години за да се изучи занаята да се правятъ кундури, а пъкъ днесъ машината изпълнява сложнитъ кундурджийски и шивачески работи; тя изрезва пенчета и копчови, тя ги зашива и управля, тя закрепя и изглажда токоветъ, тѣй щото всѣкой единъ работникъ може досущъ лесно да изучи въ пай-късо време кундурджилъка при помощта на машинитъ Ка-

*) Такова сжщо раздѣление сжществува у Суздалскитъ иконописци.

**) Свѣтопечатанieto, изработванието по химически начинъ фотографически тѣ снимки за печатанieto.

питалиститъ първи се възползуваха отъ таковато техническо изпадение на работниците. До като отъ работника се изискваше умѣние, навикъ въ занаята, капиталиста бѣше принуденъ да скъпи тия качества въ него и той трѣбваше правилно да му плаща и да му огажда, тъй като май мъчничко се намиране другъ на неговото мѣсто. Още и сега нѣкои отъ най-едритѣ фабриканти плащатъ платата на нѣкои работници даже и въ случай на временно спиране на работата, съ цѣль да не ги испуснатъ отъ своитѣ фабрики. Работниците, които се турятъ само за наглеждане при работата на машинитѣ, могатъ кога-да-е да бждѣтъ истикани, тъй като фабрикантина знае, че на тѣхно мѣсто той може да намѣри колкото си ще работници. Отъ една страна машината е понизила техническия уровень на работника, а отъ друга тя пъкъ дава възможность на бждящия производител да стане цѣлокупенъ човѣкъ. Дивака, при неговитѣ неразвити общественни условия, е цѣленъ човѣкъ; неговия камененъ инструментъ е сѣ пакъ самостоятеленъ инструментъ, който му служи за всѣка една работа: и за рѣзание, и за сѣчение, и за пробивание. Тоя камѣкъ заключава всичкото техническо богатство на своето време и мѣсто; въ своята личностъ дивака съединява всичката съвременна нему промишленность и техника. Първо, той е и войникъ и ловджия; той майсторски умѣе да употребява въ работа своето тѣло оржие още отъ минутата, когато самичѣкъ за пръвъ пътъ си го е приготвилъ или се е запозналъ съ неговото употребление. Дивака умѣе да извлича изъ своето недоудѣлано оржие много по-голѣма полза, отколкото извлича днешния европейски солдатинъ отъ своето. Той отлично знае всичкитѣ тънкости на почвата и другитѣ работи, които му служатъ за удовлетворение на неговитѣ първобитни жизненни потребности; той умѣе еднакво добръ да сѣе растения, да управлява лодка, да гради колиба, да тѣче груби материи, да прави отъ глина гърнета, да плѣте кошници, и др. т. Той самичѣкъ удовлетворява себе си въ всичко, и въ тоя смисълъ е пълненъ индивидуалистъ. Въ цивилизования пъкъ народъ нѣма нито една личностъ, която сама да приготвя за себе си всичко; малцина сж такива градски работници, които биха имали време да хранятъ крава или да сѣятъ картофи. Още по-рѣдко може да се намѣри селянинъ, който да би умѣлъ да управлява параходъ или пъкъ да телеграфира. Цивилизацията разруши първобитната самосто-

ягелност на хората. Цезарь разправя за едно германско племе, което нападало на Галия. За да не се разучи да воюва, да владѣе оржжието, една частъ отъ него се отпращала на война, а другата оставала да обработва полетата; когато първитѣ сж възврщали, то тѣ се залавяли за работата на вторитѣ, а пъкъ тия отивали на война; по такъвъ начинъ всичкитѣ членове на племето сж били едновременно и земледѣлци и войници. Щомъ само варварина се застоялъ на едно мѣсто, предаль се е на земледѣлието и е престаналь да бжде войникъ, и начаса сж настъпили ограничения на неговата първобитна самостоятелностъ; по тоя начинъ, земледѣлието може да се смѣта като първа причина на робството. За защита на къщата си и полетата си селянитѣ сж били длъжни да отдѣлятъ дворянство или да ваематъ на своя смѣтка войници.

Наемния солдатинъ е билъ първия гвюдюлюкчия, първия работникъ за плата; самата дума „солдатъ“ произлиза отъ латинското „solidus“, монета, която плащали на наемнитѣ войници въ времето на послѣднитѣ римски императори. Слѣдъ като селянина прѣстана да бжде войникъ, отъ най-напрѣдъ пѣксе врѣме той сѣ още е съставлявалъ извѣстно цѣло индивидуално; той самичкъ си е отхранялъ добитъка, самъ си е доилъ млѣко, клалъ мѣсо, кожата на което самичкъ е употребявалъ за работа; полѣто и гората сж давали останалото необходимо. Добития отъ него самия суровъ материялъ се е обработвалъ пакъ отъ него при помощта на грубитѣ орждия. Но наскоро се е осѣтило необходимостъ отъ занаятчи, тогава повечето чуждосграници, които сж приготвяли нови инструменти и орждия. Изъ общинитѣ въ Индия, кждѣто се срѣщатъ подобни занаятчи, тѣ живѣятъ на края на селото, като лица, чужди на обществото. Тѣмъ не имъ се отдѣля парче земя, а общината имъ плаща за работата, за тъканieto, дърводѣлството и т. н.; тѣ сж общински чиновници, слуги. Пропорционално съ развитието на промишлеността и преобразуването на селото въ градъ числото на занаятитѣ и количеството на лицата до толкова се уголѣмава, щото тѣ най-сетнѣ съставляватъ особенъ классъ. Занаятчиитѣ сж били заключени въ своята специалностъ: кундураджията прѣзъ цѣлия си животъ е шилъ кундури; неговата специалностъ се е предавала отъ родъ въ родъ, както това е било въ Египетъ. Срокътъ за изучаванieto на каквато-да-била специалностъ е билъ толкова дълъгъ, щото не можело да се

изучи вторий запаятъ. Манифактурата чрезъ раздѣлението на труда въ работилницата още повече е усилила специализацията на хората; работникътъ на една извѣстна работа не изпълнява вече цѣлата работа, а въ продължение на всичкия си животъ работи една или нѣколко части; на фабриката работника токо-рѣчй нищо не изпълнява самостоятелно; неговата работа, даже движенията се опредѣлятъ отъ хора на машината. Не човѣка управлява орждието, а машината управлява човѣка: тя му заповѣдва кога да си издигне крака, кога ржката, кога да се приведе, кога да се исправи, да иди напредъ, да отстъпи назадъ. И ако би било възможно да се предаде всичката тая работа на автоматъ, то само тогава цивилизования човѣкъ би достигналъ пакъ самостоятелността на дивака. Въ занаята и манифактурата инструмента съответствува на ржцѣтъ на работника. Едното е неразрывно съ другото: да напусне той работилницата, значи да се лиши отъ срѣдства на прѣхрана. Работника обича своя инструментъ; съ него той устареява въ работата и твърдѣ неохотно взема въ ржцѣ чуждъ инструментъ. При машинното производство губи се индивидуализма на орждията на труда; щомъ единъ пролетарий употребява инструментъ, то нему му е досущъ безразлично, съ какво той е занятъ, на каква фабрика работи и той леко захвърля орждията, мѣнява мѣстото и врѣдъ памира сѣ схитѣ машини. Машината твърдѣ много е съкратила срока на обучението; нѣколко недѣли или поне мѣсеци сж досущъ достатъчни за интелигентния работникъ да изучи работата на машината. Изнапрѣдъ напр. да се источи досущъ правиленъ цилиндъръ или копусъ справедливо се е смѣтало за особенно искусство. Съвременния пѣкъ работникъ на новия токарский станъ въ най-кѣсо време приготвя досущъ правилни геометрически фигури. Да се прокара съ плуга права брезда на полето се е смѣтало за твърдѣ мъчна работа; а пѣкъ днесъ машиниста, който управлява сжщо тѣй леко парния плугъ, както управлява и паравоза, прокарава такива бразди, на които биха завидели и най-опитнитѣ земледѣлци.

Като остави настрана плуга, тоя сжщия машинистъ слѣдъ нѣколко упражненія започва да шие ризи и то много по-добрѣ отъ всѣкоя шивачка, която шие на ржка. Въ продължението на най-кѣсъ срокъ машиниста узнава много занаяти и колкото по-нашироко се разпространява машинната работа, толкова по-

вече се увеличава списъка на тия лесно изучаеми специалности. Ний вървимъ къмъ производителна организация, въ която всичкитъ клонове на труда се изпълняватъ отъ машината и които изискватъ отъ работника само едно знание: да бжде той машинистъ (да умѣе да управлява машинитъ). Положението на чирацитъ и калфитъ твърдѣ много се е измѣнило; сега не толкова се учатъ на кундураджилъка или на писанието портрети, отколкото на устройството на кундураджийскитъ машини и фотографииа. Намѣсто едновременното чирашко опичание въ занаята, сега употребяватъ времето за изучаванieto на техниката, която дава възможность да се разбира работата на машината; запознаването съ различнитъ машини ще бжде единичката специалность, необходима за производството. За да се испече по-добръ работата, днесъ се нѣма нужда, както е било въ време на занаятитъ, да се съсредоточава тъй изключително надъ една работа, която се е и изучавала презъ дълги години; ако само общественитъ условия позволяватъ, работника ще променя рода на своята дѣятелность съ голѣма полза за здравието си и нравственното си развитие. Въ Съединенитъ Щати често се срѣщатъ хора съ сума специалности; напр. Аврамъ Линколнъ е билъ дърваръ, земледѣлецъ, матросъ, дюгенджия и адвокатъ, преди да стане председател на республиката.

Въ общество, на което принадлежатъ орджията на производството, предмѣтитъ на живота се распределяватъ научно, и всичкитъ членове отъ самото си дѣтинство чакъ до старостта си сж заняти съ работа; на всѣкому отдѣлно се пада сравнително малко трудъ — едвамъ най-много по 3-4 часа въ денонощието. Навѣрно съ развитието прокарванието на машинитъ и тая цифра значително ще се намали. Работниците, освободени отъ дългия периодъ на занаятчийското учение и отъ превишающия човѣшкитъ усилия дълъгъ работенъ день, който уявива всѣка една жизненна енергия, ще напрѣгнатъ всичкитъ си сили надъ духовното си развитие. Опитния въ механиката производителъ ще се занимава съ различни работи, т. е. ще управлява разни машини; той сѣ пакъ ще си остане сжщия простъ работникъ, но всичкитъ тънкости и научни основания на производството ще му бждатъ разбрани и никаква аристократия на мисълта (ума) не ще монополизира за себе си ползата отъ науката. Научното и художе-

ественното образование въ таковото общество не ще се ограничава съ нѣколко години наука на съвременнитѣ „филистери“ въ гимназиитѣ или реалнитѣ училища, а напротивъ, тѣхната наука ще се продължава презъ цѣлия имъ животъ; такова едно въспитание и обучение ще позволи всѣкому да знае основателно работата на производството и да работи и съ рѣцѣ и съ глава. Ако при таковото поставяние на работата печелятъ хората на физическия трудъ, то и за хората на умствената дѣятелностъ това не ще бѣде по-малко ползно. Раздѣлението на мускулната и мозъчната работа врѣди еднакво и на двѣтъ категории на труда: исключителния и прекаления физически трудъ понижава уровня на духовното развитие на съвременния производителъ, даже по сравнение съ занаятчията; едностранчивата, непрекъсната дѣятелностъ на работниците на мисълта дегенерира (изражда) тѣхната мускулна система, причинява малокръвие, нервозностъ, болѣзненно състояние на цѣлия организмъ, създава недѣгаво поколение, което произвежда на свѣтъ още по-недѣгави наслѣдници. По-горѣ ние споменахме, че съвременнитѣ работнически организми (банкитѣ, желѣзнитѣ пѣтища, прѣдачницитѣ) представляватъ сливане на различни механически работи, които постоянно се нуждаятъ отъ много, разнообразни работници. Тѣзи пролетарии, безъ да знаятъ, образуватъ продуктивни асоциации, които въ своето по-нататъшно развитие присѣдиняватъ къмъ себе си сѣ повече и повече нови клонове на труда, нови машини, нови работници отъ разнообразни занятия. Всѣкой единъ производителъ въ таквата асоциация ще успѣе да мѣнява своята дѣятелностъ, т. е. машинитѣ, при помощта на които той работи, безъ да излиза отъ даденото общество. Сега тия производители се съединяватъ безсѣзнателно, помимо тѣхната воля. Но когато сръдствата на продукцията ще принадлежатъ на обществото, а тия асоциации съответственно се измѣнятъ, тогава тѣ ще станатъ съзнателни, свободно съставени корпорации. Такава една компания следъ два три мѣсечна желѣзопѣтна служба, ще се съедини съ агрономитѣ и ще се залови за земледѣлие, следъ това пъкъ ще премине къмъ химическото производство, рударството и т. н. Както сега работниците безъ ущърбъ за производството мѣняватъ фабрицитѣ, сѣщо тъй и тия продуктивни армии ще могатъ да мѣняватъ рода на дѣятелността си, съответственно съ нуждитѣ на общественната необходимостъ. Работника не ще

бжде вече робъ на своята специалностъ, човѣкъ не ще бжде прикованъ къмъ парчето земя, на което той по слѣпния случай за първъ пътъ е видѣлъ свѣтлината. Асоциацията ще започне да обработва полетата въ Германия, следъ това ще работи по желѣзнитѣ пѣтища въ Франция, или, като преплува на другата страна на океана, ще започне да сѣе пшеница на брега на Худзонова заливъ. Тогава само човѣкъ ще бжде дѣйствително свободенъ и царъ на земното кълбо. Повтаряме: машината, която ниско е пригизнала работника, като го свела даже на степенъ на принадлежностъ къмъ машината — *принадлъжностъ, съставенна* не отъ желѣзо и чиликъ, а отъ мѣсо и кости, — тая сжщата машина спомага и за повдиганieto на човѣка до първобитната му самостоятелностъ съ това, че дава възможностъ на производителя на обществото, който обладава оръдията на труда, да удовлетворява всичкитѣ потребности на цивилизования човѣкъ и въ еднаква степенъ позволява безкопечното развитие на умственнитѣ качества. Хегель, тоя, по изражението на Енгелса, послѣденъ великъ философъ, подъ думата „образованъ човѣкъ“ е подразбиралъ такъвъ, който умѣе да прави всичко, което правятъ и другитѣ. Той много пъти е повтарялъ древната фраза: „sapiens omnia scit recte agere et lentes diligenter condire“ (мъдреца може всичко, даже грижливо да свари леща). Производителя на бъдещето обществено съединение ще осъществи тоя идеалъ: той хубаво ще вари и ѣденie и ще знае туй приятно приложение на химията.

СОЦИАЛИЗМЪТЪ ВЪ ГЕРМАНИЯ ДО ЛАССАЛЯ.

Революционното движение въ Германия отпърво е имало чисто политически и въ твърдѣ голѣма степенъ национално-шовинистически характеръ. Но малко по малко се роди и почна да заяква едно друго направление. За да се спасятъ отъ политическитѣ преслѣдвания нѣмскитѣ революционери избѣгваха въ чужбина, въ Швейцария, Англия и Франция. Тамъ тѣ се запознаваха съ революционеритѣ на другитѣ страни, изгубваха

национално-шовинистическия си характеръ, основаваха тайни, подобни на съществуващитѣ по онова време въ Франция, общества, а нѣкои отъ тѣхъ пригрѣщаха социалистическото учение. Съзаклятията на избѣгалитѣ въ странство студенти, лесно можаха да се обърнатъ на дѣтински забавления, ако не се случеше едно щастливо обстоятелство. Знайно е, че занаятчийекитѣ калфи, слѣдъ като свършваха учението си трѣбваше нѣколко време да пжтватъ. Презъ тия си скитания множество нѣмски занаятчийи по много години прекарваха въ странство, въ мѣста, гдѣто революционната младежъ търсѣше прибѣжище. А тъй като нѣмската революционна „интелигенция“ никога не е бивала толкова „самобитна“, щото да се съмишва въ необходимостта на пропагандата между работницитѣ, то тя и побърза да се оближи съ тоя скитнически незамѣнимъ за нея елементъ. Занаятчийитѣ станаха дѣятелни членове отпърво на радикални, а отсѣгнѣ на коммунистически общества. По таквъ начинъ се започна първото социалистическо нѣмско движение. Но колкото повече се освобождаваше то отъ мъглата на революционнитѣ фрази и се обръщаше на истинско изражение интереситѣ на пролетарията, толкова повече то вземаше изключително работнически характеръ. „Интеллигенцията“ оставаше на заденъ планъ въ редоветѣ на радикалната, по онова време твърдѣ революционна демократия, която проповѣдваше даже политически убийства, но която фактически служеше за изражение на интереситѣ на дребната буржуазия.

Презъ 1836 година нѣмскитѣ коммунисти основаха въ Парижъ „Bund der gerechten“ (Съюзъ на справедливитѣ) който влѣзе въ тѣсни сношения съ френската тайна организация „Société des Saisons“ ръководимо отъ Бланки и Барбеса. Слѣдъ двѣ години излѣзе първото оригинално произведение на нѣмския коммунизмъ, брошурата на занаятчийята Вилхелмъ Вайтлингъ „Die menscheit wie sie ist und sein sollte“ (человѣчеството такъво, каквото е и каквото би трѣбвало да бжде), а още слѣдъ нѣколко години, горѣспоменатия съюзъ броеше многочислени клонове не самс въ странство, по и въ самата Германия. По голѣмата частъ отъ членоветѣ му бѣха работници, но между водителитѣ имаше и нѣколко представители на „интелигенция-

ти“, като Дг Херманъ, Евербекъ и Карлъ Шашперъ 1). Но грѣшка би било да се мисли, че на тия водители е принадлежало главно влияние въ съюза. Работници като Вайтлинга или Йозефа Молль не падаха по долу по „интелигентността“ си отъ всѣки докторъ или студентъ.

Слѣдъ парижското въстание на 12-ий Май 1839 год. мнозина членове отъ „съюза на справедливитѣ“ трѣбваше да напуснатъ Франция и да се преселятъ въ Лондонъ, къдѣто е билъ пренесенъ центъра на организацията. Тукъ, това отпърво чисто нѣмско движение, взе международенъ характеръ. Въ лондонския Работнически съюзъ за самообразование 2), „освѣтъ нѣмци и швейцарци имало е членове принадлежащи на всички ония националности, за които нѣмския езикъ служеше като сръдство за сношение съ чужденцигѣ. Тамъ имаше: шведи, норвежи, холландци, маджари, чехи, южни славяне, русси и елзасци. Презъ 1847 г., постояненъ посѣтителъ на съюзътъ е билъ даже единъ английски гвардейски гренадеръ. Слѣдъ малко време съюзътъ почна да се нарича комунистически работнически съюзъ и врѣхъ членскитѣ му картички стоеше надписъ — *„всички хора сж братя“*, поне на двадесетъ езика, макаръ и не безъ граматически погрѣшки. . . . Тайния съюзъ сжщо се обърна на международенъ; отпърво само въ ограниченъ смисълъ: *практически*—поради различнитѣ нацио-

1) Въ предговора къмъ новото издание на „*Enthüllungen über den Kommunisten Prozess zu Köln*“ Фр. Енгелсъ ни дава слѣдующата характеристика на Шашпера, която, надѣвамъ се, читателитѣ ще прочетатъ не безъ интересъ. „Здравенакъ на изгледъ, енергиченъ, рѣшителенъ, винаги готовъ да жертвува своето положение и живота за дѣлото, той е билъ тинъ на истински революционеръ, който не малка рода е игралъ презъ тридесетата година. Съ малко тежичка мисълъ, той съвсѣмъ не е билъ неспособенъ къмъ теоретическо развитие, както това се види отъ минаването му отъ „демагогията“ къмъ комунизма. . . Неговата революционна страсть по-нѣкога си противорѣчеше на разсѣдка му, но слѣдъ малко той винаги разумѣваше грѣшката си и откровенно се съзнаваше. Той бѣ цѣлокупенъ человекъ и заслугитѣ му за нѣмското работническо движение за винаги ще останатъ незабравими“. Революционната дѣятелност на Шашпера се е започнала още презъ 1832 г. съ участието му въ тайното общество на Георгия Вюхнеръ.

2) Като се ползуваха отъ свободата на асоциациитѣ въ Англия и до нейдѣ въ Швейцария, нѣмскитѣ комунисти основаваха работнически общества за саморазвитие, пѣвчески, гимнастически и др. т., отъ които тѣ набираха членове за тайната си организация. Къмъ такива общества е принадлежалъ и Английския Работнически Съюзъ за саморазвитие (който и до сега сжществува).

налности на членоветъ му, а *теоретически*, — поради съзнанието, че революцията може да побѣди, само като стане общеевропейска. Друго нѣщо освѣнъ това нѣмаше, но основанието въ всѣки случай бѣ положено.

Въ теоретическо отношение тогавашния нѣмски комунизъмъ не се отличавахе съ голѣма основателностъ. Вилхелмъ Вайтлингъ е билъ главенъ теоретикъ на движението по онова време. Макаръ въ учението му и да се срѣщатъ, както забѣлѣзва Енгелсъ, много гениални частности, но изобщо то все пакъ е далечъ отъ какво да е научно обоснование. Доста е само да се каже, че той се е мъчилъ да тури учението си въ свръзка съ първобитното християнство. „Религията трѣбва да се премахне, казва той, това сж казали Волтеръ и други. Но Ламене и преди него Карлштадтъ, Томасъ Мюнцеръ и други още доказаха, че всички демократически идеи произлизатъ отъ християнството. Поради това религията не трѣбва да се премахва; но тя трѣбва да ни помогне за освобождението на човѣчеството. Християнството е религия на свободата, Христосъ е пророкъ на свободата и любовта“ и т. н. Самото изложение на мислитѣ у него има единъ видъ мистически характеръ. Така напримѣръ, едно негово съчинение се започва съ цитата отъ евангелието: „И видѣ Исусъ народътъ, и се наскърби и каза на ученицитѣ си: жетвата е голѣма, а жетвари малко; и така молете се на господаря на жетвата да прати жетвари за жетвата си“. Жетвата е — стремящото се къмъ съвършенство човѣчество, и общността на имуществата е неговъ плодъ — казва по нататъкъ самъ Вайтлингъ. Заповѣдта на любовта ви кани за жетва, а жетвата за наслаждение. И ако искате да женете и да се наслаждавате, съ туй вий изпълнявате заповѣдта на любовта“.

Подобно на всички утописти Вайтлингъ излиза отъ анализа на страститѣ и потребноститѣ на човѣка. На основание на резултатитѣ отъ тоя анализъ се осажда съвременното общество и се гради планъ на бѣднѣщото общественно устройство и разумѣва се съ всичкитѣ му подробности. Впрочемъ, Вайтлингъ се е отнасялъ къмъ планътъ си по-критически, отколкото напримѣръ фурие къмъ своитѣ фаланстери.

„Всички, написани до сега планове на общественна реформа, служатъ за доказателство на нейната възможностъ и необходимостъ, — забѣлѣзва той. И колкото повече има такива тру-

дове, толкова повече народа ще има доказателства за нейната подза. Но най добрия планъ ний все пакъ ще трѣбва да напишемъ съ крѣвта си“. Въ тия думи звучи твърдо съзнание за необходимостта на борбата съ горнитѣ съсловия, което добръ препорѣчва Вайтлинга между многото други утописти. Той вече говори не на цѣлото човѣчество безъ разлика на съсловия и имущества, и не очаква като Фурие да се яви милионеръ, който да помогне да се осществятъ плановетѣ му. Той съзнава необходимостта на классовата борба и събира свои послѣдователи измежду работническата класа, измежду хора „на трудътъ и грижата“. Наистина, че той виждаше въ работническата класа само хора „на трудътъ и грижата“ и не е разумѣвалъ историческото значение на тая класа, като на пролетариатъ; истина е сѣщо, че срѣдства за осществление на комунистическата программа той е търсилъ не въ *историческото развитие на обществото*, а въ историята: *сзаклятие съ цѣль „да се вземе властта въ ржцѣ“*.

За да избѣгнемъ нѣкои недоразумения бързае да забѣлѣжимъ, че не всички тогавашни комунисти сж сподѣляли мистическитѣ възрѣния на Вайтлинга. Но това не е помагало много на работата въ теоретическо отношение. За главна основа на учението все пакъ си оставали тия или ония нравствени съображения. „Общността на имущества се изискваше каго необходимо слѣдствие на „*равенството*“ казва Енгелсъ . . . „Не мисля, — забѣлѣзва той на друго мѣсто, — че нѣкой отъ тогавашнитѣ членове на съюза да е прочелъ поне една книга по економията. Та това и не се е смѣтало за нужно, тъй като *равенството, братството и справедливостта* сж помагали да се премине коя и да е теоретическа планина. Нѣмскитѣ комунисти не по-горѣ стояха отъ френскитѣ послѣдователи на Бабйофа *). Най-сетнѣ въ периода на четиредесетата година въ Германия се породи единъ новъ видъ комунизъмъ, който се е основавалъ до нейдѣ на „любовта“, а до нейдѣ на твърдѣ отвлеченни и твърдѣ несполучливи философски съображения.

*) Въ интереситѣ на справедливостта, ще забѣлѣжимъ, че и противникитѣ на комуниститѣ не стояха по на твърда почва. Ако тѣ, заедно съ Бабйофа, доказваха, че равенството е природенъ законъ, а комунизмътъ необходимо слѣдствие на равенството, то радикалнитѣ демократи като К. Хейнценъ, съ сѣщия пламъкъ твърдѣха, че човѣкъ по природата си „има право на частна собственост“.

Тоя новъ, „философски“ или „истински“ комунизъмъ окончателно скъсваше съ дѣйствителността и губѣше какво да било сериозно, революционно значение. Образованнитѣ противници на комунизма подобно на Арнолда Руге, безъ трудъ сж тѣржествували надъ това неодѣлано дѣтище на нѣмската „интелигенция“.

Но въ периода на четиридесетата година, наредъ съ наивния комунизъмъ отъ съзаклятници и неясния комунизъмъ на нѣмскитѣ литератори, появи се учение, което най-сетнѣ е турило социализма на твърда почва. Ето какво расправя за происхождението му единъ отъ неговитѣ основатели, Ф. Енгелсъ. „Когато живѣяхъ въ Манчестеръ, азъ отъ опитъ видѣхъ, че економическитѣ отношения, — значението на които историческата наука до тогава е съвършено отричала или имъ е отдавала най-нищожна рода, — че тия отношения поне въ съвременното общество представляватъ главна историческа сила. Азъ се убѣдихъ, че тѣ лежатъ въ основата на съвременния классовъ антагонизъмъ, че въ страни гдѣто, както въ Англия, развитието на едрата промишленостъ е докарало тоя антагонизъмъ до най-висока стѣпень, той отъ своя страна опредѣля образуванieto на политическитѣ партии, тѣхната борба, а заедно съ това и цѣлата политическа история. Не само че и Марксъ е дошелъ къмъ сжщитѣ заключения, но още въ „Deutsch-französischen Jahrbüchern“ (1844 г.) той ги е разширилъ въ смисълъ, че изобщо, не държавата опредѣля гражданското общество, но наопаки, гражданското общество — държавата, и че слѣдователно обяснение на политическитѣ отношения трѣбва да се търси въ економическия строй и неговото развитие. Когато посѣтихъ Маркса презъ лѣтото 1844 г. въ Парижъ, по между ни се установи пълно съгласие по всички теоретически въпроси, и отъ тогава се започва задружното ни работение. Когато презъ пролѣтѣта 1845 г. ний пакъ се срѣщнахме въ Брюкселъ, въ главни черти Марксъ вече бѣ изработилъ отъ горѣизложенитѣ положения, материалистическата си философия на историята, и ний се заловихме за частното обработване на новото ни мирозъзерцание по най-различни посоки. Но това откритие, което направи цѣлъ превратъ въ историческата наука, принадлежащо главно на Маркса, и въ което азъ могъ да си отдамъ само неголѣмо участие, — е имало неповредствена важность за оцѣнението на тогавашното работническо движение. Нѣмския и французкия комунизъмъ, както и английския чартизмъ, не из-

гледваха сега като случайни явления. Тия движения изгледаха сега като движение на угнетената класа на съвременното общество, на пролетарията, като малко много развита форма на исторически необходимата му борба противъ господствующата класа, противъ буржуазията. Тоя новъ видъ классова борба въ сравнение съ дотогавашната борба, има си една особенност: съвременната угнетена класа, пролетариатътъ, не може да достигне освобождението си, до като не освободи същевременно цѣлото общество отъ раздѣлението на класи, а слѣдователно и отъ классовата борба. Сжщо и коммунизмътъ взе съвършено новъ характеръ. Неговата задача сега се състоеше не въ фантастическото съзиждане на по възможность съвършенъ общественъ идеалъ, но въ изучаването природата, условията и истекающитѣ отъ тѣхъ цѣли на предприетата отъ пролетарията борба“.

Отъ тая нова гледна точка, старата тактика на нѣмскитѣ и французки коммунисти не можеше вече да издържи критика. Ако борбата на пролетарията преставаше да е случайно явление, предизвикано отъ добрата воля на отдѣлни лица, то и надѣждата за нейния успѣхъ не можеше да зависи отъ случайността на съставеното отъ тия лица съзаклятие. Коммунистическата революция се явяваше като дѣло не на едно тайно общество, но на цѣла класа, освобождението на която вече зависѣше не отъ умѣнието на съзаклятниците, а отъ неизбежния и неотвратимъ вървежъ на развитието на економическитѣ отношения. Поради това коммуниститѣ преставаха да бждатъ съзаклятници и ставаха организатори и ръководители на пролетарията. Въ страни, гдѣто буржуазията е достигнала пълно господство, за най близка цѣль на борбата се явяваше събаряннето на това господство, и достигването на политическата власть за пролетарията. Но тамъ гдѣто, както въ Германия, буржуазията още само се е готвила да стане господствующъ классъ, коммуниститѣ трѣбваше да вървятъ наредъ съ нея, „до като тя се явява революционна въ борбата си противъ абсолютната монархия, феодалната едра собственость и дрѣбното занаятчийство“.

Но това не значеше, че коммуниститѣ сж могли за време да се задоволяватъ съ либералната программа. Нанротивъ, тѣ трѣбваше да се мжчатъ да организиратъ пролетарията въ „оппозиционна партия на бждщето“ и „постоянно да изработватъ въ умоветѣ на работниците, по възможность, ясно съзнание на

враждебната противоположност между интереситѣ на буржуазията и пролетариата. “Съ една рѣчь основателитѣ на новото економическо учение искаха, „щото общественитѣ и политически условия, които ще въведе съ себе си господството на буржуазията, да могатъ да послужатъ за нѣмскитѣ работници като оръжие противъ сжщата тяя буржуазия, и борбата противъ нея да се започне веднага слѣдъ паданието на реакционнитѣ класове въ Германия“.

Трѣбва ли да кажемъ, че това учение не изеднжжъ е било разбрано и достойно оцѣнено отъ тогавашнитѣ коммунисти? Разликата въ взглядоветѣ бѣ твърдѣ голѣма; то закачаше не само практическитѣ задачи и начини на дѣйствиата, но сжщо и най-кореннитѣ основи на цѣлото миросъзерцание. Обаче това обстоятелство малко смущаваше Маркса и Енгелса. Тѣ знаяха, че бжджщето принадлежи на тѣхното учение и дѣятелно се занимаваха съ неговата пропаганда. Лични бѣсѣди, размѣнение на писма, събрания, литографирани циркуляри, дребни вѣстникарски статии и книги запознаваха нѣмскитѣ коммунисти съ общитѣ основи на учението и съ отдѣлнитѣ му частности. А тѣй като старата съзаклѣтническа „программа“ е била доста дискредитирана, то за новата теория прелстоеше, може да се каже, неочаквано бързъ успѣхъ. Прѣзъ пролѣтъта 1847 г. лицата, стоящи на чело на „Съюзътъ на Справедливитѣ“ убѣдиха Маркса и Енгелса да встъпятъ въ организацията за да я турятъ на новитѣ начала. Тоя планъ наистина се докара до изпълнение въ двата конгресса, станали прѣзъ лѣтото и есенята сжщата година. На вториятъ конгрессъ е присѣдствувалъ Марксъ „и въ дълги дебати — конгрессътъ се продължаваше десетъ дена — защищаваше новата теория. Най-сетнѣ всичкитѣ разногласия и съмнѣния бѣха отстранени и новото учение биде единодушно прието“ и на основателитѣ му бѣ поржчено да напишатъ прочутия „Манифестъ на коммунистическата партия.“ „Мѣстото на стария девизъ на Съюзътъ: *всички хора сж братя*, завземе новия боевий: — *Пролетарии отъ всички страни съединявайте се!* който искалаваше международния характеръ на борбата. Слѣдъ седемнадесетъ години, тоя новъ девизъ заобиколи цѣлия свѣтъ чрезъ международното Работническо Дружество, и днесъ навсѣкъдѣ пролетарията го пише на знамето си.

Слѣдъ мартовскитѣ дни, прѣзъ 1848 г. членоветѣ на Коммунистическия съюзъ побързаха да преминатъ въ Германия, за

да взематъ участие въ тамкашнитѣ революционни събития. И макаръ, че Съюзътъ като организация, свършенно се губѣше въ започналото се сега масово движение, но прекараната отъ комуниститѣ школа донесе своитѣ плодове. „На Рейнъ, гдѣто (органътъ на Маркса) „Neue Rheinische Zeitung“ служеше като точка на съединение; въ Нассау, въ Рейнския Хессенъ, членове-тѣ на съюзътъ навсѣкѣдѣ се явяваха на чело на крайното демократическо движение. Сѣщото бѣше и въ Хамбургъ . . . Въ Южна Германия на влиянието имъ побърка господството на дребно-буржуазнитѣ демократи. Въ Бреславъ до лѣтото прѣзъ 1848 г. е дѣйствувалъ съ голѣмъ успѣхъ Вилхелмъ Волфъ . . . Въ Берлинъ, словослогателя Стефанъ Борнъ (който е билъ въ Парижъ и Брюкселъ дѣятеленъ членъ на Съюзътъ) бѣ основалъ работническо дружество „Arbeiterverbundung“, което сполучи значително да се распространи и е съществувало до 1850 г.

Най-сетнѣ невъзможно е да се игнорира индивидуалната дѣятелностъ на всички ония работници, които е закачила комунистическата пропаганда презъ периода на тридесетата и четиредесетата години. Такива работници е имало прѣснати изъ цѣла Германия и тѣ, разбира се, не малко сж помагали на събужданieto на классово съзнание въ умоветѣ на нѣмскитѣ пролетарии.

Побѣдата на реакцията отново е накарала комуниститѣ да търсятъ прибѣжище въ странство и да основаватъ тамъ тайни общества за пропаганда въ отечеството. Но именно сега излѣзе на явѣ, че новата гледна точка не е била здраво усвоена даже и отъ мисзина таквисъ, които сж припознавали „Комунистическия манифестъ“ като программа на партията си. Една значителна частъ отъ членоветѣ на ново организирания „Съюзъ на Комуниститѣ“ почна да показва стремление да потръгне по стария пѣтъ на съзаклятия и избухвания. „До като ний казваме на работниците: вий трѣбва да прекарате още 5, 10, 20, години гражданска война и народни движения и при това не само за да измѣните сѣществующитѣ отношения, но сѣщо и да възпитаєте себе си за да бждете способни за господаруване, — каза Марксъ въ засѣданието на лондонското Централно събрание на Съюзътъ на 15 Септемврий 1850 г. — меншинството казва напроотивъ: ний трѣбва сега още да спечелимъ господаруването, иначе не ни остава нищо друго да правимъ“. При такова едно сѣществено разногласие, задружно работение е било

невъзможно. Съюзътъ се раздѣли на двѣ фракции, които при тогавашнитѣ обстоятелства, трѣбваше скоро да се махнатъ отъ сцената. Но по-нататъшната съдба на тия фракции е била не еднаква: едната (фракцията на сѣзаклятицитѣ) очакваше „вѣченъ покой,“ другата — блѣстяще възраждане презъ периода на шестидесетата година, когато въ всички цивилизовани страни отново се започна работническото движение.

СТРАХЛИВЕЦЪТЪ.

Расказъ отъ Вс. Гаршинъ.

Войната рѣшително не ми дава мира. Азъ ясно виждамъ, че тя се продължи, и кога ще се свърши — мъчно е да се предскаже. Нашия войникъ си остана необикновенъ войникъ, какъвто си е билъ винаги, но и противникътъ ни излѣзе съвсѣмъ не такъвъ слабъ, какъвто го мислѣхме, и ето ставатъ вече четири мѣсеци отъ какъ е обявена войната, а отъ къмъ насъ още нѣма никакъвъ рѣшителенъ успѣхъ. А пъкъ всѣки новъ день отнася стотина души. Нервитѣ ми ли сж така устроени или нѣщо друго, но военнитѣ телеграмми съ означеното число убити и ранени, правятъ на мене много по-голѣмо впечатление, отъ колкото на другитѣ. Нѣкой спокойно си чете: „Загубитѣ ни сж незначителни, еди кои си офицери ранени, долни чинове има убити 50, ранени 100,“ и при това още се радва, че сж малко, а пъкъ предъ моитѣ очи при подобно извѣстие, веднага исплъква цѣла кървава картина. Петдесетъ мъртви хора и сто осакатени — това било незначително пѣщо! Защо тогава ний се възмущаваме, когато вѣстниците ни донасятъ извѣстие за пѣбое убийство, въ което като жертви се явяватъ само нѣколкома души? Защо картината отъ пронизани съ куршуми тѣла на бойното поле, не ни докарва такъвъ ужасъ, какъвто ни докарва вътрѣшността на къщата, туку що ограбена отъ убиецъ? Защо нещастния случай на тилигулската насипъ, който коствура живота на нѣколко десетки хора, подигна шумъ изъ цѣла Россия, а

на „незначителнитѣ“ загуби по аванпоститѣ, състоящи пакъ отъ нѣколко десетки души, никой не обръща внимание?

Прѣди нѣколко дена, Львовъ, единъ мой познатъ студентъ медикъ, съ когото често се премираме върху войната, ми каза:

— Ще ви вида азъ, васъ миролюбцитѣ, какъ ще прокарвате гуманистѣ си убѣждения, когато ви взематъ войници и когато сами ще трѣбва да убивате хора.

— Мене, Василий Петровичъ, не ще ме взематъ: азъ съмъ въ опълчението.

— Ако се продължи войната, ще тръгне и опълчението, педѣйте се пери — ще дойде редъ и до васъ.

Сърдцето ми се сви. Какъ тая мисль не ми е идвала на умъ по-преди? И наистина, нѣма нищо невъзможно въ туй, че може би и опълчението не ще го оставатъ. „Ако се продължи войната“ . . . тя пакъ върно ще се продължи. Ако не се продължи тая война — по все едно, ще се започне пакъ друга. Па защо и да не се биемъ? Защо да не извършваме велики подвизи? Мень ми се струва, че тая война е само начало на други бѣдъщи войни, отъ които не ще се отърва нито азъ, нито малкото ми братче, нито бозайничето на сестра ми. И моя редъ ще дойде твърдѣ скоро.

Но къдѣ ще се дѣне твоего „азъ“? Ти съ цѣлото си същество си противъ войната и все пакъ войната ще те накара да парамисль пушка, да тръгнешъ да мрешъ и да убивашъ. Нъ не, това е невъзможно нѣщо! Азъ, мирния, добродушния младежъ, който гледамъ само книгитѣ си, аудиторията, семейството и още нѣкои други познати, който съмъ мислилъ слѣдъ нѣкоя друга година да започна съвсѣмъ друга работа, трудъ за любовь и правда; азъ, който най послѣ съмъ се научилъ да гледамъ на свѣта обективно, наученъ да го гледамъ отдалечъ, който съмъ мислилъ, че навсѣкждѣ му виждамъ злото, което и отбѣгвамъ, — азъ сега виждамъ това ми спокойствие съсипано, а самия мене, да навличамъ върху си оная сжща дрипа, *на която пятната и дуикитѣ* преди малко съмъ разгледвалъ. И никое развитие, никое познание на себе си и свѣтътъ, никоя духовна свобода не ще ми дадатъ нищожната физическа свобода — свободата да располагамъ съ своето тѣло.

Лъвовъ ми се смѣе, кога започна да му излагамъ моитѣ възмущения противъ войната.

— Я гледайте на нѣщата по-прѣстичко, па ще видите какъ леко се живѣе, казва той. — Вий мислите, че ми е приятно това клане? — Освѣнъ че то докарва на всички нещастие, но то и мене лично онеправдава, като ми отнима възможността да свърша наукитѣ си. Ще ускорятъ выпускътъ, ще ни пратятъ да рѣжемъ ржцѣ и крака. Както и да е, но азъ не се занимавамъ съ безплодни размишления върху ужаситѣ на войната, защото какъвто мислителъ и да съмъ, все пакъ нищо не можъ стори за нейното премахване. Право ти казвамъ, по добръ е да не му мисли човѣкъ, но да си гледа работата. А пъкъ ако ме пратятъ да цѣря ранени, ще ида и ще цѣря. Какво да сторимъ? . . . Въ такива времена трѣбва да се жертвуваме. Хж, знаешъ ли, че Маша ще отиде милосърдна сестра?

— Не думай!

Оня день се е рѣшила, а днесъ отиде да се учи да привѣрзва. Азъ не я раздумвахъ; само я попитахъ, какво мисли да прави съ учението си. „Сетнѣ ще довърша, ако оживѣя“ каза тя. Нѣма нищо, нека иде сестрицата ми, на добро да се научи.

— А Кузма Томичъ?

— Кузма нищо не дума, само че е потъналъ въ *звѣрска мрачностъ* и напусна съвсѣмъ занятията си. Радвамъ се за него, като виждамъ, че сестра ми ще заmine. Право, той съвсѣмъ се развалилъ, човѣчеца; измѣчилъ се е, като сѣнка ходи подирѣ й. Ахъ тая любовъ!—Василий Петровичъ поклати глава—Ей-сега хукна да я заведе въ къщи, като че ли тя не е ходила винаги сама по улицитѣ!

— Струва ми се, Василий Петровичъ, че не е хубаво, гдѣто той живѣе наедно съ васъ.

— Разбира се, не е хубаво. Но кой можеше да предвиди това? За сестра ми и мене тая квартира е голѣма: една стая има излишна — и защо да не я дадемъ на добръ човѣкъ? А пъкъ добрия човѣкъ взелъ, че се лапна у сестра ми. Право да кажа, менъ и на нея ме е ядъ: какво още иска! Добръ е, не е глупавъ човѣкъ. Пъкъ тя, като че ли и не го забѣлѣзва. Ностига толкова. Я се махайте отъ стаята ми, че работа имамъ. Ако искате да видите сестра ми съ Кузма, почакайте ги въ трапезарията, тѣ скоро ще дойдатъ.

Не щж, Василий Петровичъ—и азъ бързамъ, сбогомъ.

Щомъ излѣзохъ на улицата, съзрѣхъ Мария Петровна и Кузма. Тѣ мълчеливо вървѣха: Мария Петровна съ присторено съсърѣдоточено лице по-напрѣдъ, а Кузма малко назадъ, безъ да смѣе да трѣгне напредъ съ нея, като по нѣкога хвърляше крадливи погледи на нейното лице. Тѣ минаха покрай мене безъ да ме забѣлѣжатъ.

Не мож нищо да правя, нито да мисля за нѣщо. Прочетохъ за третия плѣвненски бой. Паднали дванадесетъ хиляди само ромъни и русси безъ турцитѣ . . . Дванадесетъ хиляди . . . тая цифра ту се мерне предъ очитѣ ми като число, ту се растѣга на дълга ивица отъ налѣгали на редъ трупове. Ако ги тури човѣкъ рамо до-рамо, ще се постеле пѣтъ отъ осемъ версти . . . Що е туй?

Расправяха ми нѣщо за Скобелева, че нѣкого нападналъ, нѣщо атакувалъ, превзелъ единъ редутъ, или отъ него сж отчели . . . не помня добръ. Въ това страшно дѣло азъ помня и виждамъ само едно — планина трупове, служаща за пиедесталъ на грандиознитѣ подвизи, които ще се запишатъ въ страницитѣ на историята. Може би това да е необходимо нѣщо; не мож и не искамъ да сѣдя; азъ не разсѣждавамъ върху войната и се отнасямъ къмъ нея съ непосредствено чувство, възмутено отъ многото пролѣвна кръвъ. Бикъ, предъ очитѣ на когото колятъ други подобни нему бикове, навѣрно осѣща нѣщо подобно . . . Той не разумява за какво ще послужи смъртъта му, и само съ опулени очи, съ ужасъ и отчаянъ ревъ, който пронизва душата, гледа на кръвта.

Страхливецъ ли съмъ азъ или не? — Днесъ ми казаха, че съмъ билъ страхливъ. Наистина това ми го каза една съвсѣмъ празна глава, предъ която бѣхъ изказалъ опасението си, че ще ме взематъ войникъ и нежеланието ми да ида на бой. Мнѣнието на това лице не ме докачи, но породѣ въ мене въпроса: не съмъ ли наистина страхливецъ?

Може би всичкитѣ ми възмущения противъ това, което хората смѣтатъ за великъ подвигъ, проистичатъ отъ страхъ за собствената ми кожа? Дали си струва наистина да се грижи човѣкъ за живота на нѣкого си предъ видъ на великото дѣло! И дали съмъ кадъренъ да подложамъ живота си на опасностъ за нѣкакво дѣло?

Азъ не дълго време се занимавахъ съ тия въпроси. Припомнихъ цѣлия си животъ, всичкитѣ случаи — макаръ и че не много, — въ които ми се е падало да стоя насрѣщу опасността безъ да мога да се обвиня въ страхливостъ. Тогава не съмъ се боялъ за живота си, и сега не се боя. Ще рѣче не е смъртъта, която ме плаши . . .

Все нови битки, нови смърти и страдания. Слѣдъ като прочета вѣстникъ, нищо не мож да похвана: въ книгата намѣсто букви — натъркалени наредъ трупове; перото, като че ли е оръжие, което написа черни рани на бѣлата книга. Ако отиде така още нѣколко време, то работата ще дойде до сжщински халюцинации. Впрочемъ, сега имамъ друга нова грижа, която малко ме поотвлича отъ тѣжката мисль.

Вчера надвечеръ бѣхъ у Львови и ги сварихъ да пиятъ чай. Братътъ и сестрата сѣдяха до масата, а Кузма бърже се расхождаше изъ стаята, като държеше съ ржка подутата си и привързана съ кърпа страна.

— Що ти е? попитахъ го азъ.

Той не ми отговори, а само махна съ ржка, като продължаваше да ходи.

— Зжби го болятъ, надула се страната и искочила голѣма пѣпка, продума Мария Петровна. — Молихъ го съ време да се каже на докторъ, но той не ще и да чуе, до като не се възви, ей на какво.

— Доктора сега ще дойде; азъ го викахъ, каза Василий Петровичъ.

— Много ти трѣбваше, испусна презъ зжби Кузма.

— Какъ да не трѣбва, когато може да гноея? И още се расхождашъ, макаръ че те молятъ да си лѣгнешъ. Твърдѣ хухубаво знаешъ, какъвъ му е края по нѣкога.

— Какъвто и да е — все едно, — промърмори Кузма.

— Съвсѣмъ не е все едно, Кузма Томичъ; не говорете глупости, тихо продума Мария Петровна.

Тия думи бѣха достатѣчни да успокоятъ Кузма. Той даже сѣдна до масата и поиска чай. Мария Петровна напѣлни и му подаде чашата. Когато той поемаше чашата отъ ржцѣтъ ѝ, лицето му прие най вѣсторженно изражение, и това изражение тѣй малко мязаше на смѣшната му безобразно надува страна,

щото азъ не можахъ да се одържа да не се засмѣя. Львовъ сж-що се усмихна; само Мария Петровна състрадателно и сериозно гледаше на Кузма.

Влѣае единъ веселъ, здравъ като ябълка докторъ — много веселъ человекъ. Слѣдъ като прегледа шията на болния, обикновенното весело изражение на лицето му се превърна въ вагрижено.

— Я, да минемъ въ стаята ви; трѣбва хубавичко да ви прегледамъ.

Азъ ги послѣдвахъ въ стаята на Кузма.

Докторътъ го накара да си лѣгне и почна да прегледва горната частъ на гърдитъ, като ги пипаше предпазливо съ прѣститѣ си.

— Сега вий ще полѣжите малко мирничко безъ да се ди-гате отъ кревата. Имате ли другари, които би пожертвували малко отъ времето си за ваша полза? — попита го доктора.

— Мисля, че имамъ, — отговори Кузма замислено.

— Бихъ ви помолилъ, каза доктора, като се обърна любезно къмъ мене, — отъ тая вечѣръ да дежурите при болния, и ако се появи нѣщо ново да ме повикате.

Той излѣзе отъ стаята; Львовъ го испрати до пруста, гдѣ-то тѣ дълго време се разговаряха съ половинъ гласъ, а пѣкъ азъ влѣзохъ при Мария Петровна. Тя сѣдеше умислена съ под-пряна на едната ржка глава, а съ другата бавно разбъркваше чая си.

— Доктора заповѣда да дежуримъ около Кузма.

— Нима наистина има опасностъ? — тревожно попита Мария Петровна.

Види се, че има; инакъ защо щѣха да сж тия дежурства? Не ще го оставите, нали, Мария Петровна?

— Ахъ, разбира се, не! Още на война не съмъ ходила, а пѣкъ ей вече ще трѣбва да стана милосърдна сестра. Я, да идемъ при него; мъчно му е да стои самичкѣ.

Кузма ни посрѣщна съ усмивка, до колкото му позволя-ваше подутата страна.

— Благодаря ви — каза той — азъ пѣкъ вече мислѣхъ, че сте ме забравили.

— Не, Кузма Томичъ, сега ний не ще ви забравимъ, трѣб-ва да дежуримъ около васъ. Ето до какво докарва непослу-шанието, съ усмивка му каза Мария Петровна.

— И вий сжщо? — боязливо я попита Кузма.

— И азъ, и азъ, само ще ме слушате.

Кузма затвори очитѣ си и се исчерви отъ драгостъ.

— Хж, продума той ненадѣйно, като се обърна къмъ мене, — я ми дай, моля те, огледалото, ей го тамъ на масата.

Азъ му подадохъ едно малко валчеето огледалце. Кузма помоли да му свѣтна, и съ помощта на огледалото прегледа болното си мѣсто. Следъ тоя прегледъ, лицето му притъмнѣ и макаръ че и тримата ний се мжчихме да го заприкажемъ, той презъ цѣлата вѣчеръ дума не продума.

Днесъ се научихъ, че наскоро ще събиратъ и милицията; азъ очаквахъ това и не се очудихъ много-много. Азъ бихъ могълъ да се отгърва отъ туй, което толкова ме плаши; бихъ могълъ да се въсползувамъ отъ нѣкои влиятелни познайници и да остана въ Петербургъ, като бѣдхъ въ сжщото време на служба. Мене би могло да ме „намѣстятъ“ тукъ, па било на писарска длъжностъ или какво да е друго. Нѣ първо и първо съвѣстѣта не ми допуца да прибѣгвамъ до подобни срѣдства, и друго — едно нѣщо, което не може се опредѣли, стой въ мене, сѣди за моето положение и не ми позволява да отбѣгвамъ войната. „Не е хубаво“ ми казва вътрѣшния гласъ.

Случи се туй, което азъ никакъ не съмъ очаквалъ.

Тая сутринъ отидохъ да заема мѣстото на Мария Петровна около Кузма. Тя ме посрѣщна отъ вратата, прибѣдняла и измжчена отъ безсънната нощъ и съ зачервени отъ плачъ очи.

— Какво има, Мария Петровна, що ви е?

— По полека, моля ви се, пришепна тя. — Знаете ли, че всичко е свършено.

— Какъ свършено? нали не е умрѣлъ?

— Не, още не е умрѣлъ . . . но само никаква надѣжда.

И двамата доктори . . . ний и другъ викахме . . .

— Тя отъ сълзи не можеше да говори.

— Идете, виждте . . . Да идемъ при него.

— Очистете по-напрѣдъ очитѣ си и пийте малко вода — инакъ съвсемъ ще го растроите.

— Все едно . . . Нима той не знае вече? Той го знаеше

още вчера, когато искаше огледалото; нали наскоро и той щѣше да стане докторъ.

Тежка миризма пълняше стаята, гдѣто лѣжеше болния. Кревата му бѣ истѣгленъ насредъ стаята. Дългитѣ крака, едрата снага, ржцѣтѣ протегнати отъ двѣтѣ страни, ясно личеха изъ подъ юрганиа. Очитѣ бѣха затворени, дишението бавно и тежко. Менѣ ми се стори, че той за една нощъ изсѣхна; лицето му прие грозенъ сивъ цвѣтъ, и бѣ влажно и лѣпкаво.

— Какво му е? пришепнахъ азъ.

— Нека той самси . . . Стойте съ него, азъ не мога.

Тя излѣзе, като похлупи очитѣ си съ ржцѣ и цѣла по-трѣперваше отъ сдържани ридания, а азъ сѣднахъ до лѣглото и чакахъ до като се събуди Кузма. Въ стаята царуваше мъртва тишина, само малкия часовникъ на масичката до лѣглото, тракаше своята невисока пѣсенчица, и се чуваше тѣжкото и рѣдкото дишението на болния. Азъ гледахъ лицето му и не можахъ да го позная; не че чертитѣ му се бѣха измѣнили много — не, но азъ го виждахъ отъ съвършено нова за мене страна. Азъ познавахъ Кузма отъ много време и бѣхме съ него приятели, (макаръ че нѣмахме помежду си особено приятелство) но никога не ми се е случвало да влизамъ въ неговото положение така, както сега. Азъ си припомнихъ живота му; несполукитѣ, радоститѣ, като че ли тѣ бѣха моитѣ. Въ любовта му къмъ Мария Петровна азъ до сега съглеждахъ повече смѣшната ѣ страна, а сега разбрахъ, като какви мъчения е прекарвалъ тоя челоувѣкъ. Нима наистина той е въ такава опасност! мисляхъ си азъ. Не е възможно; не е възможно да умре челоувѣкъ отъ нищо никакъвъ зжбъ. Мария Петровна го оплаква; но той ще оздрави и всикчо ще трѣгне добръ.

Той отвори очитѣ си и ме видѣ. Безъ да мѣни изражението на лицето си той бавно заговори, като се созираше слѣдъ всѣка една дума.

— Добръ дошелъ . . . Видишь ме що съмъ станалъ . . . Настана свѣршека. И тѣй неочаквано ме издебна . . . глупаво.

— Та кажи ми най-послѣ, Кузма, що ти е? може би съ-всемъ да не е толкова злѣ.

— Ти думашъ не е злѣ ли? Не, брате, твърдѣ лошо нѣщо. Такъвизъ дреболии не могатъ ме излѣга. На, гледай!

Той бавно, методически разгъна юрганиа, раскопча ризата си, и менѣ ми размириса на нетърпима миризма отъ умрѣло.

Отъ шията нѣщо около една педя надолу, отъ дѣсната страна тѣлото на Кузма бѣ черно като кадифе, съ възсива циница. То бѣше гангрена.

Ето ставатъ вече четири дена, отъ какъ не съмъ сниматъ очи отъ леглото на болния, ту наедно съ Мария Петровна, ту съ брата ѝ. Живота му чинеше ми се като едвамъ що се държи, току що не исхвъркне отъ него, а все пакъ не иска да напустне силното му тѣло. Единъ късъ, черно мъртво мѣсо биде отрѣзано и запратено като парцалъ, и докторътъ ни заповеда всѣки два часа да измиваме раната, която се образува слѣдъ операцията. Всѣки два часа ний двама или трима надпичаме надъ лѣглото на Кузма, възвиваме и понадигваме едрото му тѣло, раскриваме страшната рана и я поливаме чрезъ гутаперчевата цѣва съ вода, размѣсена съ карболова киселина. Тя прѣска раната и Кузма по-нѣкога има вила даже да се усмихне. „защото, казва той „гъделичка. Като всички, нарѣдко болѣди хора, нему много му е драго, че го гледатъ като дѣтенце, а когато Мария Петровна поема съ ржцѣ си „бразди правления“, т. е. гутаперчевата цѣва, и почва да го полива, става му особено драго и казва, че никой не може да извършва това така искусно, както нея, макаръ че цѣвѣта често трѣбва въ ржцѣтъ ѝ отъ вълнение, и че цѣлото легло бива залѣно съ вода.

Колко се измѣниха тѣхнитѣ отношения! Мария Петровна, която е била за Кузма нѣщо недосѣгаемо, на което той се страхуваше да дигне очи, която почти не обръщаше на него внимание, сега често си поплаква, сѣднала до лѣглото му, когато той спи, и нѣжно го надгледва, а той спокойно посрѣща нейнитѣ грижи, като нѣщо дължимо, и говори съ нея, както баща съ малката си щерка.

По нѣкога той много се мъчи. Раната му пламва, трѣска го обхваща. . . Тогава ми идхтъ на умъ чудни мисли. Кузма ми се вижда за еленица, една отъ ония, отъ които съставляватъ хилядитѣ, споменувани въ реляцийтъ. Съ неговата болѣстъ и мъки азъ се опитвамъ да измѣря злото, причинявано отъ войната.

Колко мъчения и скърбъ тукъ въ една стая, на едно лѣгло, въ едни гърди — и всичко това е само капчица въ морето отъ мъчения и скърби, осѣщани отъ голѣмото множе-

ство хора, които се испращатъ на напредъ, връщатъ и натрупватъ по полетата на купове мъртви и още стениящи и мърдающитѣ се окървавени тѣла.

Азъ съвършено съмъ измъченъ отъ безсънието и тежкитѣ мисли. Трѣбва да помоля Львова и Мария Петровна да постоятъ намѣсто мене, а пъкъ азъ да си поспя поне два часа.

Азъ спяхъ мъртвешки върху малкото канапенце и се събудихъ, защото ме бутаха по рамото. „Станѣте, станѣте“, думаше Мария Петровна. Азъ се стреснахъ и отпърво нищо не можахъ да разбера. Мария Петровна шепнѣше нѣщо бърже и уплашено.

— Пятна, нови пятна! Разумѣхъ азъ най-сетнѣ.

— Какви пятна, гдѣ сж пятната?

— Ахъ, Боже, той нищо не разбира. На Кузма Томичъ се показаха нови пѣтна. Азъ вече пратихъ за доктора.

— Че може и да не е голѣма работа, казахъ азъ съ равнодушието на току-що събуденъ чловѣкъ.

— Какъ да не е голѣма работа, елате сами виждте!

Кузма спѣше расхвърленъ, тежкъ и безпокоенъ сънъ; той клатѣше главата си и на времени глухо стенѣше. Гърдитѣ му бѣха растворени, и азъ видяхъ малко нѣщо по-долу отъ привързаната рана двѣ нови черни пятна. Гангрената проникнала нататѣкъ подъ кожата, распространила се подъ нея и се показвала на двѣ мѣста отъ вѣнъ. Макаръ и до тогава азъ малко да се надѣвахъ да уздрави Кузма, но тия нови положителни смъртни признаци ме накараха да приплѣднѣя.

Мария Петровна сѣдѣше въ единъ кжтъ на стаята, съ сложени рѣцѣ върху колѣнетѣ си и мълчаливо ме гледаше съ отчаянъ погледъ.

— Та не се отчайвайте, Мария Петровна. Ще дойде докторъ, и ще види: може би да не е още всичко изгубено. Може би ще го избавимъ.

— Не, не ще го избавимъ, ще умре, шепнеша тя.

— Е, ако не го избавимъ, ще умре, отговорихъ азъ същотѣ тихо:—за всички ни, разбира се, това е мжно, но не трѣбва така да се измъчвате: я вижте вий въ тия дни на мъртвецъ сте замаявали.

— Знаете ли, колко ми е мжно тия дни? И сама не мож

да си обясня, защо е така. Азъ не съмъ го обичала, та и сега, струва ми се, не го обичамъ така, както той мене, а пъкъ ако умре той, сърдцето ми ще се раскъса. Все ми е на умъ вторачения му погледъ, постоянното му мълчание въ мое присъствие, макаръ че той умѣше да приказва и обичаше да поприказва. За винаги ще ме мъчи съвѣстътъ, че не съмъ го съжалила, не съмъ оцѣнила умътъ му, сърдцето и привързаността му. Може би и да ви се види смѣшно, но сега мене постоянно ме мъчи мисълътъ, че ако бѣхъ го любила, бихме живѣли по-друго яче, всичко щѣше да бѣде по-друго, а може би и да не щѣше да го има тоя страшенъ и глупавъ случай. Мислишъ, мислишъ, оправяшъ се, оправяшъ, а на дѣното на душата вѣщо все повтаря: крива си, крива, крива.

Тукъ азъ погледнахъ болния, отъ страхъ да не би да се събуди отъ шепнението ни и забѣлѣзахъ измѣнение въ неговото лице. Той се събудилъ и чулъ, туй що говорѣше Мария Петровна, но не искаше да го забѣлѣжимъ. Устнитѣ му трѣперяха, бузитѣ му пламнаха и цѣлото му лице като че ли свѣтна, както свѣтва мократа долина, когато повисналитѣ надъ нея облаци се поразмърдатъ и слънцето се покаже помежду имъ. Види се, той бѣ забравилъ и болѣстътъ, и страхътъ отъ смъртта; едничко чувство напълни душата му и бликна на двѣ сълзици изъ подъ спуснатитѣ му трѣперящи клепачи. Мария Петровна го поглежда малко, като че ли оплашено, 'сѣтнѣ се исчерви, лицето ѝ стана нѣжно и като се наклони надъ бѣдния полумъртвецъ, тя го цѣлуна.

Тогава той отвори очитѣ си. „Господи, колко не ми се иска да умря!“ продума той. И въ стаята ненадѣйно се раздадоха чудни, тихи хълцания, съвършенно нови за моето ухо, защото до тогава азъ никога не бѣхъ чувалъ тоя челоуѣкъ расплаканъ.

Азъ излѣзохъ отъ стаята. Азъ самичекъ едвамъ що не се разревахъ.

Менъ сжщо не ми се ще да мрж, и на всички ония хиляди души сжщо не имъ се ще да мрять. Кузма поне при послѣднитѣ си минути намѣри утѣшение, а тамъ? Наедно съ смъртния страхъ и физическитѣ мъки Кузма осѣщаше такова чувство, щото надали би далъ тия си сегашни минути за нѣкои други въ живота си.

Смъртъта всѣкоги си е смъртъ. Нѣ тукъ не е тѣй. Да се

умре вередъ блискитѣ и любящитѣ, не е все едно да умирашъ таркалящецъ се въ калъта и собственната си кръвъ съ очакване сега или слѣдъ едно мигновение да дойдатъ и те добиятъ или да минатъ топове и да те смажатъ като червей.

— Казвамъ ви откровенно, казваше ми доктора въ пруста, като обличаше шубата и галошитѣ си:—че въ подобни случаи, при болничното цѣрение, умиратъ деветдесетъ и деветъ на сто. Само имамъ надѣжда на грижливото гледание, на хубавото душевно настроение на болния и на горѣщото му желание да оздравя.

— Всѣки болѣнъ желае да оздравя, докторе.

— Разбира се, но вашия приятелъ има нѣкои усиливающи обстоятелства, каза доктора съ усмивка. — И така, тая вечеръ ний ще му направимъ операция; ще му пробиемъ ново отверстие, ще пѣхнемъ дренажа, за по-лѣсно измивание съ вода и ще се надѣваме.

Той се прости съ мене, надмѣтна своята меча шуба и излѣзъ по визити, а вечерътъ се яви съ инструменти.

— Ще ли обичате, мой бѣдъщъ колега, за практика да направите операцията? обърна се той къмъ Львова.

Львовъ кимна съ глава, засука си ржкавитѣ и съ сериозно мрачно изражение на лицето залови се за работа. Азъ видяхъ, какъ той пѣхна въ раната единъ чудноватъ инструментъ съ трижгълно острило, какъ послѣдното пронизваше тѣлото, какъ Кузма се улови за лѣглото и отъ болѣстъ заскърца съ зѣби.

— Е, не ставай баба, намусено му продума Львовъ, като пѣхнаше дренажа въ новата рана.

— Боли ли много? съ нѣжностъ го попита Мария Петровна.

— Не до тамъ, мила моя, ама съмъ ослабналъ; измжчилъ съмъ се.

Привързаха раната, дадохъ на Кузма вино, и той се поуспокои. Доктора си отиде. Львовъ влѣзе въ стаята си да се занимава, а ний съ Мария Петровна почнахме да нарѣждаме стаята.

— Оправѣте юрганиа, продума Кузма съ равенъ беззвученъ гласъ. — Духа ми.

Азъ почнахъ да оправямъ възглавницитѣ и юрганиа му, както той самъ ми показваше твърдѣ придиричиво, като увѣряваше, че нѣйдѣ си до лѣвия му лакътъ имало малка дуп-

чица, отгдѣто му духало и молѣше по-добрѣ да го завиятъ съ юргана. Мжчихъ се да направи това по възможность по-добрѣ, но при всичкото ми старание, на Кузма все му духаше ту отъ лѣвата страна, ту на краката.

— Какъвъ си билъ некадърень човѣкъ, тихо се сърдѣше той.— Пакъ ми духа отъ къмъ гърба. Нека тя.— Той погледна Мария Петровна, и менъ ми стана яено, защо съмъ билъ некадърень да му угодя.

Мария Петровна остави стѣклото съ цѣра, което държеше въ рѣцѣтъ си и се доближи до лѣглото.

— Да оправя ли?

— Оправѣте . . . Е, сега ми е хубаво . . . топло! Той я гледаше до като тя оправяше юргана му, послѣ затвори очи и съ дѣтинско честито изражение на измъченото си лице, заспа.

— Ще си ходите ли?—попита ме Мария Петровна.

— Не, азъ много добрѣ се наспахъ—и мож да остана; но ако не ви трѣбвамъ, мож да си отида.

— Моля ви се, не дѣйте си ходи, малко поне да поговоримъ. Братъ ми постоянно сѣди съ книгитѣ си, а пѣкъ азъ оставамъ сама съ болния, когато той спи, за да мисля за смъртта му. Туй е толкова тѣжко и мжпо нѣщо.

— Бждете твърди, Мария Петровна; на милосърдна сестра тѣжки мисли и сълви сж забранени.

— Та азъ и не ще плача, кога стана милосърдна сестра. Колко да рѣчешъ, не ще ми бжде толкова тѣжко да гледамъ ранени, отколкото кога гледамъ такъвъ близъкъ на мене човѣкъ.

— Не сте ли се оставили отъ тая мисль?

— Разбира се. И да оздравѣе, и да умре все ще ида. Азъ вече се научихъ на тая мисль и не мога да я напустна. Щѣтъ ми се добри дѣла, ще ми се да си оставя споменъ за хубави и свѣтли дни.

— Ахъ, страхъ ме е, Мария Петровна, че вий не ще видите свѣтлината на войната.

— Защо? Ще работя—ето ви и свѣтлина. Съ каквото и да е менъ ми се ще да участвувамъ въ войната.

— Да участвувате ли! нима тя не възбужда у васъ ужасъ? Вий ли ми казвате това?

— Азъ казвамъ. Кой ви е казалъ, че обичамъ войната? Само че . . . какъ да ви кажа. Войната е зло; и вий, и азъ, и още много други сж на това мнѣние, но нали тя е неизбѣж-

на; обичате ли я или не я обичате, все едно, тя ще си бжде, и ако не идѣте вий да се биете, ще отиде други, и все пакъ чловѣкъ ще бжде осакатенъ или ще се измжчи отъ похода. Страхъ ме е, че не ме разумявате; азъ не зная да говоря. Ето що: вѣйната е едно *общо* мжчение, *общо* страдание, и да я отбѣгва човѣкъ може би и да е позволително, но менъ това не ми се аресва.

Азъ мълчахъ. Думитъ на Мария Петровна по-ясно иска-заха неясното ми отврѣщение къмъ отбѣгване отъ войната. Азъ самъ осѣщахъ това, що осѣщаше и мислеше тя, само че съмъ *мислялъ* по-другояче.

— Ето вий, като че ли постоянно мислите какъ да останете тукъ, продължаваше тя — ако ви подкаратъ за войникъ. Братъ ми го каза това. Вий знаете, че азъ ви много обичамъ, като всѣки добъръ човѣкъ, но туй не ми се аресва у васъ.

— Какво да сторя Мария Петровна! Различай възглагоде. Какво има тукъ, за което азъ трѣбва да отговарямъ? нима азъ съмъ заночналъ войната?

— Не вий, та и никой отъ ония, които сж умрѣли и ще мржтъ на бойното поле. И тѣ не би сжщо отишли ако можахъ, а вий можете. Тѣ отиватъ на война, а вий ще си останете въ Петербургъ живъ, здравъ, честитъ, само защото сте имали познати, които сж съжалили да испратятъ познатия тѣмъ чловѣкъ на война. Не се наемамъ да рѣшавамъ, може би това и да е извинително, но менъ това не ми се аресва, не.

Тя енергично поклати съ кѣдравата си глава и млѣкна.

Най сѣтнѣ бѣше. Днесъ азъ облѣкохъ сивата шинела и вече вкусихъ огъ коренитѣ на учението . . . отъ ружейнитѣ приеми. И до сега ми звѣнтятъ въ ушиѣ:

— Мирно! Реди вдвой! Слушей, на краа-ул!

И азъ застоявахъ мирно, вдвойвахъ редоветѣ и тракахъ съ пушката. И слѣдъ нѣколко време, когато достатъчно се понауча на мждростѣта, въздаеванието редоветѣ, ще ни раздѣлятъ на партии, ще ни натурятъ по вагонитѣ, ще ни откаратъ, ще ни рас-предѣлятъ по полковетѣ, на мѣстата останали слѣдъ убититѣ . . .

— Е, та все-едно. Всичко е свършено; посега азъ не принадлежа на себе си, азъ плувамъ по течението; сега най-добрѣ да не мисля и да не разсждавамъ, а безъ критика да посрѣ-

щамъ всичкитѣ случайности на живота и само да скимча, когато ме заболи . . .

Намѣстиха ме въ едно особено отдѣление въ казармата за привилегированитѣ, което се различава съ туй, че въ него не сж прости дѣски, но кровати, но което все пакъ е доста мръсно. У непривилегированитѣ новобранци е съвсѣмъ лошо. Докато ги распредѣлятъ по полковетѣ, тѣ живѣятъ подъ единъ голѣмъ покривъ, едно-време манежъ; него го раздѣлили съ дѣски на два ката, намъкнали слама и оставили временнитѣ му жители да се распоредятъ, както тѣ си знаятъ. Въ прохода посрѣдъ манежа, нанесения отъ двора снѣгъ и калъ сж се размѣсили съ сламата и образували една невъобразима нечистотия, та и по-навѣтрѣ сламата не е твърдѣ чиста. Стотина хора сж се изправили или налѣгали по нея на купове, повечето съотечественици: истинско етнографическо изложение. И азъ сжщо се намѣрихъ съ съотечественици. Високи и непохватливи малоруси въ нови ентери и съ високи калпаци лѣжаха единъ до другъ и мълчаха. Бѣха около десетина души.

— Добръ день, братци.

— Добръ день.

— Откоѣ ли сте тукъ?

— Та има двѣ недѣли. Ами вий кой сте? попита ме единия отъ тѣхъ на малоруски езикъ. Азъ си казахъ името, което на всички било извѣстно. При срѣщата съ съотечественникъ тѣ малко се посѣживиха и се расприказаха.

— Мъчно ли ви е? попитахъ ги азъ.

— Че какъ да не ни е мъчно! Цѣло майло.

— Ами вий за кѣдѣ?

— Кой знае! Думатъ противъ турчина.

— Ами ще ли ви се да идете на бой?

— Какво ли пѣкъ ще видимъ тамъ?

Почнахъ да ги распитвамъ за нашеенско и въспоминанията малко поразвѣрзаха езицитѣ имъ. Почнаха да ми расправятъ за една свадба, заради която били продадени единъ чифтъ волове, и наскоро слѣдъ която младоженецътъ го взели войникъ. Расправяха за единъ сѣдебенъ приставъ, „сто конни дяволи въ гърло му!“, расправяха, че земя не постигвало, поради което отъ селото Марковка се изсѣлили нѣколко стотини хора за кѣдѣ Амуръ. . . Разговора се въртеше изключително около миналото; за бѣдѣщето, за мжкитѣ, опасноститѣ и страданията, които очакваха всин-

ца ни, никой не говореше. Никой не се интересуваше за турчина, за българитѣ и за дѣлото, за което отиваше да мре.

Едно пийнало войниче отъ мѣстната команда, позапрѣ се срѣщо нашата групичка и когато азъ отново заговорихъ за войната, то авторитетно изрѣче.

— Трѣбва да биемъ тоя турчинъ.

— Трѣбва ли? попитахъ го азъ съ неволна усмивка, предъ увѣреностѣта на рѣшението му.

— Точно такъ, баринъ, и споменъ отъ мръсника да не остане. Защото отъ неговия бунтъ, колко мжки ще трѣбва да претърпимъ всички пий! Виждъ, да нѣмаше, напимѣръ, бунтъ, да бѣше той благороденъ, миренъ . . . и азъ щѣхъ сега да съмъ при родителитѣ си у домъ, както си слѣдва. Той се бунтува, а пѣкъ ний се наказваме. Бъдете спокойни, азъ право казвамъ. Дайте ми една цигара, баринъ! ненадѣйно прекъсна той рѣчѣта си, като се исправи отпредъ ми въ фронтъ и взе подъ козирогъ.

Дадохъ му цигара, взехъ сбогомъ отъ съотечественницитѣ и трѣгнахъ домъ си, тъй като бѣ настанало свободното отъ служба време.

— Той се бунтува, пѣкъ ний се наказваме, звънтеше въ ушитѣ ми пияния гласъ. Кратко и ясно, а при все това повече отъ тая фраза нищо не можешъ измѣдрува.

У Львови скърбъ и безнадѣжностъ. Кузма никакъ го не бива, макаръ раната и да се е исчистила: страшенъ огънь, бѣднущане и стенане. Братъ и сестра не сж се махвали отъ него презъ всичкитѣ дни до като азъ бѣхъ зачатъ съ постѣпване на службата и съ учението. Сега, когато тѣ знаятъ, че азъ ще замина, сестрата стана още по-тжжовна, а братътъ по-мраченъ.

— Вижъ го, съ форма вече! избърбори той, когато се здрависахъ съ него въ задимената му и затрупана съ книги стая. — Ехъ, хора, хора! . . .

— Като какви сме хора, Василий Петровичъ?

— Вий не ме оставате да се занимавамъ — но ето що! Макаръ че и безъ това съвършено малко време да остава, но не ще оставятъ човѣка и курса си да довърши — ще го пра-

тятъ да се бие; и тъй не ще мога да науча много нѣща, а пъкъ вий съ Кузма . . .

— Хайде да рѣчемъ Кузма умира, ами азъ какво?

— Нима вий не умирате? и да не ви убиятъ — ще полудѣте, или ще се застрѣлите. Нима не ви зная, кой сте и нѣмало ли е примѣри?

— Какви примѣри? нима знаете нѣщо подобно? Я разкажете, Василий Петровичъ!

— Я ме оставете, — още повече да ви наскърбя. За васъ е вредно. И азъ нищо не знаа — това азъ туко-тъй го казахъ.

Но азъ го оставихъ и той ми разказа „примѣра си“.

— Разказа ми го единъ раненъ офицеринъ, артиллеристъ. Тѣ токо-що били излѣзли отъ Кишиневъ, веднага слѣдъ обявяването на войната. Дѣждъ постоянно валило, пѣтищата се изгубили; навсѣдъ се подигнала калъ, и то такава, щото топоветѣ и колата тжняли въ нея до оситѣ си. Работата достигнала до тамъ, щото конетѣ вече не могли да тѣглятъ; завързали въжя и намѣсто коне, потѣглили хора. На вторий день пѣтьтъ станалъ още по-страшенъ: на расстояние 18 километра дванадесетъ баири, а пъкъ помежду имъ само калъ. Като стигнали това мѣсто и се запрѣли. Дѣжда ги вали, мокри до коститѣ, изгладнѣли, измжчили се, а още е трѣбвало да се тѣглятъ колата и топоветѣ. Не ще и дума, тѣгли, тѣгли човѣчеца, най сетнѣ падне въ несвѣсъ и зарови очитѣ си въ калъта. Най-сетнѣ стигнали до такова мѣсто, щото не било възможно да продължаватъ пѣтя си, и все накъ трѣбвало да се напѣватъ! „Какво е ставало тамъ, казваше ми офицерина, страшно е и да си спомни човѣкъ!“ Имали единъ младъ докторъ, отъ послѣдния випускъ, нервозенъ човѣкъ. Плачелъ: „Не мож, думалъ, да понесж това зрѣлище, ще отидж напредъ“ и ги заминалъ. Войницитѣ насѣкли вършиянакъ, почти цѣлия пѣть постлали и трѣгнали напредъ. Искарари батареята на баира, погледнали, а на дървото докторътъ виси обѣсенъ. . . Ето ви примѣра. Човѣкътъ не е можалъ такива мъчения да гледа, а пъкъ за васъ ли сж самитѣ мъки . . .

— Василий Петровичъ, дали не е по-лесно самъ човѣкъ да се измжчва, отколкото да се наказва като ги гледа, както тоя докторъ?

— Не знамъ, кое му е хубавото, но и васъ ще ви впрегнатъ въ хомотя.

— Съвѣстѣта не ще ме мѣчи поне, Василий Петровичъ.

— Май не е за разбирање туй нѣщо. За туй поговорете съ сестра ми, тя разбира отъ тия тънкости. И „Анна Каренина“ ще ви разгледа до кокалитѣ, и за Достоевски може да ви поговори, ней всичко ѝ прилѣга; а пѣкъ туй нѣщо безъ друго трѣбва да е разгледано въ нѣкой романъ. Сбогомъ, философѣ.

Той добродушно се засмя на шегата си и се ржкуча.

— Кѣдѣ ще идите?

— Въ Виборгска, въ клиниката.

Азъ влѣзохъ въ стаята на Кузма. Той не спѣше и се осѣщаше по-добрѣ, както ми каза Мария Петровна, която непрекъснато сѣдеше до лѣглото му. Той още не бѣше ме виждалъ съ форма, та видѣтъ ми неприятно го очуди.

— Тукъ ли ще те оставятъ, или ще те пратятъ въ армията, попита ме той.

— Ще замина, нима не знаешъ?

Той помълча малко.

— Знаяхъ, но забравихъ. Сега, братко, азъ изобщо малко помня и не мож да мисля. . . Е, върви; какво има. Трѣбва.

— И ти ли сѣщо казвашъ, Кузма?

— Какво „и азъ“? Не е ли истина? Какво си заслужилъ, че да те простятъ? Иди и ти да мрешъ. И по-трѣботни отъ тебе хора има, и тѣ вървятъ . . . Я ми оправи възглавницата . . . хх, така.

Той говорѣше тихо и ядосано, като че ли си отмѣщаваше нѣкому за болѣстѣта си.

— Всичко, което казвашъ Кузма, е право, и беки азъ не отивамъ? Нима азъ протестирамъ лично зарадъ себе си? Ако бѣше това тѣй, то азъ безъ много прикаски бихъ си останалъ тука, и не е мѣчно да го направя. Но азъ го не правя; по-викаха ме и азъ отидохъ. Но поне да не ми прѣчатъ да си имамъ за тия нѣща свое собствено мнѣние.

Кузма лѣжеше неподвижно съ устрѣмѣнъ нагорѣ погледъ и като че ли не ме чуваше. Най-сетѣй той бавно обърна главата си кѣдѣ мене.

— Не ми вземай думитѣ за истински, продума той. — Азъ съмъ измѣненъ и ядосанъ, и право да ти кажа, самъ не

зная, защо съмъ придирчивъ къмъ хората. Много съмъ станалъ сърдитъ; види се скоро ще се мре.

— Я, не думай така, Кузма; съвземи се малко. Раната се исчисти, зараства, на оздравяние отива. По-сега не трѣбва да се говори за смъртъ, а за животъ.

Мария Петровна ме погледна съ голѣмитѣ си печални очи и азъ веднага си спомнихъ, какъ преди двѣ недѣли нѣщо тя ми бѣше казала: „не, не ще оздрави, ще умре“.

— Наистина, какво ли ще е да оздравямъ? Хубаво би било, съ слаба усмивка продума Кузма. — Ти ще заминешъ и ний съ Мария Петровна ще идемъ: тя милосърдна сестра, пъкъ азъ докторъ. И азъ ще те гледамъ раненъ, както ти сега мене гледашъ.

— Стига сте говорили, Кузма Томичъ, каза Мария Петровна. — Вредно ви е много да говорите, и освѣнъ това време е да ви помъчимъ.

Той се остави на насъ; ний го съблѣкохме, развързахме ранитѣ и се заловихме на работа надъ огромнитѣ му распокъсани гърди. И когато азъ отправяхъ водата къмъ оголенитѣ окървавени мѣста, на тѣскавата като сидефъ ключица, на вената, която минаваше презъ цѣлата рана и която бѣше чиста и свободна, като че ли това не бѣ рана на живъ чловѣкъ, а само анатомически препаратъ, идѣха ми на умъ други рани, много по-страшни и споредъ качеството си, и по огромното си количество, и при това причинени не отъ слѣпия, глупавъ случай, но отъ съзнателни хорски дѣйствия.

Въ тая книжка азъ не споменувамъ нищо отъ туй, що става и осѣщамъ азъ въ къщи. Сълзитѣ, съ които ме посѣща и испраща майка ми, едно особенно тѣжко мълчание, което царува, когато се хранимъ, предупредителната доброта на братята и сестритѣ, всичко това е тѣжко чловѣкъ да гледа и слуша, а камо ли да описва. Кога си помислишъ, че подиръ една недѣля ще трѣбва да се отдѣлишъ отъ всичко най-драго въ тоя свѣтъ, сълзи напълнюватъ очитѣ ти. . .

Ето най-сетнѣ и раздѣлата. Утрѣ рано на съмване, ще заминемъ съ желѣзницата. Позволиха ми да прекарамъ послѣд-

нята нощ между домашнитѣ, и за сѣтенѣ пжтъ сега сѣдя самъ въ стаята си. За сѣтенѣ пжтъ! Дали може да разбере човѣкъ, който не е осѣтилъ тоя сѣтенѣ пжтъ, всичката горчивина на тия три думи? за сѣтенѣ пжтъ домашнитѣ се распилѣха, за сѣтенѣ пжтъ азъ влѣзохъ въ тая стайчка и съмъ сѣднахъ до затрупаната съ книги и хартия маса, освѣтлена отъ познатата ми писичка лампа. Цѣлъ мѣсецъ не съмъ се допиралъ до тѣхъ. За сѣтенѣ пжтъ, земамъ въ ржцѣ си и разгледвамъ започнатата работа. Тя е прекъсната и лѣжи мъртво недоносче, безсмислена. Намѣсто да я довършишъ, ти отивашъ съ хиляди тебѣ подобни на край свѣта, защото на историята ѝ сж потрѣбали твоитѣ физически сили. Забрави ти умственитѣ: тѣ никому не трѣбватъ, макаръ че много години си ги възпитавалъ и си се готвилъ да ги употребипшъ за въ нѣщо. На единъ огроменъ, незнаенъ организмъ, отъ който ти съставлявашъ една нищожна частица, поискало му се да те отрѣже и захвърли. И що можешъ стори ти противъ туй му желание.

. „ти — прѣстче отъ крака“ ? . . .

Но стига. Време е да си лѣгнеш и да заснеш: утрѣ ще трѣбва да се стане твърдѣ рано.

Молихъ, никой да не ме испраща до желѣзницата. Понататѣшно испращане — излишни съдзи. Но когато вече сѣднахъ въ вагона, напълненъ съ хора, азъ се осѣтихъ толкова осамотенъ, толкова нажаленъ, щото бихъ далъ като че ли всичко на свѣта, само да прекарамъ пѣкой и друга минута съ нѣкой отъ близкитѣ си. Най-сегнѣ настана опредѣления часъ, но трена пе трѣгна; нѣщо го задържаха. Мина се половинъ часъ, мина се цѣлъ, мина се още половинъ, а трена все не трѣгна. Презъ тия единъ и половинъ часъ азъ можахъ да отида и да постоя въ кжщи. . . Дано нѣкой не се стърпи и дойде. . . Не, всички мислятъ, че тренътъ е заминалъ; никой не е смѣталъ, че ще закъснѣе. При все това може би. . . И азъ гледахъ къмъ оная страна, отгдѣто би се показалъ нѣкой. Никога времето не ми се е виждало тъй дълго.

Високитѣ звукове на сборния сигналъ ме накараха да трѣпна. Наизлѣзлитѣ войници бързаха да влѣзатъ и да се намѣстятъ. Ей сега тренътъ ще замине и азъ никого не ще видя.

Но азъ видѣхъ. Любовь и сестра му, почти тичаха къмъ мене и азъ страшно имъ се зарадвахъ. Не помня, какво съмъ имъ говорилъ, не помня какво сж ми говорили тѣ, освѣнъ едничката фраза: „Кузма се помина“.

Съ тия думи се свършватъ бѣлѣжкитѣ.

Широко, снѣжно поле. Бѣли баири го заобикалятъ съ бѣли покрити съ снѣгъ дървета. Небето е облачно, надвесено ниско, въздуха влаженъ. Пушкитѣ прѣщатъ, чуватъ се чести гърмежи; димъ покрива единъ отъ баиритѣ и бавно пълзи надолу по него. Презъ него нѣщо се черне. Кога се вгледашъ въ туй нѣщо, то ще видишъ, че то се състои отъ отдѣлни черни точки. Много отъ тѣзи точки се вече не движатъ, но другитѣ все се движатъ и напредватъ, макаръ че още сж далечъ отъ цѣлѣта, която личи по димѣтъ, който се постира надъ нея, и макаръ, че числото имъ всѣка минута да се намалява.

Резервния баталионъ, налѣгалъ въ снѣга, съ готови пушки, слѣдѣше движущето се множество съ всичкитѣ си хиляди очи.

— Вървятъ ли, вървятъ. . . Ехъ, не ще стигнатъ!

— Защо ли ни държатъ тука? съ насъ веднага бихме ги пропждали.

— Живота ли ти е дотѣгналъ? мрачно се обади единъ старъ войникъ: лѣжи си тамъ, гдѣто сж те турили, та се благодари Богу, че си цѣлъ.

— Та азъ, чичо, ще оцѣлѣя, не дѣй мисли, отговори младотъ войниче съ весело лице. — Четири пѣтя съмъ влизалъ въ боя, и пакъ нищо! Отпърво май, че е страшно, но послѣ навиквашъ! Ей, за барина, туй е първа работа, виждъ, той може отъ страхъ и прошка да иска отъ Бога. Баринъ, баринъ!

— Какво ти е? — отговори единъ сухичѣкъ войникъ съ черна брадица, който лѣжеше на близо.

— Я, баринъ, бждете по-весели!

— Та менъ и така не ми е мѣчно.

— Дръжете се о мене, ако стане нѣщо. Менъ не ми е за пръвъ пѣтъ. Зная, че барина е юнакъ — не ще побѣгне. Имаше единъ у насъ доброволецъ, че той като трѣгнахме, като почнаха да падатъ куршумитѣ, запрати ранеца и пушката и

побѣгна, ала пакъ куршума го настигна, и право въ гърба му. Не бива, защото — клѣтва е положилъ.

— Не дѣй се страхува, тихо отговори „баринътъ“. . .
Отъ куршума не можъ избѣгна.

— Хичъ може ли да се избѣгне? Знае си той работата. Господи! нашитѣ, сѣкашъ, се спрѣха!

Черното множество се заплѣ и се покри съ димъ.

— Ехъ, почнаха да гърмятъ, ей сега ще се дръпнатъ назадъ. . . Не, напредъ трѣгнаха. Помогни имъ, Свѣта Богородичке. Още, още. . . . Ей че ранени падатъ. Господи! и не ги дигатъ.

— Куршумъ, куршумъ! ечна наоколо. Наистина вѣщо бръмна. То бѣ осамотенъ куршумъ, който прехвъркна надъ резерва. Слѣдъ него прехвъркна другъ, трети. Баталиона се съживи.

— Носилки! извика единъ.

Куршума извършилъ работата си. Четири войника съ носилки се завтекоха къмъ ранения. Ненадѣйно на единъ отъ байритѣ, на страна отъ пункта гдѣто ставаше боя, се зададоха малки фигурки, хора и коне и веднага отъ тамъ се дигна вадчестъ гъстъ и бѣлъ, като снѣгъ димъ.

— Насъ мѣри, дявола! извика малкото войниче. Бомбата запищя и зафуча, чу се топовенъ гърмежъ. Веселия войникъ зарови очитѣ си въ снѣга. Когато си надигна главата, той видя, че „баринътъ“ лѣжи до него съ прострѣни ръцѣ и неестествено свита шия. Още единъ куршумъ проби огромна черна дупка надъ дѣсното му слѣпо око.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Социалистически писма

ИЗЪ СТРАНСТВО

Писмо второ.

Условията, при които работническия класъ води политическата борба, твърдѣ често се мѣняватъ, взѣматъ единъ по интензивенъ характеръ или пъкъ отстъпватъ мѣсто на други. Да бждемъ ясни: Преди Халския конгресъ (1890) на нѣмската социалистическа партия въпроса за пропагандата по селата не съществуваше или по скоро казано, той не представляваше още силното значение, което му се отдава днесъ. Той минаваше незабѣлванъ по тѣзи проста причина, че пропагандата изъ селата между земеделѣческитѣ работници и дребни землевладѣлци трѣбаше да бжде предшествувана отъ пропагандата между градския пролетариятъ, тѣй като шансоветѣ за успѣха на социалистическитѣ цѣли между градското население сж сравнително много по голѣми. Градскитѣ работници естествено събрани на едно мѣсто, сж по-удобна почва отъ селскитѣ — разпръснати по отдѣлнитѣ чифлици и села. Въ градоветѣ, гдѣто се развива главно индустрията, капитализмътъ е пустналъ много по дълбоки корени, отколкото по селата, гдѣто една грамадна частъ отъ населението сж стопани и враждебни на комунистическитѣ цѣли. Отъ друга страна градското население е по просвѣтено отъ селското и слѣдователно по скоро е въ състояние да разбере учението на социализма. Тѣй щото градското население се явява като пробенъ камѣкъ на социализма, защото то представлява всичкитѣ условия за успѣшна социалистическа пропаганда: економически експроприирано, умствено по високо стояще и политически по възпитано.

Слѣдъ дълга пропаганда освободителното знаме на пролетарията биде побито върху градскитѣ стѣни. Но една голѣма частъ отъ населението (именно селското) стои вънъ отъ това движе-

ние, и даже нѣщо повече, то съставлява неговата силна оппозиция. Прочее, за съвършенното въстържествувание на социалистическата идея, присъединяването на селата къмъ социалистическото движение на градоветѣ, става необходимо.

Тази необходимостъ е плодъ на новитѣ условия. Отъ една страна препятствията, които срѣщаше социалистическата пропаганда до като социалистическата партия бѣше безсилна, се премахнаха. Нѣма вече Бисмарковитѣ изключителни закони въ Германия, нѣма вече реакционата политика въ Франция. Или по-вѣрно ще бжде, ако кажемъ, че въ Германия и Франция социалистическитѣ партии станаха до толкова силни, щото могатъ да противодѣйствуватъ и унищожаватъ притѣсненията и преслѣдванията на господствующата властъ.

Наредъ съ премахването на тѣзи вредителни условия, усили се интензивността на капитализма въ селата (увеличи се землевладѣлческата крупна собственост).

Ново едно направление взема социализма, благодарение на новитѣ условия.

Предмета на настоящето ни писмо ще бжде Марсельския работнически конгрессъ, гдѣто се прояви това ново направление за Франция и на който французкия пролетариятъ изработи оржията, съ което той ще изгони капиталистическата реакция отъ послѣдното ѣ гнѣздо — селата.

* * *

Всѣкой единъ конгрессъ прибавя по едно или нѣколко оржия въ работническия боевъ арсеналъ или пъкъ поправя старитѣ.

Миналогодишния Лионски конгрессъ прибави къмъ оржията, която работническата партия употребява срѣщу капитализма, — программата съ муниципалнитѣ искания. Своевременно ний изложихме тѣзи программа въ 1-ий Номеръ на Социалъ-демократъ, а въ втория ний указахме на успѣшнитѣ резултати, които той даде на социалистическото дѣло въ Франция, като успѣ да рекрутира 160,000 избиратели. Въ тѣзи годишния Марселски конгрессъ, къмъ боевитѣ срѣдства се прибави программа съ „селски искания“. Нейнитѣ резултати ще видимъ на близкитѣ парламентски избори. Но до като чакаме, нека бждемъ увѣрени въ блѣскавитѣ ѣ послѣдствия. Гаранция за това ни служи силната преданностъ и

енергия, която развиватъ пропагандиститѣ на социализма въ Франция.

Конгреса въ Марселъ е десетия по редъ. Първия конгресъ на Работническата партия, на който стана и нейното официално учредяване, се държа въ 1879 г. въ същия градъ Марселъ. Въ историята на французското работническо движение Марселъ ще остане паметенъ. И марселскитѣ граждани ще се гордѣятъ, като инициатори на това силно движение, което въ продължение на 13 години претърпя най-силни кризи, срѣщна най-голѣми спънки и излѣзе побѣдоносно!

Конгреса се отвори на 24 септемврий и засѣдава три дѣня. На него бѣха представени 107 града и 718 работнически организации въ лицето на 129 делегата. Социалистическия градски кметства бѣха представени отъ 47 делегата, между които Дормонъ и Каретъ, кметоветѣ отъ Монтлюсонъ и Рубе, Делекляузъ градския съвѣтникъ отъ Па-де-Кале, Тивре и Ферулъ, кметоветѣ изъ Коментери и Нарбона и още 12 социалисти кметове. Парламентската социалистическа група принадлежваща къмъ работническата партия присѣдствуваше въ пълния си съставъ: Лафаргъ, Ферулъ, Тивре, Антидъ Бойе, Журдъ. Националниятъ комитетъ на партията биде представляванъ отъ Геда и Деръора, бивши членъ на коммуната. Не може да не отбѣдѣжимъ присѣдствието на Дюкъ-Керси, Фаржа и Перонина, послѣднитѣ двама — редактори на ежедневния социалистически органъ „Le peuple“ издаваемъ въ Лионъ, а първия извѣстенъ социалистически агитаторъ и публицистъ, познатъ на нашитѣ читатели отъ послѣдното ни писмо.

Всѣкой ще може да си състави вѣрно понятие за хода на социалистическото дѣло въ Франциѣ, ако на рѣдъ съ представителнитѣ цифри на Марселския конгресъ, приведемъ и тѣзи отъ миналогодишния Лионския и отъ конгреса въ Рубе презъ 1884 год. Въ Рубе, на 7-я конгресъ сж били представлявани 23 града и 61 работнически организации отъ 26 делегата. На Лионския, деветия по редъ, е имало 58 делегата, представляващи 70 града и 301 работнически организации. Първитѣ засѣдания на конгреса се наченаха съ прочитанието на адреситѣ, които иностранныитѣ социалистически партии и разнитѣ французки работнически групи пратиha на конгреса.

За тѣзи адреси ний ще поговоримъ на края на настоящето си писмо. Слѣдъ прочитанието на адреситѣ конгреса мина на дневния редъ, който бѣше обнародванъ три мѣсѣца

преди откриването на конгреса. Въпроситѣ, положени въ дневния редъ бѣха слѣдующитѣ:

I) Поведението на партията въ предстоящата Манифестация на 1 Май 1893 г.

II) Отношението на партията къмъ интернационалния социалистически конгресъ, който трѣба да се състави презъ на слѣдующето лѣто въ Цюрихъ.

III) Поведението на партията въ близкитѣ парламентски избори.

IV) Какво поведение трѣба да държатъ градскитѣ социалистически съвѣти?

V) Организирането на пропагандата изъ селата.

Ний ще преминемъ на бързо рѣшенията, които се взѣха върху първитѣ четири пункта, като се сиремъ на петия, който за насъ е отъ най голѣма важность.

По въпроса „Майската манифестация“ презъ 93 г. конгреса взѣ слѣдующето рѣшение:

Като има предъ видъ, че международната майска демонстрация има за цѣль да потвърди солидарността на работницитѣ отъ всички страни и да ги опжти чрезъ общо дѣйствие къмъ политическата и економическа експроприация на капиталистическия классъ:

Като има предъ видъ, че *осмочасовия работенъ день* е едно искание, принципиално и общо, че то е сжщевременно най важната реформа, която трѣба да се истръгне отъ буржуазното общество, че то е единъ протестъ противъ пресиления трудъ, на който работницитѣ сж жертва на паразититѣ-капиталисти, и че то е едно дѣйствително срѣдство да се покаже на непросвѣтенитѣ още работнически маси, че тѣ не могатъ нищо да очакватъ отъ обществената власть до като послѣдната е въ ржцѣтъ на тѣхнитѣ економически експлоататори:

Десетия националенъ конгресъ на работническата партия рѣшава:

1) На първий Май 1893 г. на всѣкъдѣ трѣба да престане работението; заводитѣ, фабрикатѣ, работилницитѣ да останжтъ пусти, гдѣто работницитѣ доставляватъ богатства на своя патронъ, а мизерия за себе си и своитѣ семейства;

2) Кolkото се касае до самия начинъ на манифестирането, това остава на работницитѣ да го опредѣлятъ, зависимо отъ мѣстнитѣ условия, било като вотиратъ за кандидатитѣ на

своя класъ, както ще бжде въ Парижъ, или като се ползватъ отъ своето право да демонстриратъ изъ улицитѣ, или като празнуватъ наедно съ социалистическитѣ общински съвѣти своята избирателна побѣда, или пъкъ като отправятъ извѣстни искания къмъ властитѣ и съ това дадатъ възможность да се прояви злата воля и безсилието на нашитѣ правители-буржуа.

Конгресса разбира всѣко участие въ майската манифестация за цѣлесъобразно подъ каквато форма и да бжде проявено то. Той приема всичкитѣ и не иска отъ французкия пролетариятъ освенъ едно: да бжде на кракъ този день съ радостния викъ: да живѣятъ осемъ-тѣхъ часа! да живѣе работническия интернационалъ!

Участието на работническата партия въ близкия международенъ социалистически конгресъ биде прието съ слѣдующата резолюция:

Като има предъ видъ, че осмочасовия работенъ день е вписанъ въ программата на социалистическитѣ партии отъ двата свѣта, и че неговото реализиране ще бжде изучавано на Цюрихския международенъ конгресъ;

Като има предъ видъ, че Традъ-Юнионитѣ на Велика Британія и Ирландія, свѣдъ като взѣха участие на Брюкселския конгресъ раскѣсватъ интернационалния договоръ, който бѣше сключенъ, като организиратъ особенъ конгресъ въ Лондонъ въ оппозиция на Цюрихския, върху този специаленъ въпросъ;

Като има прѣдъ видъ, че инициативата за агитация за легалния осмочасовъ работенъ день е излѣзла отъ международния Парижски конгресъ (1889) и че Трад-Юнионитѣ се присѣдиниха само подъ давлението на социалистическото движение;

Като има предъ видъ, че международната социалистическа партия не може да ограничи само съ осмочасовия работенъ день работническата агитация, както това искаше болшинството на Трад-Юнионитѣ въ Глазговъ:

Десетия конгресъ на французката работническа партия, съставенъ отъ представителитѣ на 718 работнически организации, рѣшава да не взѣма участие въ лондонския конгресъ; осжда поведението на антисоциалистическото болшинство отъ Глазговъ, което се е опитало да хвърли ядката на раздѣление въ партията на труда съ организирането на конгресъ въ Лондонъ и поканва Традъ-Юнионитѣ да се присѣдинятъ къмъ между-

народното работническо движение и да испратятъ представители на Цюрихския конгресъ 1).

Конгресъ рѣшава делегатитѣ на французката работническа партия въ Цюрихъ ще разискватъ всичкитѣ въпроси, — още неизвѣстни — които ще фигуриратъ върху дневния редъ, стига да сж въ смисъта на программата и на тактиката на партията.

Относително третия пунктъ, поведението на работническата партия предстоящитѣ избори за камарата на депутатитѣ рѣшението на конгресъа биде тъй сжщо благоприятно. Политическата и икономическа программа на работническата партия отъ Геда и Лафарга е основата на избирателната имъ борба. Анализа на тѣзи программа читателитѣ ни ще намѣржтъ въ брошурата „Какво искатъ социалъ-демократитѣ,“ отъ Г. Плеханова, помѣстена съ особенъ номеръ въ „Българската Соц. демокр. Библиотека.“ Къмъ тѣзи программа се прилага и изработената на марселския конгресъ „селска программа.“ Тѣй щото подъ въпроса III се разбираше собствено какво поведение трѣба да води работническата партия по отношение къмъ другитѣ политически партии, които ѝ би прѣдложили компромиси. Въпроса, поставенъ така, биде рѣшенъ по следуюция начинъ.

Десетия конгресъ на работническата социалистическа партия рѣшава:

1) Че Работническата партия върна на своята роль, като агитаторка и възпитателка на работническитѣ маси, е длъжна въ предстоящитѣ избори да се ангажира борбата въ всичкитѣ избирателни колегии, гдѣто брой членове и групи, безъ да има предъ видъ шансоветѣ на пълненъ успѣхъ.

2) Въ случай, че на нѣкои мѣста, коалициитѣ съ други политически прогресивни партии се налагатъ отъ обстоятелствата, кандидатитѣ на Работническата партия сж длъжни да оставатъ върху почвата на классовата борба и да развиятъ общата программа въ името на партията.

3) Остава се пълна свобода на групитѣ да прибавятъ къмъ общата программа такива мѣстни и професионални искания, които се оказватъ за налѣжащи, като се има предъ видъ, че въ

1) Последнитѣ свѣдения ни каратъ да върваме, че Традъ-Юнкониѣ ще поправятъ своята погрѣшка, т. е. свикване на особенъ конгресъ не ще има и тѣ ще се представятъ на Цюрихския, който окончателно е рѣшенъ да стане прѣвъ Августъ 1893.

никой случай такива искания да не бждатъ въ противорѣчїе съ цѣльта и тактиката на партията.

Конгресса приканва между другото организациитѣ на партията да се приготвятъ още отъ сега за предстоящата борба, като се учредятъ незабавно недѣлни вносове (le sou de scrutin).

Рѣшението върху пунктъ IV бѣше взѣто при слѣдующитѣ обстоятелства. Депутата Журдъ на шестото засѣдание на конгресса прочете и анализира пунктъ по пунктъ Лионската муниципална программа. Той е напълно съгласенъ съ гражданина Дюрессе, че при прилаганieto на программата социалистическитѣ градски съвѣти ще срѣщатъ, както и срѣщатъ препятствия отъ страна на властитѣ, но че това ще бжде едно нагледно поучение за народа, който ще бжде всѣкога на страната на своитѣ избраници. Той прибавя, че има пунктове отъ программата, които могатъ да бждатъ реализирани, като се избѣгне по единъ особенъ начинъ намѣсата на префектитѣ. Тѣй напр. отпущание помощи на гревиститѣ, което може да стане подъ формата „спомогание на работнически семейства, лишени отъ работа“.

Гражданина Волберъ посочва още на единъ способъ за реализиранieto на программата. Ако нѣкой префектъ напр. Марсельския унищожи рѣшението на Марсельския градски съвѣтъ относително нѣкой пунктъ, всичкитѣ социалистически градски съвѣти се задължаватъ да приематъ и представятъ на своитѣ мѣстни префекти сжщото рѣшение.

Предложението на Волбера биде иначе формулирано отъ Дидо. Социалистическитѣ градски съвѣти *едновременно* (въ сжщия день и въ сжщия часъ) да предлагатъ на одобрене известенъ пунктъ отъ программата, тѣй щото ако префектитѣ отблъснатъ предложението правителството ще бжде поставено въ едно особено положение да распусти всичкитѣ градски социалистически съвѣти.

Най сетнѣ гражданина Маларъ представи единъ дневенъ редъ, който биде приетъ подъ слѣдующата редакция:

Десетия конгресъ на Работническата партия рѣшава:

1) Социалистическитѣ градски совѣти трѣба рѣшително да прилагатъ Лионската программа.

2) Отдѣлнитѣ социалистически съвѣтници, изолирани въ буржуазнитѣ градски съвѣти, ще преследватъ сжщата цѣль „да прокарватъ отдѣлни реформи.“

Конгресса натоварва националния комитетъ да служи, като посредникъ между градскитѣ съвѣти на партията и да ги държи въ течението на средствата, които употребява всѣко отъ тѣхъ за бързото и успѣшно изпълнение на Лионската програма.

* * *

Както вече помѣнахме по горѣ принципиалното значение на Марселския конгрессъ се състои въ изработването на една програма за „селски искания“. Нейното разумно изработване ще даде възможността на социалиститѣ да проникнатъ въ селата и колибитѣ въ горскитѣ паланки и тамъ да забиждатъ знамето на интернационала.

Борбата въ селата ще представлява по голѣми трудности, отъ колкото пропагандата изъ градоветѣ. Много силна енергия трѣба да развие партията, но нейната дѣятелность ще бѣде възнаградена съ побѣдата нанесена на реакцията. Всѣкой, който е познатъ съ историята на работническото движение въ Франция, знае, че презъ 1848 г. реакцията съ помощта на селскитѣ маси извърши прочутото Юнско клание и задуши горѣщия викъ „да живѣе социалната република! Презъ Майската кървава недѣля въ 1871 г. сжщитѣ селски пълчища подъ предводителството на версалскитѣ генерали удавиха въ кръвтъ на 35,000 жертви Великата Коммуна. Селата бѣха и сж до сега най голѣмата подпорка на монархиститѣ отъ разнитѣ бои, орлеанисти и бонапартисти, стига да си сномнимъ за това Вандейското въстание презъ Великата революция (1792), а днесъ въ тѣхъ търси спасението си опортюнистическата република, която изгуби довѣрието на французкия работникъ, комуто сж паметни юнскитѣ и майски дни. Даже ако социалиститѣ не успѣятъ да привлечатъ голѣма частъ отъ селскитѣ маси въ своитѣ редове, стига тѣ да убиятъ силната оппозиция, която селенитѣ сж правали и ще правятъ оставени въ ржцѣтъ на опортюниститѣ, противъ социалистическото дѣло.

Ако селенитѣ не могатъ да бждатъ единъ активенъ елементъ за достиганieto социалния превратъ, то нека поне парализираме тѣхната оппозиция, да се направятъ пасивни и да имъ се отнеме възможността да бъркатъ. Обаче резултатитѣ отъ пропагандата ще бждатъ много по напредничави. Селенина като разбере, че неговия врагъ е капитализма, който въ се-

лата се явява подъ образа на грамаднитѣ жътварки и косачки, желѣзни парни машини, които надминаватъ по сила и производителностъ неговитѣ прости сѣчива; като разбере, че при пространнитѣ ниви на едрия землевладѣлецъ, неговата нива скоро ще заглѣхне или каго му се връчатъ въ ржцѣтѣ дѣйствителнитѣ боеви средства, въ скоро време съ силната си фанатичностъ отъ поддръжникъ на днешния капиталистически строй, той ще се обърне въ неговъ врагъ. Да, врага на дребния собственикъ и на заемния работникъ е единъ, обща е тѣхната цѣль и макаръ средствата за достиганieto къмъ тѣзи обща цѣль да сж различни, това не ще намали успѣха и не ще ослаби общата борба. Толкова по добръ за социалиститѣ и толкози по злѣ за едрата буржоазия, защото послѣдната ще бжде атакирана не отъ едно, а отъ нѣколко мѣста. Неприятеля е напълно поразенъ тогава, когато му сж отнети всичкитѣ защитителни позиции.

Успѣхътъ на социалистическата пропаганда изисква двѣ условия: първо икономическитѣ интереси на този класъ, между който се развива пропагандата, да бждатъ въ хармония съ общитѣ искания на социалистическата школа и второ, политическата борба, въ която социалиститѣ искатъ да въведатъ този класъ, трѣба да има предъ видъ тѣхнитѣ материални интереси, т. е да бжде классовая; классовата борба като срѣдство, а икономическитѣ интереси като основа. Тѣзи двѣ условия сж тѣсно свързани помежду си, защото классовата борба е нищо друго, освѣнъ активното узражение на икономическитѣ интереси. Исходяйки отъ това положение ний си задаваме въпроса „каква икономическа категория съставляватъ селенитѣ собственици, какви сж тѣхнитѣ материални интереси, каква е формата на тѣхната классовая и политическа борба. Въ послѣдующитѣ редове ний ще се помжчимъ да отговоримъ на този въпросъ.

Подъ категорията селени ний разбираме самостоятелнитѣ земледѣлци-производители, които сами обработватъ своята земя. Въ началото на настоящето столѣтие земледѣлческата дребна собственостъ бѣше силно развита въ Франция. Тя датира своето съществуване отъ 1791 г., презъ която година учредителното събрание (*Assemblée constituante*) рѣши да раздаде земята на дворянството и духовенството на селенитѣ, бивши крѣпостни.

Обаче дребната селска собственост съ течението на времето изчезваше постъпенно, тя биваше поглъщана отъ едрата, защото дребното производство е несъвмѣстимо съ едрото капиталистическо производство. Едрото капиталистическо производство все повече и повече обгръща въ себе си работническитѣ маси, завладява пазаритѣ и се усъвършенствува съ прилаганieto на машинитѣ, съ една рѣчь, до като едрото производство има всичкитѣ благоприятни условия за развитие — дребното има всичкитѣ шансове на изчезване. Производителността на дребната земеделѣческа собственост, при недостатъчна земя, а слѣдствие на това при нейното истощаване, пѣкъ и при първобитнитѣ земеделѣчески орждия, днесъ е на сжщата степенъ, на която се е намѣрвала и преди цѣло столѣтие. Отъ друга страна данѣцитѣ, които отъ година на година все повече и повече се трупатъ на главата на нещастния селенинъ, нуждни за поддържанieto гигантския капиталистически организъм — държавата, докарватъ постояненъ дефицитъ въ неговѣмъ бюджетъ на селенина. Това неравновѣсие въ приходитѣ и расходитѣ довежда постоянното ликвидироване на селската собственост. Кризиса, който е обзѣлъ дребното земледѣлие, дава всѣки денъ своитѣ плодове. Селенитѣ се експроприратъ, продаватъ своитѣ земи и послѣ работятъ на исполъ земитѣ на едритѣ землевладѣлци, или ставатъ наемни работници при крупнитѣ землевладѣлци, или пѣкъ емигриратъ въ градоветѣ и влѣзватъ въ редоветѣ на промишления пролетариятъ.

Французката демокрация ни илюстрира ясно тѣзи явления. Селското население което презъ 1831 година съставляваше 80 % отъ цѣлото французко население, въ 1881 г. сирѣчь слѣдъ 50 години съставляваше 65 %. Въ 1831 г. общата цифра на населението въ Франция бѣше 32,569,223, а селското население 25,877,200, въ 1881 година общата цифра на населението се въскочи на 37,321,186, а общата цифра на селското население се намали ва 24,575,506. Отъ друга страна статистиката за имущественното распредѣление на земята показва, че селенитѣ, които обработватъ сами земята си, владѣятъ едвамъ 12,450,000 хектара, които съставляватъ 25 % отъ 49,550,090 хектара общата сума на обработваната земя. Цифрата на селенитѣ, записани въ даночнитѣ книги като собственици, които сами обработватъ земята си (*faire-valoir dirlet*) е 4,800,000 семейни и не семейни, а ако смѣтаме и семействата, цифрата ще се въскочи

приблизително на около 14,200,000 *) селски души, които владятъ изобщо 12,450,000 хектара земя. Отъ тука става ясно, че собствеността на селенитѣ по отношение къмъ тѣхната многочисленостъ е една горчива ирония. На една душа се пада помалко отъ единъ хектаръ, или на едно селско семейство 5 хектара, съвсѣмъ недостаточно за препитаванieto на едно земеделъческо семейство. Очевидно е, че тѣзи селени обработватъ повечето господарски земи, които изобщо възлизатъ на 22,260,090, хектара, гдѣто ще рѣче че крупнитѣ поземленни собственици — една категория отъ които на брой 19,000 владѣе 12,000,000 хектара, а друга категория 123,000 владѣе 10,260,090 х. — владѣятъ 45 % отъ цѣлата обработана земя. Останалитѣ 30 % около 14,840,000 хектара) обработваема земя е раздѣлена между 747,000 дребни собственика. Едритѣ собственици или обработватъ земята съ наемни работници или пъкъ я раздаватъ подъ наемъ на селенитѣ и фермиеритѣ. На селенитѣ земята я оставятъ или подъ аренда, съ париченъ наемъ, или пъкъ като взематъ въ натура извѣстенъ процентъ отъ плодоветѣ. Тѣй напр. голѣма частъ отъ селското население на Долня-Лоара се занимава съ винодѣлие като сѣе лози на господарски земи. Долньо-Лоарския селенинъ посажда лозето, копае го, прекопава го, порѣзва го, чисти го, плаща му данъка и принося една четвъртъ отъ полученото гроздѣ на едритѣ собственици, които владятъ земята. Голѣма частъ селени напуцатъ земята, постѣпватъ наемни работници въ рудницитѣ, а малкия късъ земя, който владѣятъ го обработватъ тѣхнитѣ жени и дѣца. Тѣй напр. въ рудницитѣ на Кармо голѣма частъ работници сж селени-стопанн. Въ Франция сжществува категория селени, тѣй нарѣчени Лимузени (отъ името на една стара провинция) които дружно презъ извѣстни периоди въ годи-

*) Тѣзи приблизителна цифра ний ъ изваждаме по слѣдующия начинъ: числото на собственицитѣ землевладѣлци е исцѣло 5,689,000, на земеделъческия пролетариятъ 2,500,000, събрано дава: 8,189,000 вписани въ общинскитѣ книги, като раздѣлимъ общата сума на селското население, ще получимъ, че всѣки отъ тѣзи вписани въ общинскитѣ книги независими личности представлява 3-ма челоуѣка.

ната вапушатъ селата и търсятъ работа по градоветъ. Тѣ се занимаватъ съ дългерството. *)

Цифритъ и фактитъ, които приведохме по горѣ, сж краснорѣчиво доказателство на клатливото икономическо положение на селенитѣ като собственици. За полуксепроприирания селенинъ, кандидатъ на утрешния пролетарий единственното радикално сръдство за коренното подобрене на неговото положение е колективизма: национализацията на земята и орджията на производството. Най достъпна за комунистическия идеалъ е тази частъ отъ селското население, която съ едина кракъ е встъпила въ наемничесството, а съ другия още се държи върху дребната поземелна собственостъ. Ако тя остава още привързана къмъ земята, то не е отъ любовъ къмъ нея, не властѣта на земята я владѣй, а необходимостъ отъ други характеръ. Французката промишленостъ далечъ не се намѣрва въ цвѣтущо състояние, тя сжщо претърпява единъ силенъ кризисъ, който ще я закопае. Нѣма да успѣятъ Мелинъ и неговитѣ ултрапротекционисти-колеги въ камарата, да я спасятъ отъ това критическо положение, каквито ще и мѣрки да прилагатъ за това; напротивъ съ запрѣщаванieto иностранния вносъ въ Франция, тѣ ще изгубятъ и европейския пазаръ, гдѣто французкитѣ индустриални произведения се распродаваха. Селенитѣ, които на драго сърдце би напустнали своитѣ късове земя, за да станатъ наемни работници, знаятъ, че не могатъ намѣри работа въ градоветъ. Промислената резервна армия и безъ тѣхъ е многочислена и става застрашителна за буржуазния строй. Поставени въ такова положение по голѣмата частъ отъ тѣхъ волею и неволею остава до извѣстна стѣпень прикрепена

*) Това за свѣденіе на економиста отъ „Периодическо списание“, Ив. Ев. Гешевъ, който при изучаванieto дългерскитѣ, градинарски и др. съдружия у насъ завика: Еврека, Еврека! Българския народъ отъ дълбочината на своето невежество, е намѣрилъ ключа за разрѣшението на социалния въпросъ, върху който си блъскатъ толкова време главата социалиститѣ. Навѣрно Г. Гешевъ малко познава трудовитѣ форми на западъ, защото той не би се осмѣлилъ да каже такава крупно нелпностъ. Нелпно е да намѣрва човѣкъ спасение въ това, което изчезава и е осъдено да изчезне съвсѣмъ, а още повече да отдава на българския народъ геніалната черта, че е устроилъ икономическия си животъ по единъ заблѣжителенъ и специално български начинъ! За свѣденіе на Г. Гешевъ му съобщаваме, че и въ Германия сжществуватъ подобни трудови организации, нарѣчени *Hollandsgänger*, но както тѣ, тъй и французскитѣ Лимузени, така и нашитѣ дългерски и градинарски съдружия се истриватъ отъ лицето на земята, неудобостени за милостѣта и покровителството на Капитала.

къмъ земята. По този начинъ самия животъ ни дава право да не се боимъ отъ консервативността и реакционността на селенина, буржуазния строй достатъчно е успѣлъ да я разруши. Буржоазията сполучаваше да изолира селскитѣ маси отъ социалиститѣ, като разиграваше предъ тѣхъ спектра на 'комунизма: „социалиститѣ искатъ да раздѣлятъ по между си вашата собственостъ, а вашитѣ жени и дъщери да направятъ общи“. Съ работницитѣ буржоазията по сѣщия способъ само замѣняваше спектра на комунизма съ трона на Цезаря: „работници-граждани, селата сж, които се стараятъ да доведатъ политическата реакция: не го забравяйте!“ Тя сполучаваше да раздѣля презъ това време напредналитѣ селски елементи отъ градскитѣ. Дѣйствително, че въ главата на французкия селенинъ подъ влиянието на буржтазията, спомагана силно отъ духовенството, сж се съставили най апсурдни понятия за социализма и социалиститѣ. Въ очитѣ на селенина „червенитѣ“ сж своего рода модерна аристокрация, която иска да ограби чрезъ единъ държавенъ превратъ имуществата на селенина, да ги раздѣли по между си, а самитѣ селени да обърни въ крѣпостни, каквито бѣха преди Великата революция. Но французкия селенинъ достатѣчно е предвидливъ за да предвари подобно възвръщанне назадъ къмъ крѣпостничеството. Тѣжкитѣ спомѣни отъ крѣпостническитѣ времена още занимаватъ едно широко мѣсто въ въображението му и той е далечъ да има най малкото желание да се възвръща къмъ тѣзи минали врѣмена, само при споменуванието за тѣхъ се обзема отъ силно негодувание. Буржоазията ловко експлоатира емансипацията на женската половина отъ чловѣческия родъ, която проповѣдватъ социалиститѣ, като я асимилира съ „правото на първата нощъ“, което упражняваше едно време аристокрацията. Даже още днесъ, нѣколко дена преди да напиша настоящето си писмо, социалистическитѣ вѣстници ни донесоха новината, че изъ селата се разпространява единъ календаръ (Almanach de la democratie rurale) въ който се казва, че социалиститѣ искатъ да ограбятъ собствеността и имуществата на селенина, да ги раздѣлятъ помежду си и че главната цѣль на социалистическитѣ водители е била обогатяването на смѣтка на нещастнитѣ селени.“ Както виждате, послѣдната версия за стремлението на социалистическитѣ водители е копие на срѣдновековнитѣ начини на забогатяване, когато рициритѣ завладѣваха земитѣ и си ги раздѣляха по между си.

Всичкитѣ тѣзи безсмислици и умишлено криви тълкова-

ния на социализма сж придобили голѣмо право на гражданство между селското население. Нѣма защо да се удивляваме, че тук селенина е станалъ жертва на такива заблуждения. Селенина познава само двѣ икономически форми на владѣние: феодализма, при който той бѣше крѣпостникъ и буржоазния стрѣй, при който той е собственикъ. Ако нѣкой иска да го избави отъ послѣдния, то е навѣрно по селската логика да го подчини отново на първия. По висша форма на владѣние отъ буржоазната не е можала да сжществува въ мировѣзрѣнието на селенина, защото послѣдното е отражение на дѣйствителността, а дѣйствителностъ по-висша отъ буржоазната още не сжществува. Самото икономическо положение му помогна да си създаде понятие за социалиститѣ, че тѣ сж „партажбори“ (дѣлжници) на неговото имание. Инстинктътъ за защита на своето сжществуване, коегo му се струваше се заплашва отъ вѣстържествуването на социализма, го тикна на отчаянната борба противъ социалиститѣ въ 48 и 71 г. Но икономическото развитие всѣкога отдава правото на социалистическитѣ идеи и служи като най добръ аргументъ за оборване на буржуазнитѣ. Сега селенина лесно ще разбере, че социалиститѣ не сж дѣлжници а буржоазията, защото земята, която полегка-легка се исплзвна изъ рѣцетѣ на селенитѣ, мина въ рѣцетѣ на буржоазията. Не социалиститѣ искатъ да направитѣ общи жени-тѣ и дѣщеритѣ на селенитѣ а буржоазията, която съ стотини и стотини момичета привлича, като ги прекарва подъ тѣжкото испытание на мизерията въ своитѣ проститутски домове,—най благоуханныя цвѣтъ на капиталистическото дърво!

Буржоазията превзнасяше добродѣлитѣ на селенитѣ, тѣхната привързаностъ къмъ старата Галска земя и горѣщия имъ патриотизмъ! Но малко по малко патриотизмътъ стана монополна дума за министритѣ на войната, флотилията и държавния подсекретаръ на колониитѣ. Патриотизмътъ на французкото правителство днесъ се заключава въ колониалната му политика, която има за изключителна цѣль интереситѣ на нѣколко капиталисти. На селенина се втрѣсна такъвъ родъ патриотици, той му струва скъпо и скъпо, а не му принася никакъ полза; за него той е станалъ синонимъ на мизерия и злополучие. Въ името на този патриотизмъ буржоазията го товари съ тѣжки и претѣжки данъци и въ името на него тя му отнема синоветѣ и ги праща да мрѣтъ въ западна Азия по брѣ-

говетѣ на Индийския океанъ, въ Тонкинъ, Анамъ и Кохинхина, въ Африка, въ непристъпнитѣ лѣсове на Дахомей и Сенегалъ и въ Гвинея съ ядовитата атмосфера! Защо?—За да проби-
ватъ пжтъ на французскитѣ капиталисти. Въ името на патри-
отизма се предприе Панамското дѣло, което като едно басно-
словно чудовище погълна единъ милиардъ и половина фран-
ка отъ французкитѣ дребни собственици за да ги предаде въ дже-
боветѣ на Айфеловци, Лесепсовци, Рейнаховци и други капита-
листи отъ високата финансова аристокрация.

Християнската легенда говори, че до голѣмата писалищна
масса на Бога стои единъ ангелъ съ грамадно перо, който за-
писва на една баснословно обемиста книга грѣховетѣ на хората.
Да ли тази легенда отговаря на нѣкаква си дѣйствителностъ,
да оставимъ разрѣшението на този въпросъ на църковнитѣ отци,
но тука на грѣшната земя има една книга, на която сж записани
всичкитѣ престѣпления на буржоазията — историята, която напълно
отговаря на дѣйствителността. Сега е времето на социалиститѣ
да разгърнатъ нейнитѣ страници и да посочатъ на безбройни-
тѣ въроломства и измами, които буржоазията е направила по
отношение къмъ селенитѣ. Сто години, цѣло столѣтие вече има, какъ
буржоазията господствува въ Франция, сто години какъ се е
ползувала отъ съюзничеството на селенитѣ, а въ замѣна на гра-
маднитѣ услуги тя имъ даде мизерията, отнѣ имъ най снажнитѣ
сили, за които ископа пространитѣ гробове на Аустерлицъ
Ваграмъ и Седанъ!

Буржоазията държеше въ почетно разстояние селенитѣ отъ
работницитѣ. Но тя безъ да съзнава това, сблужи тѣзи два
сродни елемента, като ги подчини и двата на игото на капитала.
Икономическото противорѣчие между интереситѣ на селенитѣ и
буржоазията е вече достатъчно остро, за да не може никой да
го отрече. При такова едно положение на работитѣ, селенитѣ
сж принудени де търсятъ спасението си въ тази партия, коя-
то се стрѣми къмъ събарянието на буржоазията. Що се отнася
до непосредственнитѣ искания, то трѣба напълно да съотвѣт-
ствуватъ на непосредственнитѣ интереси на селенитѣ, както то-
ва е съ работницитѣ. *Да се облъга, колкото това е възможно
при днешнитѣ обстоятелства, върху икономическото по-
ложение на селенитѣ, като дребни собственици.* Соци-
алиститѣ се поставятъ на тази гледна точка и искатъ да за-
крѣпятъ дребната собственостъ, водими исключително отъ съ-

ображения на тактиката да се вкаратъ селенитѣ въ политическата борба. Отъ една страна тѣ ще създадатъ отъ селскитѣ маси единъ опасенъ врагъ на буржоазията, а отъ друга страна ще премахнатъ предразсѣдѣцитѣ, които последната е успѣла да вмѣкне между селенитѣ, относително социалиститѣ. Рено ще види селенина, колко неоснователно сж били обвинявани социалиститѣ въ партажерство. Единъжъ привлѣчени въ борбата селскитѣ маси, тѣ ще бждатъ единъ сериозенъ помощникъ на работницитѣ, и унищожението на капитализма, останалъ безъ поддръжници, е дѣло свършено.

Изработената программа въ Марсель се отнася до непосредственитѣ реформи, които селенитѣ трѣба да предявятъ предъ общината и държавата — нѣщо, което ще бжде базиса на политическата имъ борба.

Другитѣ пунктове отъ Марселската программа се отнасятъ къмъ земледѣлческия пролетариятъ, който въ обща цифра възлиза на 8 милиона.

Ето и самата Марсельска программа, съдържанието на която за всѣкого става ясно, слѣдъ като изложиме условията на селския животъ, гдѣто е прѣдназначено и нейното прилагание.

Чл. 1. Да се опредѣли найъ низката (minimum) плата, която трѣба да се плаща на работницитѣ. Опредѣлението на този minimum да става отъ земледѣлческитѣ работнически синдикати и общински съвѣти. Да се опредѣли minimum-а плата не само за работницитѣ, които се пазарятъ на день, но и за тѣзи, които се пазарятъ на година (говедаритѣ, хергеледжиигѣ, аргатитѣ, сжщо и женитѣ аргатки и пр).

Чл. 2. Учредяването на земледѣлчески помирителни сждилища (Prud' hommes agricoles).

Чл. 3. Запрѣщаване на общинитѣ да отчуждаватъ общински мери; отстъпването на общинитѣ държавни земи, които се необработватъ; употребяване излишка отъ общинскитѣ бюджети за уголѣмяването общинската собственостъ.

Чл. 4. Отстъпване отъ общината земи, които тя е владѣяла или е купила, или пъкъ отстъпени ѝ отъ държавата, на семейства по отдѣлно или въ съдружие, невладеющи нищо, като се съгласятъ да не употребяватъ наемни работници и като внасятъ извѣстно обезщетение въ общинската спомагателна каса.

Чл. 5. Учредяването на спомагателни каси за неспособнитѣ вече да работятъ (инвалидитѣ на труда) и старцитѣ, подър-

жани отъ единъ специаленъ налогъ върху приходитѣ на едрата собственостъ;

Чл. 6. Купуване отъ общината на земеделчески машини и даването имъ подъ наемъ на земеделцитѣ съ най низка плата; — учредяването на работнически земеделчески дружества за купуването на орджия, сѣмена, торъ и пр. и продаването на произведенията.

Чл. 7. Унищожението на налога върху предаването (минаването отъ едни рѣцѣ въ други) за собствености, оцѣнени отъ 5000 лева надолу.

Чл. 8. Намаляването, посредствомъ учредяването на помирителни комиссий, както въ Ирландия, на наемитѣ, опредѣлени въ контрактитѣ между крупнитѣ собственици и наемателитѣ на земя (арендаторитѣ, фермиеритѣ) и даване обезщетение на послѣднитѣ слѣдъ истичанието на опредѣленното отъ контрактитѣ време за върхнината, която тѣ сж спечелили на собственика.

Чл. 9. Унищожаванieto на членъ 2102 отъ Гражданския кодексъ, който дава на собственицитѣ привилегии върху реколтата, и унищожаванieto на правото, което иматъ собственицитѣ да секвестиратъ по нивитѣ снопитѣ на своитѣ арендатори; отпущание на арендатора една постоянна резервна сума, която да отговаря на стойността на земеделческитѣ инструменти, количеството на сѣмената, тороветѣ и едриятъ добитѣкъ, необходими за упражняване на неговото занятие;

Чл. 10. Преглежданieto на кадастра, а до като стане общо прилагание, да се направи частно преглеждане на кадастра по инициативата на общинитѣ;

Чл. 11. Безплатни курсове по земеделческата техника, химия и пр.

* * *

Интернационалниятъ социализмъ достойно бѣше представенъ въ лицето на Либкнехта, Анселя и Ванъ Конъ, първия делегатъ на нѣмската работническа партия, втория на Белгийската, а третия на Холандската.

Поздравителни телеграмми и адреси бѣха испратени отъ всичкитѣ работнически партии въ Европа. Отъ името на Английскитѣ испратиха адресъ Торнъ, секретаря на Британския съюзъ на работницитѣ за свѣтиленъ газъ и Сакотонъ, секре-

таръ на комунистическия работнически клубъ въ Лондонъ. Отъ името на рускитѣ Социалъ-демократи Вера Засуличъ. Отъ името на рускитѣ народоволци Петръ Лавровъ. Отъ Австрийската социалъ-демократическа партия — докторъ Адлеръ. Отъ името на Белгийската — Жанъ Волдерсъ. Отъ името на Холандската — Домена Нйовенхисъ. Отъ името на Италианската — Турати. Отъ името на Испанската — Пабло Иглесиясъ и Диего. Отъ името на Ромънската — Константинъ Миль, Радовичъ и Бакалбашъ. Отъ името на Швейцарската — Робертъ Зайделъ. Студентитѣ социалисти отъ Лиежъ чрезъ своя секретаръ Хенолъ и ромънскитѣ студенти социалисти изъ Парижъ въ лицето на другаря Диаменти.

Мѣстото не ни позволява да преведемъ всичкитѣ тѣзи адреси, за това се ограничаваме съ превежданieto адреса на Белгийската работническа партия и на рускитѣ социалъ-демократи:

Другари !

Белгийската работническа партия, като Ви поздравлява съ вашия конгрессъ и Ви пожелава добръ успѣхъ, подновява заявлението си за интернационална солидарность, което нейния делегатъ Анселъ лично потвърди.

Отъ дълго време тѣсни свръзки съединяватъ нашитѣ партии; случая, който се представи въ Брюкселския конгрессъ да ги затвърди съ вземанието участие въ едно общо освободително дѣло, се представя по настоящемъ съ вашия конгрессъ въ Марселъ, и ний бързае да се възползуваме отъ него.

Като се стрѣмимъ къмъ сжщата цѣль, съ еднаква воля въ нашитѣ души да оборимъ капитализма, въ всичкитѣ негови проявления, и съ сжщата надѣжда въ сърдцата да съборимъ реакцията, ний имаме нуждата отъ съединението на нашитѣ сили, отъ групиранieto подъ едно знаме.

На нашитѣ классови неприятели, на всѣкждѣ съединени, трѣба да се противопостави интернационалния съюзъ на работниците, посредствомъ тѣзи девиза, която ний единодушно съ васъ заявяваме високо: „Работници отъ всички страни, съединявайте се!“

Осждени врѣдомъ на робството — наемническото чрезъ общи условия, ний търпимъ всичкитѣ унижения, лишения и ограбвания, безъ да можемъ да се наслаждаваме отъ плодоветѣ на нашия трудъ.

Господствувани отъ реакционни правителства, експлоатира- ни отъ капиталистически компании, ний сме принудени да въс- танеме противъ това тъй жестоко общество, което отрежда мн- зерия за производителитѣ, а распушеностъ за паразититѣ.

Уморени да страдаме, съзнавайки нашата сила и увѣрени въ бъдещето, взаимно ний се боримъ противъ кастата на ек- сплоаторитѣ и притѣснителитѣ и водимъ борба за пълното освобождение на пролетарията.

Другари, приемоте изявлението на братскитѣ и солидарни чувства на Белгийската работническа партия и вѣрвайте, че ний хранимъ къмъ всичкитѣ наши братия въ Белгия и странство, еднаква привързаностъ.

За общия съвѣтъ на Белгийската работническа партия,
Секретаря за странство.

Жанъ Воддерсъ.

Коментарии отъ наша страна сж излишни, защото ний ги дадохме преди да пристѣпимъ къмъ превозджанието на тѣзи до- кументи, и тѣ се отнасяха както за всичкитѣ адреси и теле- грами, тъй сжщо и за белгийския, както и за руския, който превоздаме сега:

Скъпи другари.

Русскитѣ социалъ-демократи поздравляватъ делегатитѣ на французката работническа партия, събрани на националенъ конгрессъ .

Нека бжде добро знамѣние името на този градъ Марсель, въ който преди 12 години представителитѣ на французкия про- летариятъ изработиха программата на Работническата Партия върху принципитѣ на научния социализмъ.

Буржоазна Франция се хвърля въ обятията на царя, именно въ този моментъ, когато захваща агонията на руския авто- кратически режимъ и когато цѣла Руссия, истощена отъ жад- ността и безразсѣдливостта на своето правителство, се при- готвя да истрѣгне правото си отъ накървавенитѣ рѣцѣ на свой- тѣ притѣснители.

Работническата и социалистическа Франция е непримиримъ врагъ на деспотизма: тя ще се присѣдини само къмъ тѣзи,

които се борятъ за политическото освобождение и економическата емансипация на производителитѣ.

Стара Руссия, азиатска и деспотическа, която умира, е естественъ и необходимъ съюзникъ на всичко реакционно въ Европа и вслѣдствие на това тя е една опасностъ, една постоянна прѣчка на триумфалното въсхождение на всеевропейския пролетариятъ.

Новата и модерна Руссия, която ще роди настоящата криза, не само не ще бжде препятствие на този триумфъ, но напротивъ ще даде многобройни баталиони на великата интернационална армия на всемирния социалъ-демократически пролетариятъ.

Ди живѣе работническата и социалистическа Франция!

Да живѣе съюза и солидарността на социалистическитѣ партии изъ цѣлия свѣтъ!

Вѣра Зассуличъ.

На братскитѣ заявления на иностранныитѣ социалисти конгресса отговори съ слѣдующата декларация, вотирана при шумни акламации.

„Десетия националенъ конгресъ на Французката работническа партия, въ името на 107 града и 718 групи и синдикати, които той представлява, испраща своя поздравъ къмъ работниците на цѣлия свѣтъ, които организирани въ международна классова партия, се борятъ за освобождението на обществото. Конгресса испраща своитѣ най искренни симпатии къмъ тѣзи мъже и жени, които въ рускитѣ мъчилища и въ монархическитѣ и республикански тъмници на Европа и Америка изплащатъ своята преданостъ на великото дѣло за чововѣческото освобождение.

Той поздравлява въ социалистическитѣ побѣди на първий май, близкото и рѣшително преминаване политическата власть въ ръцѣтѣ на пролетарията, повиканъ да направи работническата революция, като установи върху развалинитѣ на капиталистическия строй коммунистическата собственост и общественно производство“.

Въ течението на конгресса Либкнетхъ въ името на великата социална демократия произнесе рѣчь, която подигна цѣла буря въ французката буржоазна пресса. Станало бѣше дума за испъжданието на Либкнехта отъ французската територия.

Милвоа интерпелира въ парламента министра на вътрѣшнитѣ дѣла Лубе но въпроса на Либкнехтовата рѣчь. Ето и преводъ на тая рѣчь изцѣло:

Другари, братия.

Не искахъ тази сутрина да пренесамъ разискванията по важния и частно за мене въпросъ — Майската манифестация. Обаче сега, преди да пристъпите къмъ дневния редъ, длъжностъ ни е, на нашия приятель Анселя и на мене да искажемъ благодарността си за горѣщия приемъ, който ни направихте, на насъ иностранинцитѣ, тъй да се изрази съ езика на старото общество.

Ний разбираме, че този поривъ на международни симпатии и ентузиазмъ не се отнася само къмъ насъ, нъ къмъ партиитѣ, които представяваме и които ни съпратили тука. Що се отнася до мене, то азъ съмъ испратенъ на Вашия конгресъ отъ нѣмската социалистическа партия, която ме натовари да ви поднеса братскитѣ поздравления и пожелания на работническа и социалистическа Германия.

Приблизително преди 2 години бѣха испратени отъ Васъ делегати на нашия конгресъ въ Хале; миналата година не можахме да ви върнимъ визитата; днесъ ето ни между васъ и ви протягаме ръката въ името на нѣмския пролетариятъ.

Вашия конгресъ се нарича националенъ, но той е същевременно и интернационаленъ.

Вий сте интернационалисти и ний също сме. За насъ социалиститѣ не съществува въпроса за националноститѣ и ний познаваме само двѣ нации: отъ една страна нацията на капиталиститѣ, на буржоазията, на господствующия класъ, а отъ друга, нацията на пролетариитѣ, на множеството онеправдани, на трудящия се класъ. Отъ тази втора нация ний сме всинца, и вий французитѣ социалисти и ний нѣмцитѣ социалисти.

Всинца ний сме единъ народъ; работниците отъ всички страни съставляватъ една нация, противопоставена срѣщу друга една нация, която е също еднаква въ всички страни.

Между французитѣ и насъ нѣмцитѣ тече широка кървава рѣка; ний сме невинни въ тази кръвъ, нашитѣ общи неприятели сж които я пролѣха и тази кървава рѣка не образува една граница за умраза между насъ. Ний сме братя. Ний протестирахме противъ братоубийствената война въ 1870 г., както вий сами бѣхте протестирали, и нашето поведение спрямо войната никога не се е измѣнявало.

Буржоазията, която иска да ни раздѣли, ви казва чрезъ своята преса, че ний сме се измѣнили, че ний не сме вече социалиститѣ отъ 1870-71 г., че ний сме напустнали революционното знаме, че сме станали шовинисти. Тя безобразно лъже, ний не сме измѣнили ни тактиката, ни программата, останали сме такива, каквито бѣхме и въ началото, революционери и интернационалисти. На нашия послѣденъ конгресъ ний изработихме программа по революционна, отъ колкото първата. Тази программа съдържа единъ параграфъ, въ който изрично се казва, че ний сме съединени и солидарни съ пролетарията отъ всички страни.

Ний всичкитѣ социалисти интернационалисти съставляваме една голѣма армия, отъ която вий французитѣ и ний нѣмцитѣ, както и социалиститѣ отъ всички страни, съставляваме само отдѣлни корпуси.

Вѣрвайте ме, ний, които се борихме 25 години противъ Бисмарка и го съборихме, ний не ще се подчинимъ и предадеме на никоя властъ въ свѣта.

Ний сме готови да дадемъ и послѣдната капка отъ нашата кръвъ за дѣлото на социализма и ще продължаваме освободителната борба до като не получимъ пълна побѣда.

Сега не искамъ да се занимавамъ съ политика и свършвамъ съ вика, съ който завършватъ всичкитѣ социалистически събрания въ Германия и който вика показва духа на нашето движение.

Да живѣе интернационалната и революционна социалъ-демократия!

Шумни ржкоплѣскания посрѣщнаха рѣчта на ветерана на социалистическото дѣло — Либкнехта.

На третото засѣдание на конгреса се разнесе новината, че правителството на републиката иска да изгони Либкнехта отъ предѣлитѣ на Франция. Симпатитѣ къмъ Либкнехта се изразяваха въ шумнитѣ ржкоплѣскания, които четирихилядното работническо множество направи, когато Ферулъ предложи да се избере за председател на третото засѣдание Либкнехтъ. Но тъй като послѣдния не присѣствуваше на засѣданието, червеното знаме бѣше побито на председателския столъ.

Гр. Ж. 1893 г. Януарий.

К. Р.

Р. S. Статистическитѣ свѣденія за населението и разпредѣленіето на собствеността, преведени въ настоящето писмо, сж извлечени отъ Guyau „l' Education et l' Hèreditè“ стр. 113 — 114; Ch. Letourneau „l' Evolution de la propriété“ стр. 491; Revue de deux mondes „Юний 1888; Le Socialiste брой 107; La petite république française брой 6086.

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННАТА ХРОНИКА.

Новата година. — Старий пѣтъ. — Поминѣкътъ въ градоветѣ и землевладѣніето въ селата. — Новитѣ класи. — Защо социалиститѣ повтарятъ „чуздитѣ“ книжки. — Черноока Истѡрия. — „Знай Авраамъ гдѣ копае корени“. — Капитализмътъ официално прогласенъ. — Той става обществена сила. — Борбата на класитѣ и нѣкои други работи.

Нова година, новъ животъ! „Така се поздравяваме ний всички на връхъ на нова година. При това поздравяване незабѣлѣзано си пробива пѣтъ надѣждата, че възможно е новата година да ни докара новъ животъ, че въ наши рѣцѣ е да заживѣемъ отново, съ нови сили новъ животъ, животъ различенъ отъ миналия, животъ такъвъ, какъвто ний би искали да живѣемъ. Обаче отъ втори денъ още се убѣждаваме, че „новия животъ“ отъ новата година е все сжщия животъ отъ миналата, съ сжщитѣ страдания и болки, съ сжщата оскѣдностъ отъ умъ и сѣрдце, съ сжщата гражданска и обществена затѣплѡстъ. Че не е и чудно! *Новия* животъ не пада готовъ отъ небето, благоденствието на народитѣ не иде само отъ себе си. То трѣбва да се докара, то трѣбва да бѣде плодъ отъ една разумна предварителна дѣятелностъ.

Какво сме направили ний презъ миналата година? Каква дѣятелностъ сме проявили за да очакваме презъ идущата — добъръ животъ, честитостъ, благосѣстояние?

Такъвъ въпросъ ний трѣбва да си задаваме не само при края и въ началото на една нова гражданска година. За насъ въ висока стѣпенъ е важно винаги да се подпитваме: „гдѣ сме“.

„Къдѣ отиваме?“ Знаянието нѣтъ, по който се развиваме? Цѣлѣщата на извършеното ни, дава ни възможност винаги да отбѣдимъ дали се достига онова, което ний смѣтаме за благо, чистото и свѣтло въ живота на единъ народъ. Такъвъ съзнателенъ животъ би трѣбвало да вади единъ свободенъ народъ, така поне би трѣбвало да бѣде възпитаванъ той отъ оная своя частъ, която разбира историческия вървежъ на челоуѣчеството, която на негова гърбъ е достигнала до едно обезпечено съществуване.

И така, гдѣ сме и къдѣ отиваме? За читателитѣ на „День“, отдавна е извѣстно, какъ ний гледаме на българския животъ и какво очакваме отъ него. Не единъжъ ний сме указвали, че нашия животъ се намира на преходна стѣпенъ на развитието си. Ний сме отдавна вече излѣзли отъ старата еснафска наредба, при която, както количеството на производството, така и числото на отдѣлнитѣ производители сж били опредѣляни и ограничавани отъ цѣлия еснафъ. Принципътъ на свободната конкуренция е отдавна признатъ у насъ за върховенъ принципъ. Всѣки челоуѣкъ е свободенъ да търгува, да отваря работилно заведение, да купува и да продава, както иска и колкото иска. Старата еснафска наредба, е туряла граница на производството и задушавала е свободното проявление на техническитѣ и търговски способности на своитѣ членове. Новата наредба — свободната конкуренция — дава воля на всѣкиго, оставя широкъ просторъ на надпреваряването, напъва и послѣднитѣ сили на отдѣлний производителъ въ стремлението му да излѣзе побѣдителъ отъ борбата. При тази наредба лабия пада, силния става по-силенъ. Силенъ е този, който има капиталъ, количеството на капитала придава на производителя онова надмощие, срѣщо което прилежащия трудъ и спестовното живѣяние не могатъ да устоятъ. Още по малко тѣзи послѣднитѣ сж въ състояние да се удържатъ срѣщо машинитѣ, които спестяватъ сума трудъ и спомагатъ за изработванието на по-здрави, по-чисти и по-хубави предмети. Свободната конкуренция, която е съсипала старитѣ еснафски наредби, съсипва сега и самитѣ независими, „свободни“ производители. Съ отварянието границитѣ на отечеството ни за образованието и цивилизацията, вмѣкнаха се и европейски нрави и обичаи, които измѣниха и измѣняватъ потрѣбитѣ на една все по-голѣма и по-голѣма частъ отъ населението. Нашето производство не може да върви наедно съ развиванието на тѣзи

потрѣби и затова виждаме много наши занаяти да пронадатъ по нѣмание потрѣбители на произведенията имъ, до като пѣтъ нахлудванието на европейскитѣ стоки отъ година на година все повече и повече се уголѣмява. Отъ една страна вътрешната конкуренция на по-силнитѣ съ капитали, отъ друга — конкуренцията на европейскитѣ фабриканти ставатъ причина за съсипванието на дребнитѣ производители.

Това повдигане на едритѣ производители и поданието на дребнитѣ се забѣлѣзва не само въ срѣдата на нашето градско занаятчийско население. Нѣщо подобно става и въ срѣдата на селското земледѣлческо население. Старата патриархална родова наредба, която още до освобождението бѣше претърпяла тѣжкитѣ разлагающи удари на градскій животъ, съ въвежданieto на общата войска тогава, и съ по-честото и по-свободно сближаване, захвана на бърза да се разлага и да отстъпва мѣсто на индивидуализма. Всѣки младъ земледѣлецъ днесъ се стреми да огради своята наследственна частъ и да се распорежда съ нея така, както си знае, както обича. Този индивидуализмъ обаче става въ сѣщото време и причина за по-бързото измѣнение на землевладѣнието. Отъ десетина години насамъ непосиднитѣ данъци и тежоби страшно тѣжатъ върху по-слабото земледѣлческо население, което въ нуждата си прибѣгва до разни лихвари, до като най послѣ грохне подъ непреодолимитѣ лихви и се преобърне въ безземеленъ селски пролетариатъ. Наклонността, по която се движи селското ни землевладѣние е сгруппирванието на земята отъ една страна въ ржцѣтъ на неземледѣлци, които раздаватъ подъ аренда земя на неимотнитѣ, отъ друга — въ ржцѣтъ на новъ типъ селски чорбаджии, които притежаватъ достатъчно голѣмо количество земя, която обработватъ до нейдѣ сами съ своитѣ домочадци и ратаи, а повечето исклучително съ тѣзи послѣднитѣ. Това движение между селското население не е навсѣкждѣ еднакво. Въ най добрий случай то е такова, каквото го описахме по-горѣ. Има окрѣжия у насъ, гдѣто селското население е до нѣмай кждѣ западнало, и ако то не е напуснало земята си, ако тя не се е исцѣлзвала изъ ржцѣтъ му, има да благодари на необикновенната си способностъ да се задоволява съ нищо, да живѣе по-лошо и отъ скотѣтъ си.

И въ промишлеността и въ земледѣлието се забѣлѣзва едно и сѣщо движение: изъ срѣдата на грамадната масса

дребни производители се отдѣлятъ два нови класа — класътъ на едритѣ производители-капиталисти и класътъ на безимотнитѣ наемни работници. Ний нѣколко пѣти сме посочвали на политическитѣ и економическитѣ тенденции на тѣзи два класа. Тѣхнитѣ интереси сѣ право противоположни. Първитѣ се стремятъ да преобърнатъ работницитѣ въ живи, безгласни машини; вторитѣ, като се борятъ за економическото си освобождение и като отстраняватъ класътъ на капиталиститѣ, заедно съ това унищожаватъ классовѣтѣ изобщо и освобождаватъ цѣлото човѣчество. И единътъ и другия класъ се намиратъ у насъ въ началото на своето развитие и ако сѣдимъ отъ досегашното развитие на социалистическитѣ идеи по между ни, има се надѣжда, че съзнанието на работническата класа у насъ ще върви стѣпка по стѣпка подиръ развитието на капитализма. Това навременно нахлувание на социалистическитѣ идеи е за насъ гаранция за по-скорото и по-лекото прекарвание мжкитѣ на прехода отъ дребното производство въ капиталистическото. Появяванието на тѣзи два класа е началото на една нова епоха въ животътъ на народитѣ, защото тѣхното появяване се дължи на едно измѣнение въ начинътъ на производството. Тѣ сѣ елементитѣ, които революционизиратъ старитѣ общества и подновятъ пѣтя за едно по-свѣтло бѣдѣще. Тази е посоката, по която сме тръгнали ний като народъ; тя е сѣщатъ, по която сѣ минали и западно-европейскитѣ народи. Нашитѣ интеллигенти, повечето отъ които сѣ излѣзали изъ средата на дребнитѣ производители, не схващатъ ясно това положение на работитѣ и мечтаятъ още за въскръсяванието на дребното производство. Въ частната собственостъ на дребния производителъ тѣ виждатъ залогътъ за едно справедливо общежитие. Обаче именно тая собственостъ върху срѣдствата на производството у дребния производителъ е причина на заспалостта на нашия животъ, на неразвитото политическо съзнание, на осѣждността въ умствени потребности. До като собствеността върху срѣдствата на производството у едритѣ производители имъ придава властъ и надмощие надъ другитѣ слоеве на народа, сѣщатъ собственостъ у дребния производителъ е причина на тѣжкитѣ мжки у него и у много други. За да може да истрае като независимъ, самостоятеленъ производителъ срѣщо конкуренцията на нашитѣ и европейски капиталисти, той е принуденъ да опѣва цѣлото си сѣщество, да си недоѣдва, не доспива, да измжчва жена, дѣца,

чираци и калфи въ непосиденъ трудъ. Не ще и питание, че такова положение, такъвъ животъ води къмъ всецѣло израждане на чедовѣка, къмъ умствено и нравствено затѣпяване, къмъ полигическо и обществено равнодушие. То е бавна, мжчителна, жестока, по сигурна смъртъ.

Такъвъ е образътъ на нашето общество. Най първо за това заговориха у насъ социалиститѣ. Тѣ първи измежду нашитѣ интеллигентни разумѣха този вървежъ на българското общество. Често сме чели и слушали да казватъ, че българскитѣ социалисти повтаряли онова, което било писано и говорено въ чуждитѣ книжки. Това натякване излиза изъ такава срѣда, гдѣто хората и хаберъ нѣматъ отъ онова що говорятъ. Физическитѣ закони могатъ да бждатъ еднакви и въ западна Европа и у насъ. Никой не се чуди и не се съмнѣва, кога кажатъ, че флората и фауната на България се подчинява на сжщитѣ естествени закони, както и въ западна Европа. Естествено се види, че нашия българинъ и нашата българка напълно вече се мжчатъ да подражаватъ въ живота си и облѣклото си на европейцитѣ. Всичко това имъ се види редовно, така трѣбва да бжде. Обаче щомъ кажешъ, че законитѣ, по които се развива нашето българско общество, сж сжщитѣ, по които се развивало и европейското общество, щомъ утвърдишъ, че пътятъ, по който ще минемъ пий като народъ, е сжщия пътъ, по който сж минали западно-европейскитѣ народи — тогава викватъ: не, не може да бжде това; ний сме българи, трудолюбиви, спестливи; не може да бжде щото ний, „любимия нашъ народъ“, да дойде до такова положение, каквото въ Европа“. Слушаещецъ такива въсклицания, чедовѣкъ могълъ би да помисли, като че ли ний сме нѣкой избранъ отъ боговетѣ народъ, като че въ Европа нѣмало трудолюбиви, спестливи хора. Ний още продължаваме да се държимъ о тази си национална исключителность, както нашитѣ баби, и като всѣки чедовѣкъ, който, затворенъ между зидоветѣ на дворътъ си, се смѣта за единствено достойния чедовѣкъ, така и ний мнине себе си и народа си за стоящи извънъ законитѣ на чедовѣческото развитие. Ний като че затваряме очи предъ онѣзи народни недостатъци, които сж ни остали отъ нашето минало и отъ нашето съприкосновение съ по-некултурни народи. Въ цѣлата аргументация на нашитѣ националисти има само единъ аргументъ. Ний българитѣ, споредъ тѣзи философи, сме чернооки, а европейцитѣ руссооки, по тази при-

чина и нашата история още върви по особенъ, отъ Перуна предопредѣленъ пътъ. Така баятъ нашитѣ баби. А щомъ е въпросътъ да хвалимъ себе си, да се кичимъ съ патриотизмътъ си, независимостта си, тогава и най послѣдното мнѣние на най послѣдний платенъ европейски драскачъ го ставимъ на чело и като насочваме на него, говоримъ: „па, гледайте, какъ ни хвалятъ хората; па, ний сме достигнали Европа“. Не е мъчно да се види каква робска, страхлива и недостойна черта се крие въ такова отнасяние. Да не смѣешъ да погледнешъ право въ очитѣ на злото, което се срѣща у насъ, да лъжешъ себе си и другитѣ, че злото е у другитѣ народи, а доброто у насъ, и въ сѣщого време мнѣнията на изродитѣ отъ тѣзи народи да вземашъ за върховна мѣрка — това е цѣло благо, въ което охотно се движи известна частъ отъ българския печатъ.

Както щѣме да прикриваме истината, нашия животъ не ще се спре да ни чака до като го разберемъ. Той ще мине заминe по край насъ и ще ни остави съ отворени уста. Който иска да бже полезенъ на народа си трѣбва да изучи това движение, а не съ самодоволство да гледа на посредствеността на българский животъ. Искренпий чловѣкъ трѣбва да се проникне отъ мисълта, че наший народъ по необходимостъ трѣбва да измѣни живота си, да напустне старитѣ начини на труда, да разбере, че дребното производство не може се задържа, а ще загине, че за да съживишъ наший животъ трѣбва да съживишъ производителността въ страната ни, че за нейного съживяване сж нуждни нововведения, машини, едружавания, и като разбира това да дири възможностъ и при днешнитѣ условия да олегчава прехода отъ дребното производство къмъ едрото.

Въ послѣднитѣ години само едната страна на този вървежъ започна да се разумѣва у насъ, а именно: необходимостта да се мине отъ дребното производство къмъ едрото. Въ тая необходимостъ сж убѣдени нашитѣ капиталисти и тѣхнитѣ литературни и политически представители. Политическото ни сближение съ тройственния съюзъ, а особенно съ близката ни съсѣдка Австрия има и тази добрина, че отвори очитѣ на нашитѣ политикани, гдѣ се намира расковничето, което отваря златнитѣ руди на личното и „национално“ богатство. Вѣстницитѣ „Свобода“, „Балк. Зора“, „Пловдивъ“, до нейдѣ и „Цѣ-

лина“ гръмко заговориха за поддръжка на едрото производство. Ний нѣма да привеждаме тукъ цитати изъ тѣзи вѣстници, защото това е на всички извѣстно. Ний ще обърнемъ внимание на официалното прогласяване на тази ера, ерата на новото машинно производство. Въ миналитѣ книжки ний споменувахме за пхтѣтъ, който е избрало правителството. Подъ името народни интереси у насъ се разбиратъ интереситѣ на капиталиститѣ, подъ предлогъ за поощрение мѣстната индустрия се отвори пловдивското изложение и се въздигна на цѣло събитие *). Безъ този шумъ развитието у насъ пакъ такова щѣше да бѣде, но шумѣтъ и националната „радостъ“ бѣха нуждни за да се отвори пхтъ за мѣрkitѣ и законопроектитѣ, които имаха да се внесатъ въ Народното Събрание. Това ясно личи отъ рѣчитѣ, които се произнесоха при отварянieto на пловдивското изложение, както и при отварянieto на Народното Събрание. При отварянieto на първото мимистръгъ на финансиитѣ Начевичъ се изрази така: „Това изложение ще има за България сжщитѣ сѣтнини, каквито такива то изложения сж принасяли на другитѣ народи; правителството е увѣрено, че казаното изложение ще способствува да се прекъсне стария и първобитния начинъ на труда, на работението у насъ, и ще отвори една нова ера на повече просвѣтена индустриална

*) Най голѣмата злочестина, която може да сполѣти една велика теория, е да бѣде „опошлена“, окалпавена до неузнавание. Често това се е случавало съ материалистическото разбиране на историята, съ диалектиката на общественитѣ явления. Въ № 10 на в. „Работникъ“ авторътъ на статията „1892“ въздига Пловд. Излож. не само на височината на едно общественно събитие, но като прилага къмъ него диалектически методъ, укорява другитѣ въ ненаучностъ, защото отричали ползата отъ изложението. Авторътъ вижда ползата отъ това, че за нѣколко милиона лева се е показало на любопитнитѣ до каква културна стѣпенъ сме или достигнали и че изкожението ни е убѣдило въ такава велика и ново открита истина, „че съ рѣчното си работение ний нищо не можемъ направи и обратно, съ по-усѣвършенствувани оръдия сме способни да развиемъ една вътрешна индустрия“. Печално, наистина, ако трѣбваше да чакаме изложението да ни научи на това. Ако авторътъ мисли, че поне „народътъ“ се е научилъ на това, ний му съвѣтваме да отиди при този народъ и да види дали не е заспалъ той подиръ „размърдванието му. Такова „научно“ разгледвание може да ни доведе до тамъ, щото отъ всѣка глупостъ, безумни раскошества, тържества и пирувания на управляющитѣ да очакваме положителна полза. Ползата отъ такива „събития“ може да бѣде само такава, каквато се получава отъ „пиръ въ време на чума, отъ „иллюминации въ време на гладъ“. Тя е озлобявание и на тѣй озлобенитѣ. Ползата е отрицателна.

дѣятелностъ, която ще има най благотворнитѣ сѣтнини за икономическото развитие на България“. А князътъ въ сжщій день въ отговоръ на министеровото слово казва: „То (изложението) е една знаменателна епоха въ нашето възраждане. Съ него се сключва единъ периодъ и се захваща нова ера, презъ която българскій народъ съ постоянно старание и неуморимъ трудъ ще си създаде едно по-честито бждще и ще принесе своята частичка отъ заслуга за прогресса на човѣчеството“. Тази „знаменателна епоха“ трѣбвало би да ни подбуди къмъ нѣкои рѣшения и, наистина, това го направи земеделѣческо-промишленний съборъ въ Пловдивъ. Ето какъ князъ тѣ характеризирва това: „Въ искренното ми желание, щото *благитѣ слѣди на нашето изложение да бждатъ почувствувани въ най късо време ме убѣждаватъ просвѣтителнѣ рѣшения, които е взелъ земеделѣческо-промишленний съборъ*“. Обаче тѣзи платонически желанія на съборътъ нѣматъ практическа цѣна до тогава, до когато не сж облекатъ въ видъ на законъ и ето подиръ отварянieto на Народното Събрание се приема въ нѣколко дена законъ за сключване заемъ на сума 142 милиона и половина за направа на централната желѣзница и се предлагатъ още три законопроекта, значението на които пакъ князътъ обяснява: „Презъ тази сессия, — казва той на представителитѣ, които му връчиха отговора на тронното слово — вий ще има да разгледвате между друго и три законопроекта, *които сж предназначени да произведатъ дълбоки слѣди въ нашия общественъ и економически животъ*. Това сж законопроектитѣ: за задълженията и договоритѣ, за земеделѣческата банка и за покровителството на мѣстната индустрия“.

Тѣзи цитати явно показватъ какъ гледа правителството на нашето економическо развитие. За него на пръвъ планъ стои развитието на производството, преминаването отъ дребния начинъ на труда къмъ едрия, капиталистическия. То не прави разлика въ самитѣ производители; за него сжществуватъ само тия, които сж готови да спомагатъ на това развитие, като отварятъ фабрики и голѣми работилни заведения; тѣ заслужаватъ и неговата силна поддръжка. До всичко друго то нѣма работа. Какво става съ населението, кога се подпомага това едностранчиво развитие, какъ се революционизиратъ другитѣ поминѣци, какъ самото население се раздвижва като се отдѣля на дѣсна

и лѣва страна — въ капиталисти и наемни работници, — какъ тогава се явяватъ нови задачи за едно „разумно“ управление, което се мни, че стои „по-горѣ“ отъ общественитѣ классове — за всичко това ни дума ни поменъ въ рѣчитѣ на официалнитѣ представители; за това не загатватъ и литературнитѣ представители на капитализма. Тази страна на капиталистическото развитие не съществува за тѣхъ, и като я игнориратъ, поставятъ се на истинска классова почва, на страната на капиталистическия классъ. Всичко, каквото тѣ поискатъ или направятъ въ името на народа — правятъ, но въ името и за интереса на своя классъ — капиталиститѣ. Думитѣ, „милій народъ“ „народни интереси“ „народенъ поминѣкъ“ — означаватъ въ тѣхнитѣ уста интереситѣ и поминѣкътъ на тѣхния классъ.

Ясно е като день, че такова едностранчиво разбиране и водение на работитѣ у насъ не води къмъ общо добро, а къмъ съсипване на множеството. Колкото малочисленъ и да е нашия капиталистически классъ, но той има на своя страна всичко, каквото би могълъ да желае единъ классъ. Економическото развитие на страната, голѣмата поддръжка на европейскитѣ сили, цѣлата държавна машина — висше правителство, народно събрание, печатъ, всички административни и полицейски органи и въ добавѣкъ политическото неразвитие на останалата частъ отъ населението. Почва и сурови материали, наши и външни капитали — всичко е насочено да му помага. Съвсѣмъ задушени, заглѣхнали и изоставени стоятъ другитѣ два класса — дребнитѣ производители и наемнитѣ работници. Първитѣ отъ день на день все повече и повече се съсипватъ, а вторитѣ — вече съсипани — скитатъ се немили недраги отъ една господарска пратка на друга, отъ едно занятие на друго, като хабятъ животъ, здравие и челоуѣщина подъ тежестта на подневолень, нескончаемъ трудъ. И еднитѣ и другитѣ ги очаква нищета, а заедно съ нея се вмѣкватъ и толкова други умственни, нравственни и политически недъзи. Тѣхното положение е толкова по-отчаянно, че капиталистическата ни държава всѣкакъ се стареа да ги държи въ невѣжество относително онова що се върши съ тѣхъ, като имъ проповѣдва, че законодателнитѣ мѣрки, които се взематъ за повдиганieto на „мѣстната индустрия“, служали за повдиганieto на поминѣкътъ имъ.

* * *

Както видѣхме отъ изложеното до тукъ, у насъ има хора, които разбиратъ посоката на економическия вървежъ и умѣятъ да се ползватъ отъ него. Тѣзи хора сж нашитѣ капиталисти и тѣхнитѣ политически и литературни представители. Когато това разбиране излиза отъ една общественна класа, тя става стопанъ на положението, взема въ рѣцѣтъ си производството на цѣлата страна, принуждава всички други производители да ѝ служатъ, накарва всички враждебни ней елементи да ѝ се покоряватъ, и като залови всички власти, съ които разполага обществото, провъзгласява се за общественъ ръководителъ. Всичко — както по-преди казахме — се намира въ нейно распореждане: отъ висше правителство до послѣднѣнъ разсиденъ. Тя става общественна сила и дава всеѣкому да чувствува това. Тя върши всичко, що е въ нейнъ интересъ и съвсѣмъ се не грижи какво става съ останалата частъ отъ населението. На нея не дѣйствуватъ никакви молитви и проповѣди. Да искашъ, щото тя да не гледа своя интересъ, а въ ущърбъ на него да се погрижи и за останалата частъ отъ населението, е безумие, защото безумно е да искашъ отъ една класа да се самоунищожи. Всички просвѣтени усилия на противниците на тая класа да я въспрѣтъ отъ народовредителнитѣ ѝ тенденции съ проповѣди — въ най добрий случай сж сполучвали да отворятъ очитѣ на отдѣлни личности само. Между оная частъ отъ нашата интелигенция, която искрено желае народното добро и която е успѣла да разбере, какви лоши сѣтнини води подирѣ си това безконтролно преобрѣщане дребното производство въ капиталистическо, намиратъ се такива, които искатъ съ развиванieto чувството на справедливостъ у „обществото“, да се предупредятъ злитѣ сѣтнини. Нѣма питаніе, тѣхнитѣ усилия ще останатъ сжщо така безплодни, както сж оставали безплодни и толкова хиляди подобни усилия. „Обществото“, една общественна класа, въсприема само тѣзи нравственни идеи, които могатъ мирно да си живѣятъ съ неговитѣ интереси. Да искашъ друго отъ него значи да искашъ невъзможното. Историческитѣ и економическитѣ тенденции на една господствующа класа не се измѣняватъ току тѣй, по едно исканіе. Само измѣняването на економическитѣ условия може да расклати нейното положение. До когато тя изпълнява

общественната си функция като економически факторъ или като регулаторъ на производството, до тогава тя може да се надѣва на поддръжка отъ населението, отъ неговото множество. Кога тя върви въ ущърбъ на интереситѣ на това множество, и то съзнае това, тогава тя е осждена на изчезване. Винаги господствующата класа е изчезвала предъ напорътъ на една вънкашна сила (при завоеванието), или пъкъ предъ нѣкоя вътрѣшна сила. Въ старитѣ времена новата вънкашна сила, при завоеванието на единъ народъ, завземала е регулирванието на производството и само по такъвъ начинъ покорения народъ се е помирявалъ съ положението си. Въ европейската история ний имаме прѣсния примѣръ какъ една вътрѣшна сила идва на властъ. Управлението на народитѣ презъ срѣднитѣ вѣкове на всегждѣ изъ Европа бѣше въ ржцѣтъ на феодалитѣ — билитѣ барони или царе. До когато тѣзи изпълняваха своята роля на закрилници на работното население отъ външни и вътрѣшни врагове, до тогава тѣ бѣха търпими. Но щомъ тѣ възѣха да разоряватъ населението, което ги хранеше и да спиратъ свободното развитие на гражданската класа — буржоазията — тѣ станаха излишни, врѣдни и бидоха измѣтени презъ време на Великата Французска Революция. Тѣзи вътрѣшни сили, които излизатъ изъ срѣдата на старото общество, сж плодъ отъ економическото развитие. Господството на една класа, въ до сегашната история на челоуѣчеството, се е градило върху подчиненостѣта на друга. Съ появяванието още на първата, захваща се тукъ тамъ блѣщуканието на съзнание у по-осѣтливитѣ елементи отъ бѣдѣщата класа, а кога първата започне да се обръща въ паразитъ, кърлешъ, който живѣе на смѣтка на другитѣ, тогава въпросътъ се стои въ малко или много близкото тържество на втората. Историята на челоуѣчеството, въ главнитѣ свои линии, напълно се обяснява отъ борбата на общественитѣ класи. Разбиранieto на тая борба е отъ голѣмо значение, както за единъ общественъ класъ, така и за отдѣлната личностъ. Това разбиране дава смисълъ на челоуѣчeskата дѣятелностъ и само тѣзи, които насочватъ своята дѣятелностъ по тази историческа необходимостъ, могатъ да очакватъ отъ нея благоприятни резултати.

И така ний виждаме, че капиталистическия класъ не ще се съгласи доброволно да прави това, което да бѣде полезно за цѣлий народъ. За това той трѣбва да бѣде принуденъ и си-

дата, която ще го принуди, трѣбва да излиза изъ самия народъ. Кой класъ тогава трѣбва да се подготвя за да си бори съ капиталистѣ? Обикновенно онѣзи хора, които най непосредствено и най много страдатъ отъ господството на единъ класъ, интереситѣ на които сж въ противорѣчие съ интереситѣ на този класъ, тѣ се и повдигатъ срѣщо него. Срѣщо капиталистѣ ний виждаме днесъ въ Европа да се е дигналъ класътъ на работниците, безимотната работническа класа, интереситѣ на която се намиратъ въ неугладимо противорѣчие съ интереситѣ на капиталистѣ. Ний видѣхме отъ гдѣ произлизатъ тѣзи два нови класа. Класътъ на дребнитѣ производители — отъ гдѣто горнитѣ два водятъ началото си — вече се распадва и, съобразно съ това, отпаднало е и неговото господство въ държавата. У насъ неговото господство съвпада презъ времето на турското иго и до нейдѣ той имаше значение и презъ първото време на освобождението. Сега той се е отчаялъ въ повдиганieto на своето поминъчно положение, както се е отчаялъ и отказалъ отъ водението на държавнитѣ работи. Това пречупвание стана слѣдъ сръбско-българската война, а особено ясно испъкна преди изборитѣ на 1890 г., когато правителството явно вече взе да покровителствува и въздига на политическата сцена виднитѣ богати хора, къмъ които едновременно „партия“ и да сж привадѣжали тѣ. Каквито политически съображения и да сж ръководили тогава правителството, но забѣлежително е, че това съвпада съ началото на една нова економическа ера. То бѣше първата стѣпка на капитализма въ завземанieto на държавното управление. Днесъ политическото значение на дребнитѣ производители въ държавния ходъ е до толкова малко или голѣмо, до колкото малко или голѣмо е тѣхното економическо значение въ производството на страната. Въ послѣдното тѣ сж само спѣнка, а за първото тѣ сж написали вече своитѣ политически завѣщания като самостоятеленъ класъ. Съ управлението на страната днесъ единствено се распoлагатъ капиталистѣ. Дребнитѣ производители отъ сега нататкъ сж осждени да бждатъ опашка на самитѣ капиталисти или да бждатъ играчка въ рѣцѣтъ на шарлатанствуещи демагози, които ще имъ обѣщаватъ нѣщо невъзможно — повдиганieto на дребното производство. Тѣхната пѣсенъ е вече испѣта. Забѣлѣжително е, че до като въ западна Европа класътъ на капиталистѣ, макаръ отдавна и да държи въ свои рѣцѣ еко-

номическото положение на страната, едвамъ въ послѣднитѣ години напълно се распорежда съ политическата властъ, у насъ още при самото начало на капиталистическото развитие, класътъ на капиталиститѣ е взелъ всички общественни власти въ свои ржцѣ. Какви преимущества проистичатъ за економическото развитие на страната, както и за самитѣ капиталисти отъ това, ще разбере всѣкой. Капиталиститѣ ще господаруватъ у насъ, както си щжтъ, безъ да има кой да имъ поспрѣче, безъ да има нѣкоя сила на срѣща имъ, която да имъ каже: стой! до тука само!

Безъ да има, казваме, но такава сила я има и тя се крие въ нѣдрата на работний народъ, сега дребенъ производителъ. Капитализмътъ самъ ще да извади наявъ, самъ ще да повика на животъ тази сила. Тя е работното население, работническиятъ класъ. Като съсипва дребното производство, капитализмътъ преобрѣща производителитѣ въ наемни работници и ги прави свои заклѣти врагове. Колкото повече се усилюва капитализмътъ, толкова повече се съсипватъ дребнитѣ производители, толкова по-многобройни ставатъ и безимотнитѣ наемни работници, интереситѣ на които сж въ такова страшно противорѣчие съ интереситѣ на капиталиститѣ. По такъвъ начинъ капиталиститѣ извикватъ на животъ силата, която ще ги затрие като класъ, а самитѣ тѣхъ ще преобрѣне, слѣдъ като ги експроприира, въ подобни на себе си работници, но не вече наемни роби на капитала, а свободни производители, съзнателни членове на една обща работилница.

Обаче за да се създаде тази сила не е достатъчно само економическото развитие на страната. Испървенъ работниците не съзнаватъ своето поотдѣлно положение и не виждатъ нѣкаква обща цѣль предъ себе си. А за създаването на една общественна сила отъ работниците необходимо е преди всичко да се развива у тѣхъ съзнание на классовото имъ положение, сирѣчь, необходимо е да разбератъ, че не отдѣлни единици отъ тѣхъ само, а всички, надъ трудътъ на които заповѣдва капитала, сж осждени еднакво да страдатъ и, слѣдователно, еднакво сж заинтересувани въ преобрѣщанieto на капитала отъ частна въ общественна собственостъ. Тамъ, гдѣто частний капиталъ заповѣдва надъ трудътъ на работника, тамъ животътъ на този послѣдний е осжденъ да виси между гладътъ и болѣститѣ. Това не за еднажъ се разумѣва отъ работниците. Най

първо ний виждаме, че тѣ сж възставали противъ машинитѣ, като сж мислили, че отъ тѣхното въвеждане излиза и несносното имъ положение. По-сетнѣ, тѣ вече захващатъ борба противъ отдѣлнитѣ си господари, като искатъ намаление на работний день, уголѣмение на работната плата. Тѣ още не могатъ да разумѣятъ, че не отдѣлнитѣ личности сж виновницитѣ на тѣхния бѣдственъ животъ, а цѣлата система на наемний трудъ, на която се гради капитализмътъ. У насъ, работницитѣ изъ фабрицитѣ или ония изъ малко или много голѣмичкитѣ работилници, които едва що сж излѣзли изъ старата еснафска наредба, все още продължаватъ да смѣтатъ своя интересъ свързанъ съ интереса на господаря си. Ако господаря имъ има работа, тогава и тѣ, като наемници, ще иматъ плата, така разсждаватъ тѣ. Останалитѣ традиции, заспалостта на околний животъ, както е мудното развитие на производството, прави много мѣчно сближаванieto на работницитѣ отъ единъ занаятъ въ отдѣлно дружество, цѣлитѣ на което да бждатъ за взаимно спомогание или пъкъ — което е по-малко възможно — за борба съ господаритѣ. При многото други причини, които се явяватъ като спѣнка въ това сдружаванie, не малко значение има и липсването на дружественъ, общественъ животъ у нашето население. Старата еснафска наредба могла би много да помогне за развиванieto на тѣзи общественни сдружавания, но тя е преминала у насъ при голѣми стѣснителни политически условия, които не позволяваха да се развие широко, свободенъ дружественъ животъ.

Въ западна Европа работното население въ борбата съ господаритѣ си отдавна си е изработило едно оржие, къмъ което то винаги прибѣгва, когато и послѣдний опитъ за взаимно споразумѣние, остане безъ послѣдствие. Това оржие сж гревитѣ — напущанieto работа. Преди години тѣ сж били и единственното оржие, което сж имали работницитѣ, и както показва примѣрътъ на английскитѣ работници, сполучвали сж съ него винаги и така сж достигнали до едно сравнително подобрѣние на положението си. Обаче гревитѣ сами по себе си не сж могли да спомогнатъ на това. Рѣшающо значение е имало исключителното благоприятно економическо положение на Англия. До преди 20 години Англия бѣше пълна господарка на всемирния пазаръ и нейната индустрия обгрѣщаше все повече и повече широки складове и пазари въ промишленно на-

задналитѣ страни. Тогава и най малкото вълнение и недоводство на работницитѣ огражаваше се твърдѣ злѣ на производството. Отъ страхъ да не би да изгуби надмощието си въ всемирния пазаръ, английскій капитализмъ удовлетворяваше исканията на работницитѣ и не ги оставяше за дълго време да напущатъ работата си. Така ний виждаме най първо въ Англия да се развиватъ парламентски анкети върху положението на работницитѣ въ фабриkitѣ, работническо покровителствено законодателство, фабрични инспекции, 10 часовъ работенъ день, запрещение на дѣтскій трудъ, ограничение на женскій трудъ, съ една рѣчь, въ Англия самата буржоазия е била принудена да урегулира отношенията между труда и капитала. — Другояче е обаче сега и другояче е било въ другитѣ страни. Тамъ гдѣто населението е силно пролетаризирано, а капиталистическото производство слабо развито по нѣмание вътрѣшни и външни пазари, тамъ работницитѣ не сж могли да спечелятъ много нѣщо съ гревитѣ си, защото на мѣстото на напустналитѣ работата намиратъ се толкова други. При това въ цѣлѣкои страни, както въ Германия, классовото и политическо съзнание е надпреварило пълното развитие на капитализма и работницитѣ по никой начинъ не сж могли да гледатъ на гревитѣ като на рѣшающе сръдство въ борбата имъ сръщо господаритѣ. Тамъ работницитѣ знаятъ, че до като политическата и всѣка друга власт се намира въ ржцѣтѣ на владѣющитѣ капитала, до тогава единичнитѣ възстания, бунтове и греви малко можтъ подобри положението на работника. За тѣхъ е ясно, че коренътъ на тѣхното страдание се крие въ частната собственост върху сръдствата на производството и че за да бжде тя унищожена, трѣбва политическата власт да премине въ тѣхни ржцѣ.

Нѣма питание, пжтьтъ, който ги е довелъ до това съзнание, не е тѣй кжсъ и лекъ, и голѣмо търпение се изисква до като се достигнатъ такира блѣстящи резултати. Отъ първо работницитѣ сж се сдружавали въ взаимоспомагателни дружества за борба съ господаритѣ и слѣдъ приучаванието имъ да гледатъ въ другаря си не съперникъ, а еднакво като тѣхъ страждущъ наемнъ робъ, става възможна и самостоятелната имъ политическа организация. Тази послѣдната е вѣнецътъ на всички работнически организации. Ето защо въ тѣзи страни, гдѣто работническото движение е преминало въ самостоятелна классова борба и гдѣто на политическитѣ задачи на работницитѣ е обрѣцано

най голямо внимание, ний виждаме да сж се развили най силни и най могъществени работнически партии — партиитѣ на международната социалъ-демократия.

Така разбиратъ социалиститѣ нашитѣ работи. Тѣ виждатъ ясно, че нашата държава отъ денъ на денъ проявява классови интереси, поддържа интереситѣ само на богатитѣ хора. Тѣ смѣтатъ за безумие да измолватъ огъ капиталистическата ни държава помощъ за работницитѣ и за дребнитѣ производители. Тѣ само показватъ на тѣзи послѣднитѣ, че нашата държава нищо не върши за тѣхъ и не иска да върши. Практическата дѣятелностъ на социалиститѣ е обрната въ развиванieto на классовото съзнание у работницитѣ и въ економическата и политическата организация на тѣзи послѣднитѣ. До колко тѣ успѣватъ въ това — ний нѣмаме намѣрение да расправяме сега. Ний помнимъ, какъ единъ господинъ се оплакваше въ „Свобода“, че каквото списание, какъвто вѣстникъ и да се появи, все социалистически идеи прокарвалъ *). Това отъ една страна показва невѣжеството на нашитѣ противници, за което ний нѣма да съжالياваме, а отъ друга горчивото имъ съзнание, че младото, нараствающе поколѣние се туря въ рѣшителна оппозиция на безжалостната експлоатация на населението отъ страна на нашитѣ реакционери-капиталисти. Ний социалиститѣ не можемъ имъ помогна въ тѣхнитѣ безсилни старания да омаятъ съ злато и почести честната българска младежъ.

*) Къмъ края на годната българск. социализмъ се сдоби и съ единъ еженедѣленъ вѣстникъ, „Работникъ“ който нарича себе си „Органъ на Бълг. Соц.-Демокр. Партия“. Безъ да гледа на своитѣ, както казва в. „Свобода“, 15 предприели абонати, „Работникъ“, води дѣятелна пропаганда между нашитѣ работници и ще принесе очакванитѣ отъ единъ социалистически вѣстникъ резултати. Едно бихме желали ний на редакцията: да не става отзывъ на лични чувства подъ форма на литературни оцѣнки. Още въ уводната статия на I-й бр. се забѣлѣзва тая лична черта, която особенно явно изляза въ 10-й бр. въ статията на г. Д. Благоевъ „1892“. За автора на тази статия „День“ отъ VII-а си кн. престаналъ да бѣде изразителъ на социалъ-демократическитѣ идеи у насъ. Това се виждало отъ „Хрониката“ на „День“ и отъ статията за Г. Успенски. Въ една подстрочна бѣлжка редакцията на „День“ си каза мнѣнието по тази статия, но автора на „1892“ не счелъ за нужно да яви това на читателитѣ си. Колкото за „дребно-буржоазното“ направление, което вѣяло въ „хрониката“, ний оставяме на читателитѣ си да сѣдятъ за това — писаното е напредъ имъ. Ний само се чудимъ на бързостта на Г. Д. Благоевъ, който се рѣшава да се занимава съ такава неблагодарна задача, да оборва самъ себе си. Въ сѣщия този 10 бр. „Работникъ“ въ статията „Нашитѣ занаятчи“ повтарятъ се сѣщитѣ мисли, каквито въ единъ мѣсець по-преди излязлата 7 кн. на „День“, бѣха изказани въ „Хрониката“.

К Н И Ж Н И Н А

Фердинандъ Лассалъ. Программата на работниците. Севлиево, Печатница П. Мутафовъ & С^{іе} 1892, ц. 30 ст.

Горѣозначената брошура принадлежи на перото на единъ чловѣкъ, животътъ на който не е билъ нищо друго освѣтъ една истинска борба, каквато лѣтописитѣ на новото време не сж записвали. Двадесетъ и деветъ години сж се изминали отъ какъ е умрѣлъ (31 Авг. 1864 г.) Фердинандъ Лассалъ, който така енергично канеше работниците къмъ събужданіе, сдружаваніе и организация, за да могатъ и тѣ най сетнѣ да си запазятъ интереситѣ. Той бѣше първия, който съ пламенното си краснорѣчіе раздвижи работническитѣ маси, организира ги и даде цѣль на работническото движение. Идеитѣ, които Марксъ и Енгелсъ развиваха теоретически, намѣриха въ Лассалъ пламенъ популяризаторъ, обаятелното слово на когото приковаваше и най неприученото внимание, разбудваше и най заспали тѣ души. Ако днесъ германското работническо движение се смѣта за едно отъ най могъществени тѣ, голѣма частъ има то да длъжи на несравнимий агитаторски талантъ на Лассалъ. Днесъ германската социалъ-демократическа партия туря на чело на своето освободително движение Маркса и Енгелса отъ една страна и Фердинандъ Лассалъ отъ друга. Тѣ допълнятъ единъ други сжщо така, както пламенната рѣчь допълня великата мисль. Тѣ сж и третѣ свѣтила, които международний пролетариатъ, отъ всички части на свѣта, признава за свои рководители.

Горнята книжка е съставена по ръкописа на една рѣчь, която Лассалъ е държалъ на 12 Априль 1862 г. и която тогава е носила слѣдующето заглавие: За особенната свръзка между съвременния исторически периодъ и идеитѣ на работническото съсловие. Тази рѣчь е изходната точка на неговата аги-

таторска дѣятелностъ. Тогава Лассаль бѣше самъ. „Двѣ голѣми политически партии владѣяха полето на политическата борба: феодалната и прогрессивната. Първата съглеждаше въ него опасенъ врагъ, защото тя го познаваше като революционеръ отъ 1848 г. и защото въ своята по-предидшна рѣчь върху „Същността на Конституцията“ *) бѣ далъ съвѣта, щото срѣщо царската властъ да се противопостави силата на организуваното гражданство. Прогрессивната партия гледаше на него съ недовѣрие, защото развиванитѣ отъ него теории за политическата борба противорѣчаха на тогавашната тактика на прогрессиститѣ. Тѣ го обвиняваха въ това, че той искалъ да спре развитието на правовата държава и да постави силата на мѣсто правото. Тѣ го нападаха въ печата си и затвориха колонитѣ си за неговитѣ възражения. Тогава той имъ отговори въ една брошура „Право и сила“, въ която казва, че партията на прогрессиститѣ не смѣе да говори за правото, тъй като тя спокойно търпи и най явното насилие надъ Правото. Тя е повърхностна и неспособна да защитава правото. Тя се е отрѣкла отъ него и намѣсто да го замѣни съ властъ, тя спокойно е претърпяла тепнитѣ (ританията съ кракъ), каквиго заслужаваше. Правото е остало само у старата истинска демократия.

Съ тази си постѣпка Лассаль окончателно скѣса връзкитѣ съ партията на прогрессиститѣ. А „старата и истинска демократия“, на която той се ссилаваше, съществуваше само въ теория, тя нѣмаше нѣкакво си осязателно въплощение въ Германия.

Той бѣше слѣдователно принуденъ да си искиове нови оржжия, да създаде нова партия, за да я поведе като полководецъ въ борба срѣщо старитѣ. Това не бѣше лека задача, обаче именно мжчното за достигване раздражняше Лассаловата неуморима дѣятелностъ. Той се обърна къмъ старитѣ социалистически принципи, о които той се придържаше още въ 1848 г, къмъ *работническата класа*. Предъ видъ на борбата между феодали и прогрессисти въ работническата класа се заблѣзваше едно извѣстно движение, безъ да взема страната на една отъ борящитѣ се партии.

Сега Лассаль обнародва своята „*Работническа Програм-*

*) „За Същността на Конституцията отъ Фердинандъ Лассаль. Руссе, печатница Гулабчевъ, 1891 г. ц. 25 ст.

ма“, която не бѣ нищо друго освѣнъ рѣкописътъ на рѣчъта му, държана на 12 Апр. 1862 г. Въ срѣднитѣ вѣкове, казва Лассаль въ тази си брошюра, централната точка на всички учреждения е лѣжала въ землевладѣнието; постѣпенно, чрезъ цѣлъ редъ събития движимата собственост е взела надмощието надъ недвижимата и така се е положила основата за господството на буржоазията. Великата Французска революция официално е провъзгласила това господство. Намѣсто неравенството по рождение и намѣсто аристократическитѣ привилегии, настѣпили сж неравенство по имущества и имуществени привилегии. Послѣ това авторътъ описва съ живи краски социалното неравенство, което е излѣзло наявѣ подъ господството на буржоазията, непостоянността на общественитѣ отношения, претрупаността на безимотнитѣ посрѣдствомъ косвеннитѣ данѣци и т. н. Споредъ автора това сж послѣдствия, които произлизатъ отъ създаденитѣ, чрезъ надмощието на буржоазията, условия, които вѣнъ отъ това отклоняватъ държавата отъ нейната висока културна задача и я снишаватъ до едно застрахователно учреждение. Затова настѣпило е време, щото работницитѣ да станатъ господствующе съсловие. Работникъ е всѣкий, който се стреми да бѣде полезенъ за ближния си, идеята за новото господство, слѣдователно, туря основата на „истинската демокрация“, на „държавната обща справедливост“. На края Лассаль обръща съ патетически думи вниманието на работницитѣ къмъ великото значение на тѣхната историческа задача, като имъ казва, че „пороцитѣ на подчиненитѣ, празднитѣ развлѣчения на немислящитѣ хора, даже невинното лекомислие на нищожнитѣ — всичко това сега е недостойно за васъ. Вий сте скалата, на която се съгражда храмътъ на настоящето“.

По надолу Лассаль казва: „Нека тази мисль въ всичката си висота на нравственната строгость овладѣе вашитѣ умове съ страстна исключителность, да напълни вашия духъ и да направи всичкия ви животъ достоенъ. Нека тя никога да не ви остави, нито въ фабриката, нито въ почивката, ни на расходка, ни на събрание, ни, даже, когато лѣгате на коравото си лѣгло, нека и тамъ тя да ви изпълня и да занимава вашата душа, до гдѣто сънъ ви притисне. Колкото по исключително се задълбочите въ нея, колкото тя е по-близо до васъ, толкова по-скоро съвременния исторически периодъ ще осъществи своята задача, толкова по-скоро вий ще достигнете вашата цѣль“.

Тази брошюра, която излѣзе въ началото на 1863 г. въ Берлинъ въ 3,000 екземпляра, биде веднага конфисцирана, а срѣщо автора биде подигнатъ процесъ, за гдѣто публично билъ възбуждалъ неимотнитѣ класи на умраза и презрѣние срѣщо имотнитѣ и за това гдѣто нарушавалъ общественния миръ и спокойствие.

Въ работническитѣ кръгове брошюрата, която биде въ Цюрихъ отново напечатана и отъ тамъ распространена въ Германия, произведе своето дѣйствие. Тя даде началото за основанието на *Всеобщий Германский рабочийский союзъ*, отъ когото се захваща и най силната агитаторска дѣятелность на Лассалья“.

Almanach de la Question Sociale pour 1893, sous la direction de P. Argyriades. Paris 5, Boulevard St Michel, prix 1 fr. 50.

Редакторъ издатель на алманаха е познатия на читателитъ ни П. Аржириадисъ, за извѣстната книжка: Опытъ върху научний социализмъ, за когото ний казахме нѣколко думи въ V-VI кн. на „День“. Тази е третя година отъ какъ Аржириадисъ издава Алманахътъ на социалний въпросъ, който отъ година на година се подобрява. Сега, напримѣръ, той излиза иллюстриранъ.

Като мотто на Алманаха Аржириадисъ туря изрѣчението на Мишле: „Алманахътъ е нѣщо много по-важно, отколкото може да си помислятъ празднитѣ умове“. И наистина, за распространението на извѣстна идея въ срѣдата на незакаченитѣ още слоеве отъ народа Алманаситѣ сж били най сгодното и дѣйствующето срѣдство. Ний българитѣ най много можемъ да оцѣнимъ значението на Алманаха-Календаря. Мнозина отъ насъ, а отъ по възрастнитѣ множеството, трѣбва да помнимъ каква умствена храна сме добивали отъ малкитѣ календарчета, а особено отъ Алманахътъ — Летоструйния календаръ на Хр. Г. Данова въ Пловдивъ. Въ Руссия и въ Западна Европа Алманаситѣ сж играли значителна роля въ време на възбужданията на народитѣ. Сега различнитѣ партии въ Европа се надпреварятъ да издаватъ свои народни календари, продавани съ твърдѣ долна цѣна, въ които прокарватъ свои възгледи на природата и обществото. За седенинътъ календарътъ е онова

периодическо списание, въ което той презъ расстояние на цѣла година намира умственна и душевна храна. Извѣстно е, колко голѣмо распространение имаше народний календарь, който графъ Левъ Толстой издаваше въ Руссия. За единъ народенъ календарь, както за всѣка книжка, предназначена за „народа“, сирѣчь, за тъмната още масса на населението, би трѣбвало да се завзематъ хора съ идейни стремления, а не спекулянти.

Алманахътъ има още и друго едно значение. Той е сборний пунктъ за активнитѣ сили отъ едно и сѣщо идейно направление въ една дадена страна. Съ алманаха нараждающитѣ се нови идейни течения често сж сполучвали да обърнатъ върху си вниманието на несъбуденитѣ още тѣхни бѣдѣщи послѣдователи. Алманахъ, въ който участвуватъ всички представители на новото направление въ идеитѣ и живота, е по своему едно изражение на това направление изцѣло, въ неговитѣ главни линии, и това е, което го прави привлекателенъ за непосѣтителитѣ още. Той служи още и за свързующа халка между разнитѣ фракции на новото учение.

Така или приблизително така гледа Аржириадисъ на задачата на своя алманахъ: „Отъ точка гледна на идеитѣ, говори въ предисловието си Редактора, Алманахътъ си е начерталъ единъ пътъ, отъ който той не ще се отклони: той е да не се бори противъ никого друго, освѣнъ противъ подрѣжницитѣ на днешний режимъ; никога алманахътъ не ще даде мѣсто на статии, които иматъ за цѣль да нападатъ тази или онази социалистическа школа. Неговата цѣль напротивъ е да служи като свръзка между всички социалисти. Може да се каже, че въ Алманахътъ си даватъ *Rendez-vous* — срѣща — единжъ презъ годината социалиститѣ отъ всички школи. Тѣхнитѣ статии събрани въ единъ томъ ще съставляватъ оная бомба, която на край на всѣка година, ще бѣде хвърлена срѣщо буржоазната крѣпостъ, която скрива толкова неправди и толкова въпиющи и чудовищни неравенства“.

Тукъ ний даваме подробното съдържание на III а година отъ алманахътъ:

Souvenir de la fête du 1er Mai, gravure. — Avant-propos. Annuaire pour l'année 1893. — Calendriers grégorien, républicain, socialiste. — Les Cycles, poésie, LOUISE MICHEL. — Aux détracteurs du socialisme, P. ARGYRIADÈS (portrait). — A un ami, poésie, CH. RAYMOND. — Utilité d'un seul parti socialiste français, J.-B. DUMAY. — Égalité, A. SCHOLL. — Le problème social se pose, V. CONSIDERANT (portrait). — Le 21 Janvier 1793, EUG. POTTIER. — Le socialisme et les forces morales, B. MALON (portrait). — Les travailleurs intellectuels, E. VANDERVELDE. — Deux mots de théorie, G. RENARD. — Aux loups, J.-B. CLÉMENT. — Un danger, E. VAILLANT, (portrait). — Sans travail, LUCIEN DESCAVES. — Démocrite d'après Lucrèce, E. CHAUVIERE (portrait). — Science et religion, (L'Idéal de l'Avenir) CH. LETOURNEAU. — L'élection de Lille avec gravure, (caricature de Constans). — Le Droit à l'avortement, PAULE MINCK. — La guerre, L. ACKERMANN. — Le droit à la résistance, DOMELA NIEUWENHUIS, (portrait). — Portrait de Blanqui, A. DELVAU. — Proverbes roumains. — La méthode de Karl Marx, H. DENIS. — Fait divers. — La semaine sanglante, DECKHERR. — Gravure: épisode de la semaine sanglante par E. PICHIO. — Administration maternelle, JACLARD. — Républicains, socialistes et librepenseurs, MAGALHAËS LIMA. — Les droits de l'homme, A. VEBER. — Filles du peuple, J. RICHEPIN. — Les Révolutions, J. BROUEZ. — Pensées, maximes, mots de combat. — Esclaves et maîtres, J. ALLEMANE, (portrait). — Le duel et le point d'honneur, A. SCHOPENHAUER. — Mourir ou vivre pour le socialisme, CONST. MILLE. — Un peu de religion. — Léon Cladel avec portrait, A. MORLIN. — Discours prononcé sur la tombe de Léon Cladel, EMILE ZOLA. — Revanche, LÉON CLADEL. — La femme et le socialisme (traduction analytique de l'ouvrage de BEBEL) par P. ARGYRIADÈS. — Quelques légendes de Forain, P. A. — Le 1er Mai, DUC-QUERCY. (portrait). — Le Rêve du Forgeron, E. POTTIER. — Lettres socialistes de Gervais Martial, LÉON BIENVENU. — Crime et criminalistes, A. HAMON. — Cipriani avec portrait, LISSAGARAY. — Statistiques diverses. — Un vieux cliché, J. GUESDE, (portrait). — Pensées comico-philosophiques, H. BRIOLET. — Science et Révolution, J.-L. BRETON. — Misères du travail de fabrique,

P. LAFARGUE, (portrait). — Manuel du parfait magistrat. — Les beautés du militarisme allemand. — La liberté, P. BROUSSE, (portrait). — Mouvement socialiste international: France, Belgique, Angleterre, Irlande, Hollande, (quatre gravures allégoriques représentant les quatre régimes politiques et sociaux), Allemagne, Danemark, Russie, Grèce, Autriche-Hongrie, Suisse, Espagne, (gravure: guerre sociale), Italie, Etats-Unis, République argentine, Brésil, Australie par ADRIEN VEBER. — Les fils de Don Quichotte, E. CARO. — Le triomphe de l'ordre. — Bibliographie. — Liste générale des journaux socialistes du monde entier.

Adresser les demandes avec mandat à l'Administration de la Question Sociale, 5, Bd St-Michel, Paris.

Dépôt chez STRAUSS, 5, Rue du Croissant.

En vente aussi chez tous les libraires et dans toutes les gares.

Календаръ на Софийския окръженъ съвѣтъ за 1893 г. Издание на окръжната комиссия. Трета годишнина. Софил.

Другъ е характера на този календаръ, който сжщо се издава за народа, за малограмотното население. Издателитѣ сж хора официални и, разбира се, не могатъ да иматъ за цѣль разпространяването въ срѣдата на народа по-други идеи, освѣтъ „Официалнитѣ“. Това личи още отъ първата страница, на която се красува портрета и биографията на днешний министър-президентъ Г. С. Стамболова, която биография предшествува даже официалнитѣ празници, календаря и не по-малко официалнитѣ доклади на самата комиссия. Ний сме виждали народни календари съ портрети и биографии на съвременни политически дѣятели, но тѣзи послѣднитѣ се турятъ въ текста, а не преди него. Безъ съмнѣние това не е бо-зна каква „грѣшка“, но тя, въ дадения случай, говори на езикъ не особенно достолѣпенъ.

Не знаемъ какъ, ала намъ за пръвъ пътъ ни се падна да видимъ този календаръ, издаванъ отъ една постоянна комиссия. Освѣтъ помѣнатата биография Вий тукъ имате единъ увлекателенъ расказъ за изложението и ползитѣ отъ него, расказъ нашаренъ съ разбрани рисунки, представляющи разни час-

ти на изложението, разговори за голзата отъ горитѣ и др. Въ рѣцѣтъ на умѣли и за истина народолюбиви хора, такъвъ единъ календаръ, могълъ би да се обърне на едно дѣйствително просвѣтително сръдство. Какви не поучителни работи би могли да бждатъ вмѣстени въ календаръ отъ такива размѣри, и колко би той се много распространилъ, ако цѣната му се още повече намалѣше. Една просвѣтена постоянна коммиссия смѣло би могла да жертвува 300 — 400 лева на година и да продава календаря си съ половина отъ стойността му. Дѣлото заслужава такава жертва.

Не малка би била ползата за земледѣлческото ни население, ако примѣрътъ на Софийската коммиссия се послѣдваше отъ другитѣ коммиссии. Ако ний бѣхме се така „грижили за земледѣлческото ни население“ както, напр, Спис. „Цѣлина“ и ако имавме любовта къмъ предлагане разни „модерни планове“ и „реформи“, както в. „Балканска Зора“, ний бихме рѣкли тъй: Нека всички Постоянни Коммиссии въ „Милоото ни отечество“ се съгласятъ и дадатъ по 100 или 200 л. За издаванието на единъ *общъ селско-стопански календаръ*. Той може смѣло да бжде печатанъ въ 20,000 екземпляра отъ по 30-40 коли всѣки единъ. Въ този календаръ може да има всичко, каквото би трѣбвало да послужи за поука на челоуѣка. Той може да бжде иллюстриранъ. Нашитѣ чиновници по земледѣлието и стопанството могли би много хубави нѣща да посвѣтватъ за този календаръ, стига да си дадатъ малко трудъ. Като непремѣнно условие за общия Календаръ трѣбва да се иска отъ всѣка постоянна коммиссия да помѣсти първо своя докладъ и отчетъ и послѣ въ 2-3, а и повечко коли нѣкои съвѣти по стопанството и земледѣлието отъ мѣстенъ характеръ. Тогава календаря ще има още по-голямъ интересъ за населението. Мислимъ, идеята за общъ селско-стопански календаръ съ прибавка на мѣстенъ отдѣлъ, не е идея социалистическа и, *слѣдователно*, осъществима.

Социалъ-Демократъ. Книга втора и съ слѣдующето съдържание :

1. Напрѣдъ! (Стихотворение) — II — Къ. — III. Послѣдния урокъ (Стихотворение) — II — о. III. Отмъщение (Расказъ) отъ Леонъ Кладеля. — IV. Хегелевата философия на историята. — Г. Плехановъ. — V. Нищетата на философията и капитала отъ

Карла Маркса, разглежда К. Каутски.—VI. Надницата на парче отъ К. Маркса.—VII. Фридрихъ Енгелсъ (биографически очеркъ), прѣведъ отъ нѣмски Н.

СЪВРЪМЕНЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

VIII. Първий Май, празника на труда—К. Р.—IX. Съвременний милитаризмъ.—С.—X. Социалистическото движение въ странство. — К. Р.

XI. ВЪТРЕШЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.—А-ОВЪ.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ.

XII. Проституцията въ Европа отъ Д-ръ**.—Z.—XIII. О задачахъ социалистовъ въ борбѣ съ голодомъ въ Россіи (писъма къ младимъ товарищамъ) отъ Г. Плехановъ — Христовъ.—XIV. Conceptia materialista a istoriei (Материалистическия възгледъ на историята) отъ С. Dobrogeanu — Ghinea — К. Р.—XV. Съобщение отъ редакцията.—XVI. Некрологъ.

НОВИНИ

ИЗЪ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Алчността на капитализмътъ. Да почнемъ отъ най първата страна на европейския капитализмъ — отъ Англия. Както е извѣстно, преди нѣколко години тамъ бѣ се съставилъ, така нарѣчения, „сюзъ за солъ“, най главната цѣль на който бѣ увеличение на цѣната ѝ, което и сполучи за голѣмо нещастие на сиромаситѣ; този сюзъ сполучи да дигне цѣната на солта отъ 24 шилинга за единъ тоннъ на 48.

Тѣй като заговорихме за Англия, не ще и дума, че не може да не се спомене и за Английския Ротшилдъ. Тоя великъ финансистъ, владѣтель на всички живачни руди по свѣта, е въ висша степенъ опасенъ монополистъ. Същия този монополъ на живака, отъ много вѣкове насамъ причинява голѣми врѣди на европейскитѣ културни народи. Въ продължение на 120 години отъ 1525—1645 година, този монополъ бѣ принесълъ на фирмата Фигеръ безбройни милиони, както сега отъ десетина години насамъ донася на Лондонския Ротшилдъ.

Когато се каже за Английския Ротшилдъ, трѣбва бездруго да се спомене и за подобния нему по могъщество и немилосърдна експлоатация — за парижкия Ротшилдъ. Извѣстно е, че послѣдния отъ много врѣме владѣе всичкитѣ нефтени извори въ Кавказъ. Начинътъ, който той е употребилъ за да смаже конкурентитѣ си, му е спечелилъ всемирна извѣстность. За тая цѣль той закупилъ въ всичкитѣ петролейни станции отъ Кавказъ до Баку вагонитѣ и ги натоварилъ съ газени сандѣци, които стояха съ недѣли и мѣсеци на релситѣ. Презъ това време той непрекъснато трѣбваше да плаща за 500-600 товарни вагони, но пъкъ отъ друга страна попрѣчи за циркулиранieto на други вагони и, съ прѣсичанieto на конкурентитѣ пътя къмъ станциитѣ, той направи

невъзможно за тѣхъ товарянieto и принасянieto петролеума. Така той събори търговскитѣ сношения на своитѣ конкуренти, които трѣбваше още да му благодарятъ за любезността да прекупи и тѣхния петролеумъ, макаръ и за долна цѣна. По тоя начинъ той стана господаръ на русскитѣ петролейни произведения, и само единъ петролейнъ заводъ Нобелъ е още могълъ да се запази отъ него. Въ всесвѣтския пазаръ на петролеума, освѣнъ горнитѣ двама е извѣстенъ като равносиленъ съперникъ на Парижския Ротшилдъ, Штандарската Oil-Company, обаче и тритѣ тия производители за общи интереси работятъ съгласно, така щото петролейното продоволство на цѣлия свѣтъ зависи отъ милостъта или немилостъта на тѣзи три капиталиста.

Голѣмата опасностъ, която се крие въ такъвъ единъ монополъ, стана явна напоследъкъ за всички. Ний виждаме съвѣтътъ на старшинитѣ въ Берлинската търговска камара да подава прошение на пруския министръ на търговията, въ което излага голѣмитѣ опасности, които могатъ да последватъ за нѣмскитѣ потрѣбители отъ такова монополизиране на петролеума и съвѣтва правителството да въведе бързо различенъ налогъ върху суровия и пречистения петролеумъ въ полза на първия.

Отъ парижския Ротшилдъ има само една стъпка до Виенския. Той е владѣтель на по-голѣмата частъ отъ каменно-въгленитѣ рудници въ Унгария, Австрийски Шлезвигъ, сѣщо и на сѣвернитѣ желѣзници, които вносятъ ония въглища въ Виена. За да направи да поскъпнѣятъ въглищата, които се носятъ по сѣвернитѣ желѣзници, управлението на тѣзи, което стои подъ заповѣдта на Ротшилда, вземаше твърдѣ високи цѣни за преносъ, до като пъкъ южната желѣзница, главния акционеръ на която е пакъ сѣщия Ротшилдъ, пренасваше въглищата отъ Ротшилдовитѣ рудници толкова евтино, щото всички рудници лѣжащи по сѣверната линия претърпѣваха твърдѣ голѣми загуби.

Слѣдъ Ротшилдвитѣ ний не можемъ да не споменемъ за безобразнитѣ грабежи на двѣ прославени банки, които помагаха както на Виенския Ротшилдъ, така и на Парижския. Думата ни е за загубитѣ на сѣрбитѣ, причинени отъ една страна отъ Австрийско-Императорската привилегирована **Лендербанкъ** и отъ друга отъ **Comptoir d'есcompte** въ Парижъ. Когато избѣгналия отъ Сърбия Миланъ, презъ зимата 1885 година обяви война на България, той имаше голѣма нужда отъ пари. Страната бѣ въ страшни дългове, и най важнитѣ ѝ доходни източници вече не принадлежаха ней, но на тия двѣ исполински финансови пиявици. При все това спомена-

титѣ банки снабдиха потъналия въ дългове до уши заедно съ страната си кралъ съ нови 25 милиона франка, сръщо които Сърбия като нѣмаше по-друго да тури, заложи новооснования тютюневъ монополъ. Печалата, която падаше отъ него, бѣ достатъчна за съдруженитѣ мошеници, макаръ че отъ 25 милиона даже половината тѣ не дадоха въ чиста пара, но съ различни стоки, като, напримѣръ, снабдиха Сърбия съ 10,000 войнишки шинели, всѣка една отъ които до тогава е коствувала на Сърбия 17 франка, а сега бѣ принудена да я взема не по-малко отъ 24 франка. Увеличения по тоя начинъ заемъ за уравнение бѣ дигнатъ отъ 25 милиона на номинална сума 40 милиона франка съ 5 процентна лихва, годишно по 2 милиона, които Сърбия се задължаваше да изплаща съ отдаванието на тютюневия монополъ въ продължение на 50 години въ рѣцѣтъ на Лендербанкъ и Comptoir d' escompte. За тази цѣль тѣзи двѣ банки основаха въ Парижъ така нарѣченото *Фермерско Дружество*, което съ участието на Виенскитѣ и Буда-Пещенскитѣ спекуланти презъ 1886 година организира въ Сърбия правилна експлоатация на сърбскитѣ монополи. Даже при самото условие относително експлоатацията подкупения тогавашенъ министръ на финанситѣ направи голѣми отстъпки на новото дружество относително цѣнитѣ. Обаче на практика дѣйствиата на експлоататоритѣ далеко надминаха какви да било опасения. До колко злоупотрѣбяхаха тѣ съ тоя монополъ, говорятъ самитѣ факти. Въ единъ отчетъ на Вѣлградския английски консулъ се вижда, че само прѣзъ 1886 година тоя монополъ е принесълъ 17 милиона франка чистъ доходъ, така щото въ расстояние само на една година Сърбия въ сѣщностъ заплатила сума равна на около третѣ четвърти на внесенитѣ за заема вещи. Освѣнъ това рѣченитѣ компании съсипваха и отъ друга страна Сърбия. Въ контракта съ правителството компанията се задължаваше да купува суровия тютюнь отъ сръбскій производителъ за извѣстна цѣна, но и тукъ алчността на Лендербанкъ и Парижката контора надмина всѣка граница. Преди монополизирванието на тютюня въ Сърбия се вписаше вънкашенъ суровъ тютюнь твърдѣ незначително количество. Сега въ расстояние на двѣ-три години, вносътъ на вънкашний тютюнь се увеличи на 20 и повече пѣти. Компанията намираще ползовито за себе си да купува вънкашния бурень и съ това да нанася на сръбскія тютюньо-производителъ огромни загуби. Така хозяйнича капитализмътъ у дома си и у неразвититѣ още народи.

Безплатна храна за бѣднитѣ ученици въ Копенхагенъ. Въ Копенхагенъ има 15,000 ученици, които се хранятъ твърдѣ бѣдно и отъ които най малко 5,000 прекарватъ цѣла година безъ да ѣдатъ на пладнѣ. Училищнитѣ здания наистина сѣ най добрѣ съградени и отговарятъ на най модернитѣ требования на хигиената, и навѣрно грѣшката не е въ „отровния училищенъ въздухъ“, гдѣто дѣцата изгледватъ така блѣди и изнеможали. Само единъ неприятель — и най опасния — имаше още да се оборва: недостатъчното хранение. За изпѣрване на тази болѣсть се завзе преди 10 додини една народна учителка. Тя за пръвѣ пѣтъ исказа мисльта за „безплатното хранение на бѣднитѣ дѣца“. И сѣмето падна върху плодородна почва. Въ скоро време биде съставенъ единъ комитетъ, нарѣченъ по-сетнѣ „Дружество за безплатно даване храна на бѣднитѣ ученици“.

При грижливото издирване, което „Дружеството“ направило, оказа се, че почти една третя отъ ученицитѣ въ безплатнитѣ училища цѣла година наредъ не сѣ ималикакво да ѣдатъ наобѣдъ. Дружеството има за цѣлъ да помага на дѣцата и да имъ дава само топли ѣстията, нищо повече. При раздаванието обръща се внимание само на гладътъ на дѣцата, а не на това, дали родителитѣ имъ сѣ достойни за това или не. Всички политически или религиозни съображения напълно се исклучаватъ. Така напр. никаква роля не играе обстоятелството, дали бащата е социалистъ или анархистъ, дали семейството е нередовно, лѣниво или пѣкъ то пиянствува; дѣтето не трѣбва да искупува „грѣховетѣ“ на родителитѣ си, стига само презъ време на ѣдението да се държи добрѣ и мирно, то ще си получи обѣдътъ сѣщо така, както и другитѣ дѣца.

Исклучвания поради „лошо поведение“ не сѣ се случвали почти ни единъжъ. По много причини, трѣбва да се предпочита хранението на дѣцата общо, въ едно опредѣлено мѣсто, отколкото на отдѣлно въ имотнитѣ семейства. Членоветѣ на последнитѣ често пѣти биватъ подбудени отъ съчувствие да даватъ на малкитѣ си гости нѣщо особно вкусно (сладка и проч.) и въ голѣми количества, а това — колкото и да бѣде направено съ добри намѣрения — не трѣбва да бѣде, защото приучава дѣцата къмъ лакомство. При общото хранение, напротивъ, обръща се внимание, щото дѣцата да получаватъ ѣстие, просто, но силно и хранително, и да не се приучаватъ къмъ ѣстията, които ще ги каратъ да презиратъ оскѣдната храна, съ която родителитѣ имъ

въ дома се хранягъ. Има и това, че при общото хранение възможно е голѣми количества ѣстиета да бждатъ приготвяни за сравнително ниски цѣни.

Зимата презъ 1881/82, когато Дружеството започна своята дѣятелность, имаше на свое распореждане 6,230 лева, събрани отъ доброволни помощи. Отъ година на година благородното имъ дѣло наиде все повече и повече поддръжници, така щото миналата година Дружеството събра 31,159 л. Въ десетъ години вътрѣ за храна на дѣцата е отишло 170,334 л. Сега Дружеството располага съ единъ фондъ отъ 18,220 лева.

Задължителни занаятчийски дружества. Въ сръдата на Февруарий мѣсецъ т. г. въ гр. Цюрихъ (въ Швейцария) е имало събрание на представители отъ дружествата на швейцарскитѣ печатари и швейцарскій типографически съюзъ, сирѣчь отъ господари и работници. Въ това събрание се взело рѣшението да се иска отъ швейцарското съюзно правителство като налѣжаща нужда за занаятчиитѣ съставянието на задължителни синдикати върху слѣдующитѣ основания: 1. Множеството на другаритѣ отъ единъ занаятъ може да рѣши съставянието на единъ задължителенъ синдикатъ. 2. Ни на единъ занаятъ не бива да бжде запретиено да си състави задължителенъ синдикатъ. 3. Всѣкий занаятъ самъ си дава необходимия занаятчийски уставъ, като се остави право за неговото приемане отъ съюзнитѣ власти. 4. Распорежданията на задължителния синдикатъ иматъ сила на законъ. 5. На задължителнитѣ занаятчийски дружества лѣжи грижата за поддръжанието на безработнитѣ другари по занаятъ.

Настоятелствата на горнитѣ двѣ дружества сж натоварени да предадатъ на съюзното правителство горнитѣ искания съ молба да бждатъ осъществени.

НОВИ КНИГИ

Получиха се въ редакцията слѣдующитѣ книги и списания:

1. Долу Оржията! Отъ Берта-Фонтъ-Сутнеръ, прѣвелъ отъ второто русско издание П. Коевъ, Руссе 1892 год., 26 коли, голѣмъ форматъ, струва 2. 60 лева. Намира се за проданъ у Т. Ф. Чипевъ, книжаръ въ София.

2. Двѣ най важни открития на Карла Маркса въ науката. Севлиево. Цѣна 0.5 ст.

3. Кредитъ и лихварство отъ П. Габе. Добричъ. Цѣна 0.45 ст.

4. Календаръ на Софийския окръженъ съвѣтъ за 1893 год., третя годишнина, София.

5. Учебникъ по българската стенография отъ Дико Йовевъ, София. Цѣна 3 лева.

6. Мисль, списание за наука, литература и критика. Редакторъ: Д-ръ К. Кръстевъ, година II, кн. IV, V, VI, VII и VIII.

7. Почивка, сборникъ отъ прѣводни романи, повѣсти и раскази, Шуменъ год. I кн. I.

8. Притурка на в. Прогрессъ. Татаръ-Пазарджикъ, год. I кн. I.

9. Педагогичумъ, Научно-популярно списание за възпитатели и учители Редакторъ М. Иончевъ, София, година III кн. III.

10. Искра. Научно-Литературно списание. Редакторъ: В. Юрдановъ, Шуменъ, год. IV, кн. IV и V.

11. Нова Свѣтлина, или тълкувание на тайнитѣ явления въ природата. Редакторъ-издатель: Д-ръ Мирковичъ, Сливенъ, год. II, кн. IX, X и XI.

12. Юридическия Прѣгледъ, излиза подъ редакцията на Стефанъ С. Бобчевъ и Михаилъ Ив. Маджаровъ, Пловдивъ. год. I кн. I, II, III, IV.

13. Цѣлина, Селско мѣсечно списание за стопанство, по-

минѣтъ, наука и книжнина. Нарежда и издава дружеството „Селский приятель“, Пловдивъ, год. II, кн. I, II и III.

14. Изворъ, Иллюстрирано списание за ученички и ученици. Год. II, кн. I и II.

15. Утро, мѣсечно списание. Редактори-издатели Д. Панайотовъ и М. Московъ. Шуменъ, год. I, кн. IV и V.

16. Селска библиотека. Книжка първа (пригурка на селското списание „Цѣлина“). Нарежда и издава дружеството „Селский приятель“, Пловдивъ.

17. Коледникъ, безплатна притурка на селското мѣсечно списание „Цѣлина“, година I, нарежда и издава дружеството „Селский приятель“, Пловдивъ.

18. Документи изъ секретнитѣ архиви на руското правителство — политиката на Руссия къмъ България отъ освобождението до сега. Издава редакцията на В. „Свобода“, София.

19. Мисли върху основнитѣ принципи на стенографическото писмо и неговото съкращение (Рѣчь произвесена на 7-ий Септемврий 1892 год. прѣдъ I Българский Стенографически Съборъ) отъ Йовевъ, София.

Редакторъ Янко Сакъзовъ.

Руссе, скоро-печатницата на Спиро Гулабчевъ.